ТАБОР

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

28/29

слухай, козаче,
сурми заграють!

МГ.

Продовжується впис на трисеместрові КОРЕСПОНДЕНЦІЙНІ КУРСИ **УКРАЇНОЗНАВСТВА**
при Українській Господарській Академії в Подебрадах.
Викладають 17 професорів; 130 лекцій,—понад 1000 стор. вел. розміру з малюнками.
Проспекти та цінники безплатно.
Адреса: Ukrajinsky Technicko-Hospodářsky Institut. Podebrady. Tchécoslovaquie.

ЗМІСТ:

продовжується впис на двосеместрові кореспонденційні (позаочні) курси **БУХГАЛЬТЕРІЇ**
Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання в Подєбрадах (Чехословаччина).
— У. Т. Г. І. —
Складається з 59 лекцій загального рахівництва, торговельного рахівництва, комерційної аритметики та торговельної кореспонденції — біля 500 стор. великого розміру (in 4°). Ціна — 185.— корон чеських.
Адреса: Ukrajinsky Technicko-Hospodářsky Institut. Podebrady. Tchécoslovaquie.

Продовжується впис на практичні курси У. Т. Г. І.:
1) **Пасічництва,** 2) **Садівництва,** 3) **Перероблення садовини та городини,** 4) **Чужих мов (франц., англ. і німец.),** 5) **Практичної фотографії,** 6) **Радіотехніки,** 7) **Оброблення шкіри,** 8) **Миловарства.**
Проспекти та додаткові інформації безплатно. Звертатися на адресу: Ukrajinsky Technicko-Hospodářsky Institut. Podebrady. Tchécoslovaquie.

„ТАБОР“

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

1126
II
Табор.
1936

Ч. 28-29.

...Та численно переважаюча частина нашого громадянства, морально здорова і національна певна, не піддається розкладовій праці і непохитно стоїть на позиціях української державности в тій її концепції—Української Народньої Республіки, що єдина втілила в собі державні змагання нашої нації. Це біля державного прапору УНР орґанізувалося все, що було найактивнішого, найсвідомішого серед нашої нації; це під бойовим прапором її почалася орґанізація сил нації для великої мети незалежности і справжня боротьба не словами, а кров'ю і жертвами за цю незалежність; це під час цієї боротьби відновилися давні історичні традиції нашого народу і утворилася жива легенда самої боротьби, як той могутній чинник в житті нації, без якого ніколи ніяка нація не осягла ні своєї національної мети, ні свого призначення серед інших народів.

СИМОН ПЕТЛЮРА.

Biblioteka Jagiellońska
1003047033

РІК ВИДАННЯ XIV. 1936.

РЕДАҐУЄ КОЛЕҐІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ,
Ґенер. Штабу Ґенерал-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. Szwede Warszawa. Warecka 9. Tel. 5.09.31

✝

25 ТРАВНЯ,

в 10-ту річницю траґічної смерти

ВОЖДЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

СИМОНА ПЕТЛЮРИ,

ГОЛОВИ ДИРЕКТОРІЇ, ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ВІЙСЬКА Й ФЛОТИ

Української Народньої Республіки,

схилімо чоло перед світлою Його пам'яттю.

✝

12 травня в день 1-ої річниці смерти

ВЕЛИКОГО БУДІВНИЧОГО

незалежної

ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

МАРШАЛА

ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО

зложімо щире співчуття

й розділімо смуток

НАРОДУ ПОЛЬСЬКОГО

ТА ЙОГО ВІЙСЬКА.

Копія.

НАКАЗ

ГОЛОВНОЇ КОМАНДИ ВІЙСЬКА І ФЛОТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

№ 1.

22 травня 1932 р.

На еміґрації.

§ 1.

Несмертельної слави наш Вождь, св. пам'яти Головний Отаман Симон Петлюра наказом Головної Команди від 10 жовтня 1920 року № 70, виданим в Кам'янці на Поділлю, встановив орден „Визволення" для відзначення старшини і козаків „за виявлені ними під час упертої боротьби за волю і славу своєї Батьківщини вчинки хоробрости, мужности і розпорядливости".

Обставини дальшої боротьби та поневільне перебування на еміґрації перешкодили свого часу нагородженню тим орденом наших лицарів відповідно до їхніх бойових заслуг, хоч ціле вояцтво як в часі минулої боротьби, так і виявленою витривалістю на еміґрації безперечно заслужилося перед Україною.

Тому, у виконання так виразно виявленої ще на рідній землі волі покійного Вождя про відзначення наших вояків, встановлюється з нагоди 15-ої річниці існування Армії Української Народньої Республіки на вшанування світлої пам'яти її Творця і Вождя — Хрест Симона Петлюри.

§ 2.

На відзнаку „Хрест Симона Петлюри" має право кожен вояк Армії У. Н. Р. та повстанчих відділів, що брав участь у збройній боротьбі за визволення України під проводом бл. п. Головного Отамана, за винятком тих, що: а) зрадили ідеї державности України, перейшовши до табору ворогів її, і б) заплямували себе негідною українського вояка поведінкою чи переступами.

§ 3.

Виявлення і ствердження права на хрест покладається, в цілях найскорішого переведення удекорування ним, на існуючі нині військові та громадсько-військові орґанізації через створення при них Місцевих Рад Хреста Симона Петлюри. Місцеві Ради Хреста провадять всі справи, з удекоруванням хрестом зв'язані. Вищим репрезентативним і керівним орґаном по справах Хреста Симона Петлюри є Головна Рада Хреста; вона остаточно розв'язує всі справи, зв'язані з удекоруванням хрестом, і має подбати про виготовлення самого хреста для тих, хто має на нього право.

Міністрові Військових Справ утворити, з докладу мені, Го-

ловну Раду „Хреста С. Петлюри" та встановити порядок діяльности Головної і Місцевих Рад.

§ 4.

Права і привілеї, зв'язані з Хрестом Симона Петлюри, має бути встановлено законодавчим шляхом на Україні.

Вояцтво!

Хай цей хрест буде символом української визвольної ідеї і нашої спільної заслуги перед нею. Хай він буде емблемою братерства зброї, піднятої за найвищу і найсвятішу мету нашого народу, і хай завжди нагадує нам про смерть нашого Вождя і про муки рідного народу в московському ярмі та наш святий обов'язок перед Отчизною. Хай цей хрест ще міцніше духовно злютує розсіяне по цілому світі наше вояцтво, будучи засобом до взаємопізнання і зближення. Хай і в нашому щоденному житті привертає він увагу чужинців до нашої національної справи.

Підписав:

АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ,
Головний Отаман.

Контрасиґнував:

В. САЛЬСЬКИЙ,
Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжий,
Міністр Військових Справ.

Копія.

НАКАЗ
ВІЙСЬКОВОМУ МІНІСТЕРСТВУ І АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

№ 2.

25 березня 1936 р.

На еміґрації.

§ 1.

У виконання Наказу Головної Команди Війська і Флоти Української Народньої Республіки з дня 22. V. 1932 р. № 1 про встановлення „Хреста Симона Петлюри", надання цього „Хреста" має бути переведено через Головну та Місцеві Ради „Хреста Симона Петлюри" (§ 3 згаданого Наказу).

§ 2.

Головна Рада складається з Президії та Членів Ради.

Склад Президії: Голова — Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжий В. Кущ, 1-ий Заступник Голови — Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжий В. Змієнко, 2-ий заступник Голови — Полковник О. Вишнівський; Члени Президії Ради — Підполковник В. Дітель, Сотник Інженер В. Шевченко, Поручник І. Чудненко, Хорунжий М. Отрешко-Арський.

Члени Головної Ради: Командіри дивізій — 1 Запорозької Ґенерал-хорунжий Г. Базильський, 2 Волинської Ґенерал-хорунжий О. Загродський, 3 Залізної Ґенерал-хорунжий П. Шандрук, 4 Київської нтч. Полковник М. Шраменко, 5 Херсонської Ґенерал-хорунжий А. Пузицький, 6 Січової Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжий М. Безручко, Окремої Кінної Ґенерал-хорунжий І. Омелянович-Павленко.

Примітка: згаданих в цьому § Членів Головної Ради можуть заступати старшини з їхнього призначення.

§ 3.

Місцеві Ради становлять: а) у Франції — Управа Товариства вояків Армії УНР на чолі з Головою Управи Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжим О. Удовиченком, б) у Чехословаччині — Управа Товариства вояків Армії УНР на чолі з Головою Управи Підполковником Інженером В. Проходою, в) у Румунії — Управа Товариства вояків Армії УНР на чолі з Головою Управи Підполковником Г. Порохівським, г) у Польщі — 1. Управа Спілки Воєнних Інвалідів на чолі з Головою Управи Ґенерал-хорунжим О. Загродським, 2. Управа Товариства вояків Армії УНР в Каліші на чолі з Головою Управи Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжим М. Безручком; Начальники Шкільних Ґруп творять Місцеві Ради з трьох осіб, рахуючи в тім і себе.

Примітка 1. Управи згаданих орґанізацій і Начальники Шкільних Ґруп мають право, в залежності від місцевих обставин, для авторитетнішого виконання Місцевими Радами функцій кооптувати вояків, що з будь-яких причин до складу орґанізації не належать.

Примітка 2. В країнах, де Місцевих Рад не може бути створено, вояки звертаються до Головної Ради безпосередньо.

§ 4.

Порядок провадження справ надання „Хреста С. Петлюри“ наступний: а) вояки надсилають виповнену анкету, якої взірець долучається, до відповідної Місцевої Ради „Хреста“; б) Місцеві Ради після перевірення правдивости поданих в анкеті даних, стверджують право вояка на одержання „Хреста“ і пересилають анкету з своїми висновками до Головної Ради (Редакція журналу „Табор“); Головна Рада остаточно розв'язує справу признання „Хреста“ і передає її для технічного виконання Управі Воєнно-Історичного Товариства, яка переховує всі матеріяли, з наданням „Хреста“ зв'язані. Головна Рада також провадить нумерацію „Хрестів“.

Примітка. Спірні питання, що можуть повстати в усіх Радах, розв'язується звичайною більшістю голосів присутніх — половина плюс один. Для важности засідань Ради необхідна присутність звичайної більшости Членів (в Головній Раді 8).

§ 5.

Виготовлення та розсилку „Хреста С. Петлюри“ і грамот виконує Воєнно-Історичне Товариство.

Примітка: Управа Воєнно-Історичного Товариства, висилаючи „Хрест“ і грамоту, побирає кошти виготовлення їх в розмірі 6 зл. 50 гр. Тим, хто не встані оплатити „Хрест“, буде вислано грамоту після вплати 1 зл.

Підписав:

В. САЛЬСЬКИЙ,
Ґенерального Штабу Ґенерал-хорунжий,
Міністр Військових Справ.

АНКЕТА

для одержання „Хреста Симона Петлюри“.

1. Ранґа, прізвище, імення, імена батьків ....

....

2. Коли і де народився ....

....

3. Коли вступив до Армії, до якої частини, установи, повстанчого відділу

....

4. В яких боях, операціях та в складі яких саме частин брав участь у визвольній боротьбі (вказувати дати) ....

....

5. Прізвища тогочасних командірів: сотні, куріня, полка, бриґади, дивізії тощо

....

....

6. В якій знаходився частині перед звільненням у безтермінову відпустку

....

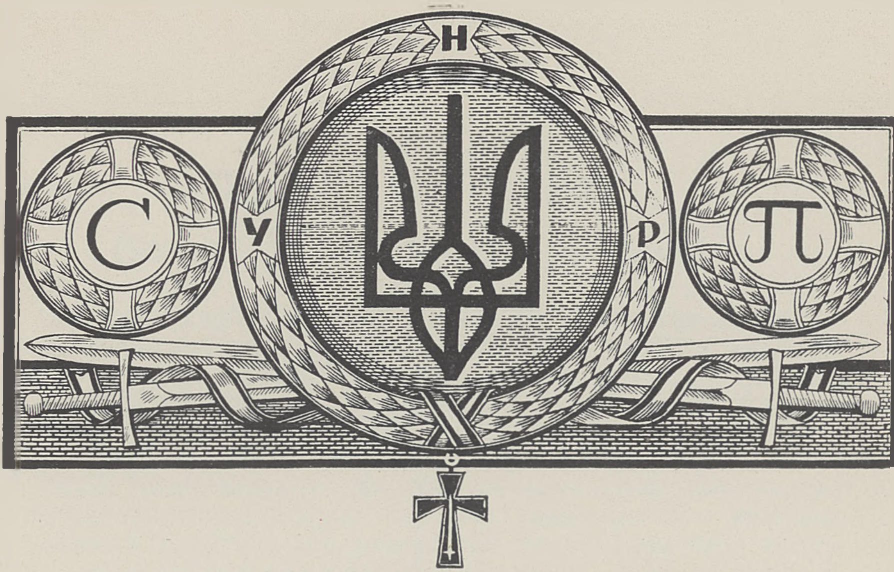
7. Прізвища двох щонайменше начальників чи товаришів по службі, що можуть ствердити участь у визвольній боротьбі ....

8. Чи був судово караний і за що ....

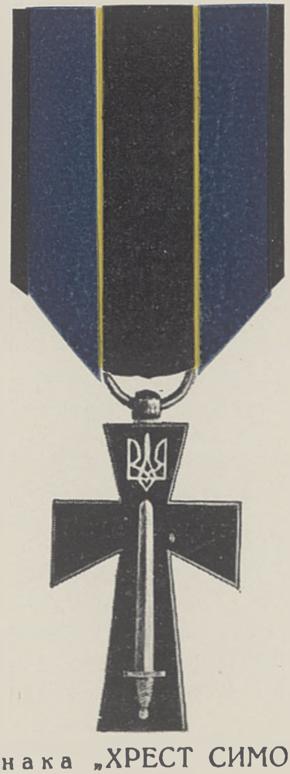
9. Сучасний фах чи рід праці ....

10. Адреса ....

..............................1936 р. ....
(власноручний підпис)

Мал. 1. Заголовок грамоти на відзнаку
„ХРЕСТ СИМОНА ПЕТЛЮРИ".

Мал. 2. Відзнака „ХРЕСТ СИМОНА ПЕТЛЮРИ".

Інж. В. ПРОХОДА,
Підполковник.

СИМОН ПЕТЛЮРА,
Вождь Українського Війська.

Не можна собі уявити ані однієї події з недавньої збройної визвольної боротьби України за свою Державність та Незалежність без імени Симона Петлюри. Є це загальна психолоґічна властивість персоніфікувати всі великі здвиги й зриви в житті народа. В цій персоніфікації збірний чин нації ясніше викристалізовується та набирає недосяжної величі.

Перші наши перемоги над дикими азійськими кочовниками й далекими сусідами зв'язані з іменем князя Олега з його щитом на воротях Царгорода; лицарський спосіб боротьби та безстрашність—з іменем князя Святослава з його „Йду на вас" та „Мертві сорому не мають". Не уявляємо ми собі відновлення Української Державности в добу козаччини без імени гетьмана Богдана Хмельницького. Збройна боротьба з православною Москвою персоніфікувалася в особі гетьмана Івана Мазепи. З його іменем була звя'зана ідея сепаратизму й української самостійности довгих 210 літ, навіть тоді, коли ім'я України здавалося було забуто. Коли ж у 1917 р. прийшло пробудження поневоленої нації, а в 1918 р. Вождь навітнього Українського Війська Симон Петлюра покликав до бою кращих синів нації, з його іменем зв'язана безкомпромісова боротьба з червоною Москвою. Кожний нарід має своїх національних героїв та вождів і чим більше той нарід культурний, тим більше шанує своє славне минуле.

І наше минуле є славне, славніше ніж в інших, бо ні одна в світі нація, як наша, не виявила стільки лицарства та самопожертви, в якій сотня лягала—тисяча натомісць ставала до боротьби за свій національний ідеал. Та забулося то все, забулось, як наші прадіди витримували азійські навали диких гунів, хозарів, печенігів, половців, татар і не уступили із свойого степу. Забулося і про славні змагання запорожців та гетьманів в збройній боротьбі за свою Незалежність з південним, західним і північним сусідами. „Минулося, не вернеться" — елеґійним відгомоном бувало пронесеться. Але й це забувалося. Знав лише широкий степ, могили про це з небом говорили та вітер може підслуховував та ховав славу прадідів і дідів наших до високих ґір туди, де орли гнізда свої в'ють...

Так було до 12 березня 1917 р., коли нарід ніби пробудився з довгого тяжкого сну. Пробудився й побачив рожевий серпанок березневої революції. Інтуїтивно нарід якби хо-

тів струсити з себе намул поневолення. Десь глухо гомонів голос власної землі. Але галасливі гасла про братерське співжиття народів, про солідарність пригноблених клас (пролетаріяту), про єдиний революційний демократичний фронт й т. п. заглушали здорові прояви нації, що ще не цілком пробудилася до власного життя.

Та проте для забезпечення своєї свободи почала творитися в Україні збройна сила, набравши форм спонтанного інтуїтивного руху нашого вояцтва, що перебувало в рядах Російського війська. Але цей рух у свойому орґанізаційному оформленні та ідеології його основ натрапив на непереможні перешкоди та активний спротив із сторони тогочасних соціялістичних партій, що в спробах творення національного війська вбачали спізнений романтизм, культурну відсталість та загрозу реакції.

А поза цим віками створена інерція величі Російської держави ще довго полонила інтеліґенцію українського походження. В рядах правдивого національного руху була селянська інтеліґенція, що до творення незалежного державного устрою не була підготовлена. В рядах українізованого війська на керуючих ролях були переважно „прапорщики", яким навіть не снилося керувати полками, дивізіями. Через це в дуже тяжких обставинах орґанізувалася Українська Армія. Бракувало нам насамперед знавців военного діла. Вони залишилися по інерції на службі російській державності.

Військо уявляє з себе велику силу. Зміна напрямку діяння всякої сили, чим вона більша, тим тяжча. Тому помилковий погляд, що армію можна легко змусити служити сьогодня одному, а завтра — другому. Військо є носієм і оборонцем певної ідеї, за яку віддає життя своє. Основою кожної военної ідеолоґії, є певна традиція, а традиції раптово не творяться. Тому військову силу, створену для певної цілі, лекше розкласти й знищити, ніж змусити служити новій ідеї. Підтверджують це події й факти з нашої минулої дуже повчальної визвольної боротьби, що нашими знавцями военної справи науково ще не досліджена.

Уважне й об'єктивне аналізування подій нашої збройної боротьби за Українську Незалежність і Державність в цілій сукупності могло б знайти виправдання поступованню досвідчених командірів та старшин Ґенерального Штабу—українців, що в 1917 р. якось пасивно приглядалися, як до українізації російських частин, так і до розбурханих хвиль военної сили, що самочинно залишала фронт. Яснішим стало б і поступовання творця новітньої ідеї Українського Війська Симона Петлюри від 1-го Всеукраїнського Військового З'їзду до початку творення Кошу Слобідської України Чорних і Червоних Гайдамаків. Відпали б і наші суб'єктивні жалі на невикористані можливості до створення могутньої Української Держави, бо ті можливості були лише матеріяльного порядку. Психолоґічно - духова гра

сил в тому вирі стихії й хаосу розвалу Російської великодержави була не на користь ідеї Української Державности.

Спроби українізувати російські військові частини скрахували, бо для такого українізованого війська не було ані традицій, ані певного державно-політичного напрямку та мети. Лише тоді, коли почало творитися військо для цілей Української Незалежности, лише тоді Українська Армія стала спадкоємцем наших історично-державних традицій.

Історія судила так, що на чолі молодої Української Армії став Симон Петлюра. Петлюра був нашим воєнним національно-політичним ідеологом. Зміст цієї ідеології — в значній мірі ті традиції, які установила й залишила нам наша минула визвольна боротьба. Ці традиції творилися на тернистому шляху Української Армії до незалежности Батьківщини й освячені кров'ю кращих синів нації. Тому жадні міркування „з великого розуму“ не можуть їх ані знищити, ані змінити. Також жадним насильством не можна їх викорінити, поки вони живуть в пам'яті народа. Політичний зміст цих традицій такий:

Українське Військо є Національною Армією Незалежної Української Держави, що стоїть на сторожі Правди Нації та оберігає вільний розвиток усіх суспільних верств своєї Батьківщини.

Все життя й чинність Армії У. Н. Р. можна поділити на вісім періодів:

I. Період найбільш ентузіястичного захоплення та ілюзій характеризується національним пробудженням військово-козацьких мас та спробами українізувати частини Російської армії без виразної національно-державної мети.

II. Період реалізму й революційного творення українських військових частин та активної збройної боротьби за Українську державну незалежність з початком її в Крутах.

III. Період „дружньої“ Німецько-Австрійської окупації та національного реґресу з загостренням класового антаґонізму в час гетьманщини.

IV. Період масового збройного повстання народніх мас проти ворожої духу нації влади ґенерала П. Скоропадського та боротьби з червоною Москвою, Польщею й внутрішньою анархією.

V. Період реорґанізації Армії У. Н. Р., з'єднання з Українською Галицькою Армією для спільного чину проти червоної й білої Москви, жахливого тифу та відмовлення Галицької Армії від боротьби.

VI. Період Зимового походу, перемоги духа над матерією й поширення ідеї збройної боротьби за національно-державну незалежність.

VII. Період спільної з Польщею боротьби проти червоної Москви.

VIII. Період інтернування та еміґрації Армії У. Н. Р., збрей-

ної повстанчої чинности у Великій Україні та підготовки до майбутньої боротьби.

* * *

І період — це траґедія спаралізованого віковим гнобленням велетня. Ставши вільним, він не міг відразу випростати всі свої орґани та пустити їх у рух. Були лише мрії, бажання, але майстрів до переведення чину бракувало. Тому то цей період дуже багатий на високі пориви, святочні промови, палкі дебати та безкінечні ухвали загального характеру без конкретизації їх аж до Всеросійських Установчих зборів.

Витворені в підпіллі соціялістичні партії, що несподівано для себе взяли провід у революції, виявили ввесь свій політичний досвід лише в палких, може й талановитих промовах, у погрозах на адресу буржуазії й ненависти до жандармерії та війська. Інерція цієї ненависти була так велика, що перші свої зусилля на творення нового ладу соціялісти скерували на деморалізацію й знищення царського війська. З творенням нового війська не поспішали, бо було загальне переконання, що воно зовсім непотрібне —досить буде мати лише народню міліцію.

В цьому загальному вирі революційних настроїв опинився й український велетень, але що далі, тим більше в ньому почали виявлятися ще невикристалізовані бажання мати власне національне військо. Почалася українізація російських частин.

Дуже небезпечний для росіян український націоналізм стурбував найбільше москалів. Коли спроба ґенерала Корнілова покласти край балаканині адвоката Керенського виявила нездібність старої російської аристократії й буржуазії до реальної праці за нових обставин, тоді взялися за працю збереження Російської великодержави від розвалу большевики під проводом москаля Лєніна та жида Троцького. За допомогою належного жидівського зв'язкового та аґітаційного апарату, вони, кинувши демаґоґічні гасла, в яких обіцяли всім — все й вся, рішуче доконали розвалу старої Російської армії й гарячково взялися за орґанізацію червоної гвардії. Жид Троцький як належить оцінив значення багнета й сам став на чолі нової московскої збройної сили, що понесла на поневолені Москвою землі новий соціялістичний месіянізм.

Головний удар був направлений проти України. Але й цей удар, як то личить московській випробованій тактиці, був посередній — опанувати Україною знову українськими ж руками. На мобілізацію аґітаторів для своєї цілі та розклад військових частин в Україні була скерована вся їх увага. Ім допомогала від початку до кінця українська „Робітнича ґазета", що висміювала „віру в багнети"...

Найсвітлішими моментами І періоду були 1-й та 2-й Всеукраїнські Військові З'їзди, на яких виявився стихійний відрух

народніх мас до власних форм українського державного життя. На цих з'їздах пробудився ніби цілком знищений дух військово-козацькоі вдачі Української нації. На них віяв дух Мазепи, що перелякав провідників російської революції, які намагалися всіма силами його прогнати.

Перше „мазепинське гніздо" повстало в Українському військовому клюбі ім. гетьмана Полуботка 29 березня 1917 р. в Києві. На чолі його був поруч. Микола Міхновський. Пізніше, 5 травня, цей клюб створив Товариство ім. гетьмана Полуботка. Одночасово з цим був орґанізований 1-й Український Козацький полк ім. гетьмана Богдана Хмельницького. Полк був зформований з метою від'їзду на фронт, але російська преса піднесла великий галас, чим власне й розпропагувала між всіма вояками-українцями в Російській армії ідею українізації військових частин.

З ініціятиви Т-ва ім. Полуботка в Києві відбувся 22 травня 1917 р. „1-й Всеукраїнський Військовий З'їзд, на який прибуло 700 делеґатів од мільйона 580 тисяч фронтового вояцтва. Ініціятори З'їзду: поруч. М. Міхновський, сот. Ган, хор. Павелко та інші представники Полуботківського Товариства вважали єдиним й певним шляхом до відбудови Української Державности — шлях утворення власної національної армії. Співчуття у тогочасних політичних діячів вони не мали, а тому сподівалися знайти його на Військовому З'їзді. Але їх сподівання не здійснилися. В той час значна частина вояцтва ще була під впливом щедрих обіцянок російської революції та вірила російській демократії. А поза цим війна із „зовнішніми ворогами"— Німеччиною та Австро-Уґорщиною—змушувала по інерції тримати спільний зовнішій фронт.

Середню лінію на цьому З'їзді зайняв Симон Петлюра. Він був представником вояків — українців із Західнього російського фронту. На цьому З'їзді Петлюра вперше після російської революції став до української національно-державної праці, а тому його мало знали, тоді як імена проф. М. Грушевського та письменника В. Винниченка були відомі. А проте Петлюра був обраний до Президії З'їзду. І лише потім, після кількох виступів, Петлюра цілком опанував з'їздом і став його душею. В своїх талановитих промовах Петлюра відкинув демаґоґію про шкідливість творення українських військових частин, але разом із тим заспокоїв і палких на той час прихильників негайного творення власного війська, бо загальні психолоґічні обставини тому не сприяли, а політичний провід був проти цього.

На 1-му Військовому З'їзді були ухвалені резолюції загального характеру про орґанізацію українського війська шляхом українізації російських частин. Для виконання цього був обраний на З'їзді Ґенеральний Комітет із Симоном Петлюрою на чолі. Але Комітет майже нічого не зробив та й зробити щось при тій ситуації не міг. Для росіян думка про українізацію

війська була дика, а багато й наших земляків не вважали її особливо мудрою. Максимальною тогочасною політичною проґрамою була автономія в межах Російської держави, а для цього власне національне військо не було потрібне. Тому Український Ґенеральний Військовий Комітет провадив культурно-орґанізаційну чинність.

І-й Військовий З'їзд можна розглядати як могутню демонстрацію пробудження українського козацтва. Останнє інтуїтивно відчувало небезпеку від „старшого брата" з Москви, але як реально забезпечити себе від цієї небезпеки — не знало.

Наслідки демонстрації 1-го Військового З'їзду виявилися на фронті, де остаточно була скріплена національна позиція вояків—українців. Думка про відокремлення українців в окремі сотні, курені, полки, дивізії й навіть корпуси вже набрала виразних форм. Ті, що по своїй натурі не могли бути пасивні, самі самочинно—так, як лише вони розуміли, почали творити кадри Українського війська.

1-й Військовий З'їзд трохи налякав Російський уряд і він погодився на часткову українізацію трьох корпусів, але далі обіцянок нічого не робилося. Значна більшість дисциплінованого українського вояцтва в Російській армії чекала наказу. Але його не було ні з Петрограду, ані з Києва. Були випадки й самочинної українізації російських та творення українських частин.

В Києві в цей час Товариство Ім. гетьмана Полуботка вело підготовчу працю щодо зформування 2-го полку ім. гетьмана Полуботка, а в Чернігові самочинно орґанізувався полк імени гетьмана П. Дорошенка, в Москві — Український Запорізький полк, в Симферополі — 1-й Симферопільский ім гетьмана П. Дорошенка полк, в Хмільнику — курінь ім. Тараса Шевченка, в Умані — Український полк ім. Гонти, в Житомирі — Український полк ім. гетьмана П. Сагайдачного, в Ростові н/Д. — Український полк ім. гетьмана П. Полуботка, в Саратові — Український полк ім. гетьмана І. Мазепи та інші українські частини, що не дочекавшися ані підтримки, ані наказу від своєї влади, пізніше стали об'єктом большевицького розкладу.

2-й Всеукраїнський Військовий З'їзд відбувся за 26 днів після 1-го З'їзду, а власне 18 червня 1917 р. Прибуло на цей З'їзд, не дивлячися на його заборону й всі можливі перешкоди з боку російського командування, 2300 делеґатів, що заступали 1 мільйон 700 тисяч озброєного українського народу. Вояцтво побачило, що від російської демократії нема чого сподіватися, що добровільно вона Україні нічого не дасть. Треба було сказати рішуче слово й військо його сказало. Особливо рішучий самостійницький настрій був у представників од Дорошенківців з Чернігова та Полуботківців з Києва. Хоч на їхні самостійницькі змагання зверталося не багато уваги, але загальний настрій З'їзду був національно-революційний.

2-й Військовий З'їзд ухвалив цілу низку постанов, з яких найголовнішою була:

Пропонувати найвищому представницькому орґанові—Українській Центральній Раді — (не звертаючися до Тимчасового Російського уряду) негайно приступити до твердої орґанізації краю в згоді з національними меншостями, цебто—до фактичного переведення в життя підстав автономного ладу, як єдиного способу врятувати Україну від безладдя та загибелі. З'їзд із свойого боку забезпечує найактивнішу й найрішучу піддержку Центральній Раді в усіх її заходах і кличе ввесь зорґанізований український нарід одностайно й неухильно виконувати всі її постанови.

Підтримуючи постанови 1-го Всеукраїнського Військового З'їзду про українізацію війська, З'їзд доручає Українському Військовому Ґенеральному Комітетові якнайскорше розробити докладний план українізації війська й ужити всіх заходів для негайного переведення його в життя.

Ці постанови, хоч по свойому тону досить рішучі, фактично не забезпечували Україну від московської підступної роботи. По свойому характеру вони надто гуманні, в них не усвідомлена ще потреба гострої боротьби з одвічним північним ворогом—сусідом. Постанова про тверду орґанізацію краю в згоді з національними меншостями була не до здійснення, бо ці меншості (москалі й жиди) всіма можливими способами тій орґанізації перешкоджали. Доручення Військовому Ґенеральному Комітетові розробити план українізації війська був власне кроком на місці перед невідомою ціллю. Звичайно, що вони давали великі уповноваження Українській Центральній Раді, але вона в своїй перечуленій гуманності, хибному розумінню демократизму, відсутності мілітарно — державного почуття, надто великій обережності та нерішучості не вела націю в боротьбі за свою незалежність, а лише оформлювала з запізненням, після довгих і шкідливих для української державности суперечок з національними меншостями, те, що вже фактично сталося. Вона не давала імпульсу, ініціятиви до руху, лише гальмувала рух, що самочинно повставав.

На 2-му Військовому З'їзді в допомогу Військовому Ґенеральному Комітетові була обрана Всеукраїнська Рада військових депутатів. З'їзд закінчив свою працю на п'ятий день. Делеґати роз'їхалися. „Творча" праця почалася на засіданні Ради військових депутатів. Засідання відкрив товариш голови У. Ц. Р. п. В. Винниченко, лідер укр. соціял-демократії. Після привітання від У. Ц. Р. він сказав:

„Спочатку мушу зазначити, що Військовий З'їзд не виправдав наших надій. Центральна Рада чекала від З'їзду чогось іншого. Ми сподівалися, що З'їзд вибере членів Ради, яких можна буде використати, як матеріял для аґітаційної роботи на селах...

Поміж вами, товариші депутати, багато офіцерів.. Нам треба салдатів. Офіцерів не можна показувати на село, бо там їх не будуть слухати. Офіцер-член Центральної Ради — одним своїм виглядом буде шкодити авторитетові найвищої демократичної інституції. Дивуюся, якто вибрано стільки офіцерів членами Ради"...

Так говорив і так уявляв собі завдання національного війська той, хто був головою першого Українського Уряду— Ґенерального Секретаріяту... В цьому була траґедія віками поневоленої України.

На 2-му Військовому З'їзді було заступлено українське селянство безпосереднє в особах представників Вільного Козацтва. В деяких повітах це були досить солідні орґанізації. Для прикладу можна вказати на Звенигородський кіш Вільного Козацтва, що остаточних форм набрав після повітового з'їзду в половині квітня 1917 р. Командуючий першою червоною навалою на Україну полков. Муравйов так оцінив Вільне Козацтво: — В Україні пришлося натрапити на ориґінальну орґанізацію буржуазної самооборони. Особливо дався в знаки Звенигородський повіт, де український шовіністичний націоналізм збудував собі фортецю у формі так званого „Вільного Козацтва". Ця орґанізація не тільки не допустила нашої влади в повіт, а, навпаки, сама перейшла до наступу, чим зробила чималу шкоду нашим військам"...

Якже ставилася до Вільного Козацтва Українська Центральна Рада? Певного відношення не було, тому Вільне Козацтво провадило свою працю самочинно. Панувала власне неясність в поглядах, чи потрібно Україні військо, а коли потрібно, то що з тим військом робити. Єдине представники національних меншостей як належить оцінювали ролю й значення Вільного Козацтва й ставилися до нього надзвичайно вороже.

Наслідком 2-го Всеукраїнського Військового З'їзду був виданий 23 червня 1917 р. І-й Універсал Української Центральної Ради. І хоч в ньому було сказано: „Хай буде Україна вільною"... але „не одділяючися від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською"; слова „Однині самі будемо творити наше життя"... були покажчиком свідомости своєї сили, але свідомости потреби зужити цю сили ще не було.

На вимогу т. т. Керенського, Терещенка й Церетелі, що приїхали до Києва, 16 липня, через 23 дні після І Універсалу був виданий II Універсал У. Ц. Р., в якому було сказано: „Ми рішуче відкидаємо спроби самочинного здійснювання автономії України до Всеросійських Установчих Зборів"...

А тим часом на вулицях Петрограду (15—17 липня) вже починався бій між прихильниками „всесильного" в очах українців соціяліста Керенського й соціялістів Леніна та Троцького. Бій цей був внутрішньою справою самих москалів. Ним рішалася лише зміна тактики для осягнення тієї ж самої цілі, яку перший переможець над У. Ц. Р. т. Керенський при свойому від'-

їзді з Києва окреслив так: „Росія мусить бути велика, сильна й неподільна, а коли хтось посміє порушити її цілість і простягне до того руки, ми скажемо — руки геть!"...

Авторитет Української Центральної Ради після проголошення II Універсалу впав. Це скорше інтуїтивно, ніж свідомо відчули Полуботківці. Вони добули нелеґально зброю й зробили збройний виступ увечері другого дня після проголошення II Універсалу У. Ц. Р. Полуботківці захопили в свої руки місто Київ, не дивлячися на численну в ньому російську залогу. Вони силою хотіли змусити У. Ц. Р. стати на правдивий шлях у своїй політиці й не понижувати гідности Українського народу перед Тимчасовим Російським Правительством.

Домагання, що поставили Полуботківці, були такі:

1. Визнання Української Центральної Ради й Ґенерального Секретаріяту через Тимчасове Російське Правительство Верховною Владою України.

2. Проклямування Центральної Ради Верховною Владою України до скликання Українських Установчих Зборів, а Військового Ґенерального Комітету — Верховною Українською військовою владою.

3. Визгання Полуботківців через Центральну Раду й Військовий Ґенеральний Комітет 2-м Українським полком ім. гетьмана Полуботка.

При умові здійснення цих вимог Полуботківці згоджувалися виступити на фронт. До спільної акції вони закликали й інші українські частини в Києві. Але ніхто не приєднався до них. Лише Вільне Козацтво з власної ініціятиви вирушило на допомогу. Так, наприклад, із Звенигородського повіту прибуло Козацтво аж під Київ у захоплених силою 4 потягах з гарматами. За ними їхали ще курені, але коли довідалися, що Центральна Рада наказала зліквідувати виступ, повернулися самі до дому.

Як самі вимоги Полуботківців, так і відношення до них тогочасної української воєнної еліти, що перебувала в Києві, дуже характерні. Те, що цивільні соціялістичні діячі з Центральної Ради не мали мілітарно - державної інтуїції, ще можна якось виправдати. Але вояки, серед яких не бракувало й старшин з будь-якою воєнною підготовкою, роблячи по-суті збройний державний переворот, погоджувалися потім, при умові виконання їх домагань національно - державного порядку та визнання їх своєю ж українською владою за українську військову частину, — від'їхати на фронт... боронити перед зовнішніми ворогами неподільність Російської держави. А в Києві мала залишитися російська залога для „підтримки" Української Верховної Влади. Значно більше мілітарно - державної інтуїції виявило Вільне Козацтво, бо їхало не на фронт, а до Києва, але його там не потрібували...

Виступ Полуботківців зробив У. Ц. Р. безпорадною. Вона

не знала, що робити. З Петрограду був надісланий начальникові російської залоги в Києві полков. Оберучеву, що на той час утік був до Житомиру, наказ ліквідувати виступ. Спроби полков. Оберучева зліквідувати виступ Полуботківців силою російських частин ні до чого не призвели. Лише з наказу Українського Військового Ґенерального Комітету Полуботківці передали охорону міста Богданівцям, а останні—росіянам.

Ця подія залишилася майже непомітна в українізованих частинах на фронті. Найстарша українська військова частина — Богданівці не лише не приєдналися, а, навпаки, спричинилися до ліквідації перевороту. Це було покажчиком, що робити державний переворот не було ані з ким, ані з чим. Ініціятори його (на чолі з поруч. М. Міхновським) були покарані й відійшли від активної чинности на шкоду ідеї державної незалежности.

Виступу Полуботківців Українська влада в особі тодішньої ґенерації української інтеліґенції не використала для того, щоб стати паном ситуації в Україні. Запоморочена соціялізмом російсько-жидівського видання, вона боялася власних хліборобсько-селянських мас та вбачала єдиний шлях до їх освідомлення —тримати єдиний фронт з російською соціялістичною інтеліґенцією.

Україна в першому періоді визвольної боротьби своєї свідомої національної сили ще не мала, а тогочасні провідники й не хотіли її мати. Ті ж українізовані й з українськими назвами військові частини були українськими лиш в національно-культурному відношенні, в обсязі ж своєї чинности вони були по інерції в колі інтересів російської державности. Вивести їх з того кола міг лише рішучий наказ прийняти присягу на вірність Українській Незалежній Державі й стати виключно на захист її власних інтересів.

Так власне минула весна „безкровної“ березневої російської революції. Українського велетня, що ще не цілком збудився від сну, убаюкували привабливі казки про співжиття народів великої Росії, а лагідні форми анархії, що називалися демократизмом, багатьом були до вподоби.

Далі почалися будні. Большевицька розкладова й руйнуюча пропаґанда швидко посувалася наперед. Прийшла кривава „жовтнева“ російська революція, а з нею почали гаснути революційні ілюзії.

2—11 листопада відбувся 3-й Військовий З'їзд, на який прибуло 965 делеґатів. З них 630 — заявили себе укр. „соціялістами—революціонерами", 100— укр. „соціял-демократами", 8— большевиками, самостійників було лише 21. В час цього З'їзду відбулися важливі події. В Петрограді 7 листопада большевики остаточно повалили Тимчасовий Російський уряд. Центральна Рада, замісць проголосити незалежність України, ухвалила заснувати „Краєвий Комітет для охорони революції", що, не ціл-

ком народившися, помер за пару днів. А рада робітничих и салдатських депутатів у Києві вирішила 9 листопада зорганізувати военно - революційний комітет, до якого обрала активних російських большевиків. Між цим военним комітетом і штабом Києвської военної округи, вірним Тимчасовому Російському урядові, прийшло до збройного конфлікту. Штаб округи мав до своеї розпорядимости біля 10 тисяч бойців, а военний комітет—біля 6 тисяч салдатів та червоноармійців, 7 гарматних батарей і 8 броневиків. Штаб округи рішив 10 листопада зліквідувати военно-революційний комітет, але не міг здобути Арсеналу, де були головні сили комітету, й змушений був 13 листопада залишити Київ. Українці скористали з цього й зайняли своїми відділами пошту, телеґраф і цілий ряд державних установ. Командуючим Київською военною округою був призначений підполков. Віктор Павленко.

3-й Військовий З'їзд не вніс ясности в тогочасне політично-мілітарне положення України. Ідея самостійности не була популярна на З'їзді. Петлюра вже не мав впливу ані на перебіг З'їзду, ані на події, що тоді в Києві відбувалися. На чоло військових справ видвинувся соціял-демократ М. Порш, що трохи згодом перебрав Військовий Секретаріят, а пізніше був обраний Військовим Міністром.

Після 3-го Військового З'їзду українізовані 1-й Український корпус (був. 34 російський корпус), 2-й Січовий Запорізький корпус (був. 6 російський корпус), 9, 12, 31 дивізії, частини 17, 21 та 24 корпусів та інші частини*) з наказу й без наказу, з гаслом „До-дому!"—демобілізовалися.

20 листопада був виданий III Універсал У. Ц. Р., в якому оголошувалося, що „Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою, не відділяючися від Російської Республіки (в той час—большевицької. В. Пр.) і зберігаючи єдність її..." Крім того народам: великоруському, еврейському, польському й іншим в Україні признано національно-персональну автономію, кара на смерть скасована і т. ін.

Тим часом большевицький аґітаційний апарат працював вільно, пустивши в рух усі засоби. Це був час найбільшого розкладу тієї української військової сили, що сама по собі витворилася. Ці українізовані частини, залишені без відповідного національно-державного ідеологічного керовництва, розклалися. Тому з ініціятиви Командуючого Київською военною округою підполков. В. Павленка була зроблена спроба створити вже не українізовані, але українські частини. У Києві почали формувати Сердюцькі дивізії. З них належно зформованою була 1-а Сердюцька дивізія, до складу якої входили: Богданів-

*) Більш-менш докладно назви частин та їх коротка історія подані в моїй праці „Вождь та військо" в Збірнику пам'яти Симона Петлюри, виданому в Празі в 1930 р. В. Пр.

ський, Полуботківський, Дорошенківський та Юр'ївський ім. Богуна полки.

Переважно 1-й Сердюцькій дивізії можна завдячувати, що Україна дочекалася IV Універсалу. Воєнно-революційний комітет рішив зробити на цей раз повстання проти Української Центральної Ради й ліквідувати її. До своєї розпорядимости большевики мали 8.400 червоноармійців, 10 гарматних батарей, 2 броневики, 6 аеропланів. На цей раз українці попередили большевиків. Ще звечера 12 грудня Сердюки оточили касарні большевицьких і збольшевичених частин і до 4-ої години ранку обезброїли їх, навантажили до вагонів та вислали до Москви. Большевицькі главарі на чолі з головою воєнного комітету Л. П'ятаковим були заарештовані. Але Центральна Рада навіть не усвідомила собі небезпеки, що їй загрожувала. Заарештовані главарі були випущені. Звільненому Л. П'ятакову в Раді робітничих і салдатських депутатів були зроблені 13 грудня бурхливі овації.

Багато праці на орґанізацію 1-ої Сердюцької дивізії поклав Ґенерального Штабу полковник В. Сальський. А проте праця українських старшин була марна. Вони не могли перебороти настирливости й нахабности большевицьких демаґоґів, що, користуючися всіма можливими свободами, безкарністю та матеріяльними засобами, провадили свою руїницьку роботу.

Цій большевицькій розкладовій праці у війську сприяли укр. соціялісти на сторінках „Робітничої газети". Вони писали, що формування Сердюцьких полків було першим кроком до творення постійної Української Армії, яка буде „знаряддям пануючих клясів в їх боротьбі проти селянства та робітництва й яку ці пануючі буржуазні кляси через свої правительства під командою наймитів-офіцерів кидали одна на другу на братовбійчу війну". В орґанізації Сердюцьких дивізій наші соціялісти вбачали інтриґи купки буржуазії, якій „так миле й близьке гасло відокремлення України в незалежну самостійну державу, де вона може панувати на використовувати всі багацтва краю"...

Та проте, не дивлячися на такий однозгідний соціялістичний фронт, почала остаточно оформлюватися ідея Української Незалежности й Державности та свідомість потреби збройної боротьби за неї в першу чергу проти росіян. І тут Симон Петлюра перший з тогочасних соціялістів і на перекір поглядам соціялістичних провідників не на словах, але на ділі взявся за орґанізацію ядра Українського війська, відпорного проти всякої соціялістично-большевицької демаґоґії. Цим першим здоровим ядром був Кіш Слобідської України Червоних і Чорних Гайдамаків. Його завданням була боротьба лише за Українську Незалежність, а назви Червоних і Чорних Гайдамаків означали, що до цієї боротьби закликалися всі, без різниці політичних переконань—ліві й праві.

Рівнобіжно з цим провадилася самомобілізація академічної

молоді. Українському громадянству, особливо молодшому, після 3-го Військового З'їзду щодалі, тим більше ставало ясним, що все те українізоване військо та досить численні полки Сердюцьких дивізій стали небоєздатні. Стомлені Світовою війною та розаґітовані большевицькими аґітаторами, вони були байдуже нейтральні до ідеї Української Незалежности та Державности, а деякі—навіть ворожі.

Теоретично існувала армія на фронті, якою керував головнокомандуючий полковник Капкан. Але з поведінки того війська було видно, що головнокомандуючий є, але армії нема. Тоді замісць полков. Капкана призначено головнокомандуючим сот. М. Шинкаря, але від цього справа не покращала.

А тим часом в Харкові від 27 грудня почав завзято працювати „радянський український уряд", а большевицьке військо планово провадило збройне захоплення України, ступнево займаючи Харків (26 грудня), Полтаву, Чернігів (в кінці грудня), Катеринослав (9 січня 1918 р.), Олександрівськ (15 січня).

Тому студенство, що входило тоді до складу Бойового Куреня при Центральній Раді, повзяло ініціятиву до створення орґанізаційного Комітету, що взявся б за формування надійної збройної сили для захисту молодої Української Держави.

Петлюра із своїми гайдамаками, що складалися переважно з молоді (Чорними гайдамаками були юнаки 2-ої Київської військової школи), від'їхав боронити Лівобережну Україну від большевицької навали. А в Києві створився „Український Студентський Січовий Курінь".

За цих обставин був виданий 22 січня 1918 р. IV Універсал Української Центральної Ради, яким оголошувалося, що „Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу"... Цим була виправлена історична помилка Великого Гетьмана Богдана Хмельницького, який майже в той самий день, тому 264 роки, змушений був силою обставин увійти в Переяславі в державну унію з Московським царем.

Одночасно як викристалізовувалися ці золоті слова, що так лаконично охопили весь зміст національно-державної української ідеолоґії, — цей діямант Державного Буття України, Петлюра закликав до збройної боротьби всіх, у кого билося українське серце. І ставали до бою кращі сини нації...

* * *

II період активної збройної боротьби розпочався в Крутах 29 січня 1918 р. Там став до бою за Суверенність України цвіт української нації — Український Студентський Січовий Курінь. Були це молоді студенти та середнєшкільники 7—8 клас м. Києва, всього до 150 душ. До них належало 50 юнаків 1-ої Київської військової школи та кілька чоловіка Київ-

ської військової фельдшерської школи. З великими труднощами дісталися вони 27 січня 1918 р. в невеликому потязі до ст. Крути.

Перед цим на ст. Бахмач у напрямку Конотопу кілька тижнів утримували порядок гайдамаки ґенерала Присовського невеликим відділом. Без зміни, в безнастанних сутичках з червоноармійцями, вони були стомлені. В час приїзду юнаків Студентського Куріня гайдамаки були потиснені до ст. Крут значною московською силою під командою тов. Берзіна, що формував загони для відправки на Дон для поборення самостійницьких стрімлень Дону й Кубанського Краю. Після другого захоплення 19 січня — Полтави, а 24 січня — Ромодану, де оперував проти Петлюрівських гайдамаків червоний полковник Муравйов, частина московських сил звідти була послана до Бахмачу, а 27 січня туди перенісся і штаб полков. Муравйова.

Отже в Бахмачі для безпосереднього вдару в серце України — Київ була скупчена кількатисячна московська червона ґвардія проти двохсот недосвідчених у воєнному ділі юнаків Українського Студентського Січового Куріня.

Тут, тому 210 років, як проревіла в Україні остання мазепинська гармата, готовилися до бою дві сили. Одна — стара московська, що сотки літ розросталася та удосконалювалася в поневоленні інших. Друга— молода українська, довгими століттями обезкровлювана й недосвідчена у визвольній боротьбі, що прагнула до визволення й вільного розвитку.

29 січня відбувся цей перший в новітній визвольній боротьбі бій. В цьому бою москалі, маючи в десятки разів переважаючу силу, оточили юнаків і ф і з и ч н о перемогли. Юнаки геройськи витримували ворожу навалу до того часу, поки не побачили ворога в свойому тилу. Частина їх була забита в бою разом з їх командіром сотн. Омельченком, що безпосередньо керував боєм. Частині пощастило вибратися із ворожого кільця, а одна чота— 24 юнаки та 7 ранених попали до рук москалів. На другий день, 30 січня, оскаженіла московська матросня й червоноармійці після довгих, жорстоких, звірячих знущань, замучили 27 полонених юнаків, заборонивши селянам їх поховати. На весні, 19 березня, помордовані Крутяни були поховані на Аскольдовій могилі в Києві.

Про свою перемогу полков. Муравйов так телеґрафував свойому „начальству": „Після двохденного бою, перша революційна армія тов. Єгорова, при підтримці другої армії тов. Берзіна під ст. Крутами розбила контр-революційне військо Ради під проводом самого Петлюри. Петроградська червона ґвардія, Виборська та Московська ґвардія винесли майже самі ввесь бій на своїх плечах"...

Так в Крутах почалася боротьба за Українську Державність не словами, але ч и н о м. В Крутах молоді юнаки власною кров'ю написали наказ всім вільним синам України бо-

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ ГОЛОВНИЙ ОТАМАН
СИМОН ПЕТЛЮРА

...Ми занадто шануємо ціну крови, яку пролили наші незабутні лицарі і яка без перестанку до наших днів ллється в Україні, щоб не схилитися перед їхніми могилами і не додержати тих заповітів, що їх вони перед своєю смертю, або фактом самої своєї смерти — найбільшої жертви для отчизни — переказали нам.

Виразні ці заповіти: держава вища над партії, нація вища над класи"...

„Говорить Симон Петлюра".

„Тризуб", ч. 41 (495), 1935 р.

ротися за правду й честь власної нації. Там пролунав голос української крови і голосним відгомоном рознісся по всій Україні. Туди орлом з високих гір прилетіла козацька слава, щоб нагадати про минулі геройські змагання та будити до праці й боротьби за найвищі ідеали для Добра й Слави власної Батьківщини. Дух старого Мазепи та оборонців недалекого Батурина віяв над новітніми борцями за Незалежність України. Тут, у Крутах, відбулася зміна. До Крутів насторожі Української Державности був Мазепа, після них став Петлюра, а на зміну Мазепинству, як символу сепаратизма, прийшла Петлюрівщина, як символ безкомпромісової боротьби за Державну Незалежність.

По Крутах червоний полков. Муравйов поніс на багнетах ідеї російського насильства з Москви до Києва. А в Києві місцеві большевики тим часом зорґанізували збройне повстання проти Центральної Ради. З українських військових частин, що не загубили почуття національної чести та обов'язку перед власною Батьківщиною, були невеликі відділи з полків: Полуботківського, Богданівського, Дорошенківського, Богунівського (Юр'ївського) та Наливайківського, Вільні козаки м. Києва, Галицько-Буковинський курінь (Січові Стрільці), Запорізький ім. Костя Гордієнка полк кінних гайдамаків (Ґенштабу полков. В. Петрова), Залізничний курінь, відділ полков. Болбочана та відділ матросів Чорноморської флоти. Були це невеликі відділи по кілька десятків багнетів і уявляли з себе тогочасну Українську Армію, що ледве могла справитися з місцевим озброєним большевицьким шумовинням (переважно з національних меншостей). Крім цих кількох соток активних українських вояків було в Києві багато тисяч „нейтрального“ воящтва, що поїдало український хліб та на мітинґах „поглиблювало“ революцію згідно із вказівками большевицьких аґітаторів.

Повстання в Києві почалося в ніч з 28 на 29 січня 1918 р. захопленням Арсеналу й поширилося по цілому місту. Боротися з ним було дуже тяжко. В той час, як ліквідувалося повстання в одній частині міста, воно виникало в іншій. Витворилося якесь зачароване коло, в якому невідомо було, де свої, а де чужі. А поза цим не було єдности керування. Тією невеликою українською збройною силою керували з кількох осередків, що губилися в тій загальній анархії. Тоді послали по Петлюру, який обороняв підступи до Києва на Полтавській і Курській залізницях. Петлюра прибув із своїм Кошем Слобідської України з Червоними, та Чорними Гайдамаками та окремою гірною гарматною півбатареєю полков. Алмазова. Обов'язки Начальника Штаба Кошу виконував Ґенштабу сотник О. Удовиченко.

Кіш Слобідської України створив ядро, біля якого об'єдналися Вільні козаки, Богданівці, Полуботківці, Наливайківці та Гордієнківці. Цими силами було 4-го лютого ліквідовано повстання з його осередком в Арсеналі.

Не дивлячися на скромне становище командіра кількасотенного Кошу в підлеглості головнокомандуючому сот. М. Шинкареві, Петлюра очолив початок збройної боротьби з Москвою й дав їй моральний авторитет у тій заплутаності нейтралітетів, соціялістично-большевицьких настроїв і неясності державно-політичної лінії у відношенні до Росії. Моральну силу Петлюри в боротьбі з Москвою в першу чергу визнали самі москалі. Про це свідчить хоч би вищенаведена реляція полков. Муравйова про бій під Крутами.

Найбільш рел'єфно виступила на національно-військовому тлі початків збройної боротьби постать вояка Петлюри в часі боїв у Києві. Петлюра не сидів у штабі, де мав знавця воєнної справи. В сірій козацькій шинелі, в чорній звичайній смушковій шапці, з ціпком у руках, без жадних бутафорних ознак отаманської влади, Петлюра з'являвся, не дивлячися на небезпеку, завжди там, де його присутність була найбільш потрібна, де треба було підбадьорити ще молодих вояків або в критичних моментах дати належний наказ — розпорядження. Його велика віра в право й правду нашої збройної боротьби передавалася воякам, що готові були, не роздумуючи, з наказу Петлюри йти в огонь та воду й вони йшли.

Для характеристики сили Петлюрових наказів можна навести такий приклад. На ст. Яготин для більш успішної боротьби з москалями потрібні були гармати. Чорні гайдамаки їх не мали. Тому десяток юнаків приїхало до Петлюри, який вже керував ліквідацією повстання в Києві, з проханням дати гармати. Петлюра спокійно вислухав молодих гайдамаків і, ніби він був начальником Київської дисциплінованої залоги, дав такий наказ: „На Дарниці є два українізовані гарматні дивізіони. Зараз майже всі вони большевики. Підіть, обезбройте їх, заберіть гармати з кіньми і негайно відправляйтеся на фронт!" Юнаки пішли й виконали наказ.

Другий малюнок. Після звільнення від большевиків Слобідки в Києві, ще перед взяттям Арсеналу, півсотня Наливайківців, переслідуючи ворога на Ланцюговому мості, здибалася тут з дуже серйозним спротивом ворога. З другого боку Дніпра над'їхав большевицький броневик. Ворожу піхоту, що йшла за броневиком, Наливайківці розігнали, але з броневиком не могли дати ради. Вони то атакували його, то ховалися од кулеметних стрілів з броневика. В цей мент підійшов з ціпком в руках Петлюра. Побачивши командіра наливайківської півсотні, Петлюра суворо запитав: „А ви чого тут граєтеся?" — „Он — там... броневик!" — була відповідь. „Ну, то котіть гармату!" За деякий час з'явилася тяжка гармата, яку дістали в напівукраїнській збольшевиченій батареї, що була на Слобідці. Ворожий броневик за допомогою гайдамаків був далеко прогнаний.

Третій малюнок. Арсеналу без гармат теж не можна було взяти. Після належної гарматної підготовки, Петлюра наказав вистрілити з набоїв для димових завіс. Коли з темних клубів диму витворилася завіса, Петлюра, енергійно махнувши ціпком, скомандував: „Отамане Волох, починайте!"... „Гайдамаки, наперед!"

Петлюра безстрашно керував взяттям Арсеналу. Арсенал взятий. На подвір'ї зібрана тисячна юрба обезброєних большевиків. Перед ними лави гайдамаків та розставлені кулемети. Хочуть розстріляти це московсько-жидівське сміття. Нахабна перед тим озброєна банда, тепер труслива юрба перелякана, хвилюється. Петлюра наказує кулемети зняти й гайдамакам відійти. Заспокоєна юрба вистроєна в колону, на чолі якої була жидівка Євгенія Бош, і під вартою отаманської сотні рушила до Лаври...

Взяття Арсеналу було центральним пунктом ліквідації большевицького повстання в Києві. Із міцними мурами Арсенал уявляв із себе справжню фортецю. Його не так то легко було здобути. Ще в час повстання проти російського штабу Київської военної округи 10—12 листопада 1917 р. реґулярні, добре озброєні частини штабу, що мали до 10 тисяч вояків, хотіли здобути Арсенал від повстанців, але не здобули й мусіли були забратися з Києва. Тому взяття штурмом Арсеналу було досить значним бойовим хрещенням для перших частин молодої Української Армії.

Як бій под Крутами, де полягли морально непереможені українські юнаки, так і бій за Арсенал, де гайдамаки одержали першу перемогу над значно переважаючими силами ворога, захищеного стінами фортеці, це дуже цікаві моменти в історії нашої визвольної боротьби. Цікаві вони, як зародок розвитку дальніших подій.

Бої в Києві мали дуже велике значення, бо якраз тоді велися мирові переговори з Осередніми державами: Німеччиною, Австро-Уґорщиною, Болгарією та Туреччиною в Бересті. Російський большевицький уряд намагався за всяку ціну зірвати ці переговори опануванням столиці України—Києвом. Але юнаки під Крутами, а гайдамаки в Києві стали на перешкоді планам Москви з „радянсько-українським" Харковом. В ніч з 8 на 9 лютого мировий договір у Бересті було підписано.

Десятиденні бої в Києві дали Україні перші кадри новітньої Української Армії. Але ці кадри були слабі для того, щоб стримати навалу червоних російських ґвардій, що три місяці гарячково орґанізувалися і готовилися до збройного опанування Україною, і на чоло яких бутафорно був виставлений „помнарсекретар" по військових справах „Української радянської республіки" тов. Ю. Коцюбинський, славного батька поганий нащадок.

9 лютого 1918 р. Українська Центральна Рада з військом, щоб припинити розгром Києва большевицькою артилерією, зали-

шила його. На шляху між Києвом і Житомиром з відступавших частин було зформовано Запорізький загін, що складався з двох куренів. До 1-го куріня ввійшли рештки Богданівського й Дорошенківського полків, Залізничний курінь та Вільні козаки, а до 2-го куреня—старшинський відділ ґенер. Присовського, відділ полков. Болбочана й рештки полків Полуботківського, Наливайківського та Богунівського. Всього Запорізький загін мав до 3.000 вояків, що, підпорядковані одному керуванню, уявляли із себе певну військову силу.

Кіш Слобідської України з гірською гарматною батареєю ще до Києва уявляв із себе реальну силу.

Окремими частинами залишилися Січові Стрільці та Запорізький ім. К. Гордієнка полк Кінних Гайдамаків.

Після зайняття Києва українсько-німецьким військом, 28 лютого 1918 р., з цих частин повстала Запорізька дивізія під командою ґенерала Натієва, що в середині квітня на Слобожанщині перетворилася в корпус. Був це перший реґулярний український корпус з виразними українськими традиціями.

В Києві залишилися Січові Стрільці, де під командою полк. Є. Коновальця розгорнулися в полк.

В час цих перших боїв з росіянами дуже боєздатним виявило себе Вільне Козацтво із Звенигородщини, Єлисаветщини, Черкащини, Уманщини, Катеринославщини й т. д. Штаб Звенигородського кошу перетворився в Штаб об'єднаного Вільного Козацтва, що керував всіма операціями. Про цю боротьбу та її оцінку москалями вже згадувалося. Вільне Козацтво було силою, але йому бракувало належного національно-державного проводу. Замісць того, щоб дати цей провід, або перетворити Вільне Козацтво в Союз руханкових орґанізацій (як це зробили, наприклад, німці після нещасливого закінчення Світової війни), 1-го березня 1918 р. воно було скасовано зовсім. Вільне Козацтво для Центральної Ради було непевною силою, а німці зовсім не бажали, щоб вона була. А проте дух Козацтва виявив себе пізніш, у могутніх повстанських хвилях.

Треба згадати і про найстарших піонерів новітнього національного війська—Сині та Сіру дивізії. Ще в 1915 р. заходами Союзу Визволення України полонені вояки-українці надсилалися до окремих українських таборів. Таких таборів у Німеччині було три: Раштадт, Зальцведель і Вецляр та один—старшинський в Ганновер-Гміндені. В Австро-Уґорщині був лише один козацький— у Фрайштадті та старшинський в Йозефові (Іозефштадті) в Чехах. В цих таборах дуже інтенсивно провадилася національно-культурна праця та активно виявляли себе руханкові товариства „Січі" з ідеологічними основами Українського Сокільства в Галичині. Ці „Січі" потім створили кадри перших Синіх і Сірих куренів, що розгорнулися в полки й дивізії.

Незабаром після березневої революції 1917 р. полонені вояки-українці майже без виключення стали на шлях Самостійности

України й, не гаючи часу, готувалися до творення власного національного війська. Зразок військової частини вони вбачали в Українських Січових Стрільцях. Але лише після Берестейського миру, в лютому 1918 р., їм дозволено було зформувати в Німеччині дві Сині, а в Австро-Уґорщині—Сіру дивізії.

З них 1-ша Синя дивізія була дуже скоро зформована в Ковелю на Волині й 19 березня послана в Україну до Києва, де 27 квітня обезброєна й розформована. П'ять тисяч національних аґітаторів розійшлося по цілій Україні. Там же в Ковелі було зформовано і 2-гу Синю дивізію, що в кінці квітня вирушила в Україну, але німці її зразу ж обезброїли й розпустили, бо це припало на час гетьманського перевороту. П'ять тисяч нових національних працьовників пішло на допомогу першим.

Сіра дивізія спокійно й повільно формувалася у Володимирі—Волинському, провадючи одночасово з цим солідну воєнно-муштрову підготовку за допомогою старшин—українців з Австрійської армії. За п'ять місяців Сіра дивізія цілком підготовилася стати в ряди Української Армії, маючи в свойому складі п'ять з половиною тисяч добре вишколених і карних вояків. 27 серпня 1918 р. Сіра дивізія в складі 4 стрілецьких полків та одного гарматного прибула у Велику Україну, але для гетьманського уряду вона була надто „шовіністично" й „революційно" настроєна.*)

Ще бодай побіжно згадаємо про траґедію можливої на українському Чорному морі морської української сили. Поскільки відбувалася спочатку стихійна українізація, а потім розклад і деморалізація суходільної військової сили бувшої Російської армії, постільки на Чорноморську флоту не зверталося особливої уваги. Вона жила своїм окремим життям, її долею мало цікавилися. Не було відомо, чи вона буде потрібна Україні, чи ні. Майже вся дієва Чорноморська флота на весні 1918 р. зосередилася в Севастополі. Вона складалася з 2 дреднавтів, 6 лінійних кораблів, 4 крейсерів, 6 гідрокрейсерів, 27 ескадрених міноносців, 17 підводних човнів та різного роду кораблів окремого призначення. В цій флоті панував хаос. Не було сили, що могла б упорядкувати й заспокоїти розбурхану матроську масу. Поскільки майно в суходільних частинах порівнююче легко можна було розділити, розібрати, продати й виміняти (продавали й міняли навіть гармати), а самім демобілізуватися, постільки не можна було зробити цього з кораблями. А тому матроси не демобілізувалися і „поглиблювали революцію". Були кораблі, які тримали українські прапори, інші—червоні, а були такі, що підіймали чорні прапори (анархістів).

Коли в квітні німці, а разом з ними й українці—Кримська ґрупа Запорізького корпусу—почали займати Крим, настрій в ко-

*) Проф. Дм. Дорошенко в своїй праці „Історія України 1917—1923 р.р.", І том, Ужгород, 1932 р., стор. 38 і 39, ніби на основі моїх „Записок до історії Сірих" твердить, що більшість Сірих співчувала не лише с.-р. і с.-д., але й большевикам. Це твердження цілком безпідставне. В. Пр.

мандах почав змінятися. Виникло питання, чи флоті лишатися в Севастополі, чи переходити до Новоросійська, що був у руках большевиків. Але так чи інакше, команди рішили знову повернутися до військового порядку й попрохали адмірала Сабліна прийняти на себе командування флотою. Адмірал Саблін погодився й 29 квітня 1918 р. підо впливом наближення Запорожців до Севастополю віддав наказ (сиґнал): „Флоті підняти Український прапор!“ Це й було виконано, за виключенням одного міноносця, який залишив Севастопіль. Адмірал Саблін хотів було ввійти в зв'язок з Українським Урядом, але це при стані війни в Криму не так то було легко.

24 квітня Запорожці зайняли були вже Симферопіль, а Гордієнковський кінний полк з'явився в Бахчисараї. Німці ледве встигали за українцями, але далі не дозволили Запорожцям зайняти Севастопіль і змусили їх залишити Крим зовсім, бо, мовляв, Українська Центральна Рада від Криму відмовилася.

Отже до Севастополю, замісць українців, прийшли лише німці, для яких було однаково, чи червоний чи український прапор мала Чорноморська флота. Наслідки такого відношення виявилися того ж дня, 30 квітня, коли ввечері 2 дреднавти з більшістю міноносців під командою адмірала Сабліна, під червоним прапором, відплили до Новоросійська. Решта залишилася під командою контр-адмірала Остроградського в Севастополі. 1 травня німці вивісили на них німецькі прапори. Пізніше, 17 червня 1918 р., один дреднавт, гідрокрейсер і 7 міноносців повернулися із Новоросійська до Севастополя, бо не хотіли виконати наказу Троцького про затоплення. Решта кораблів у Новоросійську в наслідок аґітації не лише большевиків, але й аґентів Антанти, була затоплена.

Покидаючи Крим, у жовтні 1918 р., німці передали Україні Чорноморську флоту. Але на їх місце з'явилися анґлійські, французькі, італійські і грецькі воєнні кораблі. На їх вимогу, замісць Українського, був піднесений Андрієвський (російський) прапор. Частину ліпших кораблів союзники поділили між собою й вивезли до Царгороду. Частина кораблів загинула з сумним кінцем антантської „денікіяди“ й „врангеліяди“, а решта тих, що могла рухатися, була виведена аж до Бізерти в Північній Африці.

Українська Центральна Рада, повернувшися до Києва, продовжувала жити своїми соціялістичними мріями, далекими від реального життя. Вона не здібна була до відновлення й орґанізації в Україні господарського і економічно-промислового життя. Української буржуазії, за виключенням одиниць українців-самостійників, не було. Але не лише ці одиниці, а навіть заможне селянство зацьковувалося соціялістичними демаґоґами. Земля була нічия й залишалася на великих просторах необроблена та незасіяна. На фабриках, заводах і в копальнях праця не відновлялася, в торгівлі був застій. Адміністрація не налагоджувалася.

У.Ц.Р. дебатувала й сперечалася над соціялістичними законопроєктами в Києві, а на провінції скрізь був економічний і адміністративний хаос. Ніхто не був певний, що продукти своєї праці використає сам. Селяни засівали стільки землі, скільки потрібували для власного прожитку. Це загрожувало німцям, що вони не дістануть тих продуктів, які їм були обіцяні по мировому договору; тому вони видали наказ про примусове оброблення землі та засів вільних земельних обшарів. Це призвело до конфлікту між Німецьким командуванням та Українським Урядом. В цій адміністративній анархії й економічно-господарськім хаосі німці самі почали шукати виходу.

Українська Центральна Рада і в II періоді виявила свою нездібність за нових обставин організувати державне життя в Україні.

* * *

III період у житті Українського війська небагатий на визначні події. Початок його датується гетьманським переворотом 25 квітня 1918 р.

Як уже було зазначено, німцям потрібний був господарний буржуазний уряд. Ґенералові П. Скоропадському історія судила відограти ролю цього уряду, але, балансуючи на линві між українською національною революцією та московською реакцією, він не втримався і впав в обійми монархізму російського ґатунку, спершися на реакційні московські сили. Наслідком цього було те, що по селах гуляли карні відділи з москалів без путтям й чести. В центральних українських установах переслідувався український „шовінізм“. Навіть в органах самоврядування „шовінізм” не давав спокою українізованому урядові ґен. Скоропадського.

Петлюра тоді відійшов, як від військової, так і державно-політичної праці в ширшому розумінні цього слова. Минулі два періоди визвольної боротьби показали, наскільки українська інтелігенція та народні маси були дезорієнтовані та не мали ані власних національно-державних поглядів, ані здібности до реальної конструктивно-творчої праці. Треба було взятися за національно-громадську організаційну працю. Найбільш вдячний ґрунт для такої праці був в органах самоврядування—в земствах. Петлюра пішов туди для активної роботи. Його було обрано на Голову Київського Земства. В цій праці він виявив великий такт і надзвичайну талановитість. За короткий час Петлюра став авторитетом для всіх. До нього відчули пошану, як до дійсного народнього представника, навіть, завзяті московські „спеці”. Коли утворився Всеукраїнський Земський Союз, Головою його було обрано Петлюру. Яко Голова Союзу, Петлюра був у гетьмана Скоропадського, якому на його запитання, що від нього хочуть земські люди, відповів: „Ми хочемо, щоб не порушувалися елементарні права людини, як то було за часів царського уряду. А, крім того, хочемо творити справжню українську національну культуру, щоб в нашій хаті була наша сила й воля“...

Після одного виступу на з'їзді хліборобів (сільських господарів), де Петлюра в ґрунтовній промові закликав не спиратися на чужоземну збройну силу, а прислухатися до голосу власного народу, його було арештовано. Арешт перевели російські монархісти за згодою німецького штабу. Вони боялися авторитету Петлюри серед військових. Але авторитет його від того ще більше зріс.

Це дуже турбувало російські кола при гетьманському уряді і вони рішили забити Петлюру. В своїх спогадах у книжці „Невідомий вояк", чеський майор Р. Вітачек оповідає, що він був тоді старшиною у відділі особливого призначення в Києві, метою якого було утримувати в послуху гетьманські полки, а таємним і дійсним завданням було створення сили для боротьби за Російську державність. Ротмістрові Вітачкові було доручено перевезти заарештованого Петлюру до Лук'янівської в'язниці, по дорозі дати йому нагоду до спроби на втечу й забити. Про це майор Вітачек оповідає так:

„Коли ми виїхали за місто, запропонував я йому цигарку. Взяв, подякував і спокійно запалив.

— „Смію запитати, пане ротмістре, куди мене везете?" — озвався до мене Петлюра.

„До Лук'янівської в'язниці"—відповідаю.

— „Але по дорозі, очевидно, мене заб'єте?—з усмішкою запитав Петлюра.

„Ні"—відповів я рішуче... і почув тихе:—„Дякую."—

За невиконання наказу ротмістр Вітачек був покараний переведенням до кінного відділу ґенерала Кирпичова, бо таких старшин відділ особливого призначення не потрібував.

За „шовінізм" була майже розформована Сіра дивізія. Вона, після переїзду до Великої України 27 серпня 1918 р., відразу попала в катеґорію „революційних", „демократичних" і т. п. Старшинський кадр сподівалися якось позбавити націоналізму, а підстаршини та козаки за два місяці поступово були демобілізовані. В листопаді 1918 р., замісць 5.500, їх залишилося в дивізії лише 500. П'ять тисяч національних аґітаторів розійшлося по всій Україні. Хоч і короткий час був даний для їх праці, всього 1—2 місяці, але вони підсилили працю 10 тисяч розформованих у квітні Синіх та разом зробили велике діло національного освідомлення й поборення російських большевицьких настроїв, що порождені були надужиттями розбещених гетьманських монархістів. Не будь цих „шовіністів"—питання, чи не втопилася б Україна в морі большевицької анархії відразу після повстання проти уряду ґен. Скоропадського.

Не давав спокійно спати в Києві і „шовінізм" Запорізького корпусу. Тільки завдяки Військовому Міністрові ґенералові О. Рагозі, людині дуже чесній, та клопотам ґенер. Присовського, корпус не було остаточно розформовано. Він був лише переформований в дивізію.

Січові Стрільці, що спочатку були обезброєні, потім у вересні зформувалися в полк у складі двох куренів (59 старшин і 1187 стрільців). Вони під командою полков. Є. Коновальця жили своїм окремим життям у Білій Церкві. На них, як на закордонців, не зверталося особливої уваги. Тому то Січовим Стрільцям легко було зміцнити своє національне ядро та виявити себе, як сила, в час повстання проти гетьманського уряду.

Тим часом гетьманський Ґенеральний Штаб та Військове Міністерство, переважно теоретично, формували Українську Армію. Єдиною реальною силою з цих формувань була Сердюцька дивізія в Києві. Якби до суто-національного складу козаків був даний дійсно національний, а не українізований склад старшин, то ця дивізія уявляла б із себе силу, але, звичайно, не в боротьбі за Російську державність.

Поза цим було зформовано штаби 8 корпусів: I Волинського, II Подільського, III Херсонського, IV Чернігівського, V Київського, VI Полтавського, VII Катеринославського та VIII Харківського, але переважно це були лише штаби. По всіх повітах було зформовано 139 повітових сотень та 86 кінних команд. Але склад цих сотень залежав од повітових старост. Понеже в переважаючій більшості повітові старости були росіяни або явні україножери, зрозуміло, який „дух" мав бути в повітових сотнях.

З військових формацій того часу треба згадати ще про Чорноморський Кіш, формування якого почалося ще за Центральної Ради в Бердичові. Він мав штаб і біля сотні старшин та біля 300 підстаршин і козаків. Після повстання проти гетьманського уряду цей кіш розрісся до чотирьох піших та одного кінного полків і гарматної бриґади. Але з них лише 1-й Чорноморський полк був боєздатний. Пізніше з цього полку та 1-го Синього повстала 3-тя Залізна дивізія.

Міністерство шляхів також переводило формування залізнично-технічних частин. Це Міністерство було українське. У Міністра Бутенка знаходили захист всі „шовіністи" у військовій уніформі. Тоді, крім Залізничної охорони, був зформований 1-й Залізничний полк.

На цьому, коли не рахувати карних відділів, відділу особливого призначення з російських старшин, початків формування „особливого корпуса" з москалів та офіційної вербовки — на Дін — в ряди Російської добровольчої армії, закінчується вся діяльність гетьманського періоду по утворенню збройної української сили.

При фактичній німецькій окупації того часу не можливо було зформувати велику українську силу. Але ослаблення вже існувавших українських частин (Запорожців і Сірожупанників) та творення всяких відділів з росіян на кошт Українського війська призвело до того, що, після нового державного перевороту, все, що доброго було зроблено за гетьманського періоду українцями, не було використано для добра України.

За гетьманування ґен. Скоропадського цілком леґально творилися в Україні російські монархістичні сили. В жадобі реваншу за збитки, зроблені в маєтках у часі революційної анархії, поміщики або їх управителі не знали почуття міри. Російська „нагайка" викликала ненависть до української влади на селах. В повітові в'язниці пакувалися під видом большевиків діячі українських „Просвіт" та земств. Природньому розвиткові національно-культурного життя робилися всі можливі перешкоди. Все це загострювало класові антаґонізми та творило большевицькі й анархістичні настрої.

На цьому загально-політичному тлі з'явилася 14 листопада 1918 р. грамота гетьмана П. Скоропадського про те, що Україні „першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії"... Цією грамотою ґенерал Скоропадський зрадив Незалежність Української Держави й порушив дану всій Україні присягу...

Згадаємо тут і про траґедію нашого Кубанського Війська. Під кінець Світової війни Кубанське козацтво мало 37 полків кінноти, 22 окремі курені пластунів, 9 гарматних батарей та 37 окремих сотень. Городовики також були мобілізовані й розсіяні по російських військових частинах. До березневої революції 1917 р. життя на Кубанщині проходило досить патріярхально, а тому там, — за виключенням одиниць, яких ще бл. п. Петлюра за молодих років активізував як українців,— не думали про будь-які революції.

Коли ж прийшла революція, перше слово належало російським соціялістам. Почалося з соціяльного усвідомлення, що призвело до загострення антаґонізму між упривільйованим станом козацтва, що мало земельні наділи, й городовиками, що землі не мали. Це призвело до роздвою влади — обласного виконавчого комітету й Кубанської Військової Ради. Остання в кінці вересня 1917 р. на одному із засідань, прийнявши привітання представників з України, ухвалила пристати до будівництва Російської федеративно-демократичної республіки та проголосила Кубанську область Кубанською Республікою (під назвою Кубанського Краю, до якого мали належати Чорноморіщина та Ставропільщина), а себе—Кубанською Краєвою Радою. Тоді ж був обраний на Військового Отамана росіянин з переконання полковник О. Філімонов, а на Голову Краєвого уряду українець п. Л. Бич. Обласний виконавчий комітет цього не визнав. Довго потім йшла боротьба, аж поки не дійшло між козаками й городовиками, бодай, до формальної згоди.

16 лютого 1918 р. Кубанський Край був проголошений Самостійною Кубанською Народньою Республікою, а за декілька днів приватна нарада українців членів Ради ухвалила резолюцію про прилучення на федеративних підставах до України. Але тоді Кубанська Республіка вже не мала війська. Воно під впли-

вом большевицької агітації демобілізовалося, а умовлення й відозви Кубанського уряду про захист „казачих"інтересів не мали впливу.

Тоді почалося формування Кубанського війська з добровольців під керуванням командуючого військами, зайшлого росіянина, капітана Л. Покровського, що за свої „заслуги" (в звільненні Кубанщини від Кубанського війська) був підвищений до ранги ґенерал-майора. Прийшло до збройної боротьби з большевиками, яка призвела до того, що 28 лютого 1918 р. Кубанське військо (біля 3.000 вояків) та Краєва Рада залишили Катеринодар, а пізніше, в половині квітня, спільно з Російською добровольчою армією була залишена і ціла Кубанська територія. Краєва Рада та недобитки козацького війська перейшли на Дінщину, що почала звільнятися від большевиків.

28 травня 1918 р. Кубанська делеґація під проводом голови Кубанської Законодатної Ради М. Рябовола прибула до Києва. Наслідком цього була допомога Кубанському Краєві (фактично російським добровольцям) зброєю та амуніцією. Тоді ж було таємно умовлено, що, як тільки буде згода німців, на Кубанщину буде посланий 15 тисячний Запорізький корпус під командою ґенерала Натієва. Німці погодилися допомогти організації десанту Запорізького корпусу на Чорноморському побережжю, звідки українці скорим маршем, попередивши Російську добровольчу армію, могли б, користаючися з допомоги козаків, що вже покоштували большевицького раю, зайняти Катеринодар, опанувати ситуацією й допомогти Кубанській Краєвій Раді визволитися з поневолення ґенералом Деникином, стати паном Кубанського Краю та ввійти в ближчий зв'язок з Україною. Але цьому в значній мірі стала на перешкоді зрада одного з високих „фаховців" гетьманського Військового Міністерства, що був у стосунках з добровольцями і затримав посилку Запорізького корпусу, а тим часом російські добровольці швиденько вирушили в похід і зайняли всю Кубанщину. З того часу Кубанське Військо знову стало на службу Російській державності на шкоду не лише Україні, але й Кубанському Краєві.

* * *

Повстанням проти уряду ґенерала Скоропадського закінчився III і почався IV період життя й діяльности Української Національної Армії. Коли зрадив Незалежність Батьківщини ґенерал Скоропадський, він перестав бути гетьманом України, але незалежність України не могло зрадити національне військо. Традиції Української Армії бути насторожі національно-державних інтересів були вже освячені кров'ю перших героїв у Крутах та інших борців за Українську Державність.

Запорізька, Сіра й Залізнична дивізії та полк Січових Стрільців залишилися тими ж українськими частинами, якими були з часу їх створення. Відійшли від них лише ті одиниці

з командного складу вірних ґен. Скоропадському людей, що були чужі ідеї Української Державности й не розуміли ані українських військових національно-державних традицій, ані сили українського національного руху. Відійшли так звані „фаховці“. Кадр знавців военного діла після цього зменшився, але не можна було змушувати силою бути керовниками оборонців національно-державних інтересів Української нації тих, що зневажали цю націю.

На чолі всього військового керовництва став Симон Петлюра, якого було, на вимогу Січових Стрільців, обрано до складу Директорії У. Н. Р. З перших же днів повстання голосно почало лунати ім'я Головного Отамана Петлюри. Інакше й бути не могло, бо Петлюра разом з безвусими юнаками був творцем традиції збройної боротьби з ворогами Незалежности України.

Листопадове повстання з Головним Отаманом Петлюрою на чолі скасувало грамоту ґен. Скоропадського про відновлення великої Росії. Січові Стрільці, Запорожці, Сірі, Залізничники без жадного вагання стали виконувати накази Головного Отамана військ У. Н. Р. Симона Петлюри.

Разом з цим ціла Україна запалала повстанням. Дві сили: національно-демократична, що розвивалася природним шляхом, і соціялістично-радянська, яку зміцнила гетьманська реакція, повстали разом і, не дивлячися на німецьку силу, знесли не лише московсько-монархістичний намул, але й зруйнували уклад нормального державного життя.

Витворилася маса повстанських відділів, загонів, окремих сотень, куренів, полків і т. п. Грізні народні хвилі застали наших політичних провідників непідготовленими. Вони не знали, на яку ступити, й в переважаючій більшості балансували між радами та Антантою, не виявляючи, як і ґен. Скоропадський з його оточенням, великої політичної мудрости. Особливо тягнуло до рад Голову Директорії В. Виниченка. Політична дезорієнтація передавалася і до повстанських частин. Майже кожний отаман такої частини мав когось в „центрі“, діяв за його вказівками, а ті вказівки були надто різноманітні й дуже часто суперечні загальному напрямку визвольної збройної боротьби. В цей бурхливий період військово-повстанські частини росли як гриби по дощі, частина їх також скоро зникла, як і з'явилася, а частина підпала під вплив різного роду анархістичних ватажків, серед яких „батько“ Махно може найбільше спричинився до руйнування основ молодої Української Держави.

Про Директорію, про національно-державний напрям її чинности вояки не знали. Кожний висвітлював те чи інше з'явище національно-державної політики по-свойому, а по-большевицьки настроені елементи не дрімали, щоб внести ще більшу анархію в думки й погляди вояків. Лише старі реґулярні частини, міцно спаяні взаємним довір'ям один до одного, не піддавалися жадній аґітації та провокаціям. Вони вірили лише свойому Головному

Отаманові Петлюрі. Ім'я Симона Петлюри було тим огником, на який орієнтувалися полишені на хвилях розбурханого моря кращі військові частини.

Для тогочасних соціялістичних діячів Українське військо, що само, без жадного примусу, стало на захист Української Держави, було незрозумілою силою. Вони боялися власного війська. Більшості марилася „офіцерня“ й контрреволюція. Голова Директорії Винниченко, щоб позбавитися цієї „офіцерні“, запропонував орґанізувати (це в час збройної боротьби на чотири фронти!) старшинські школи, до яких мали приймати лише соціяльно-свідомих робітників і селян. А до випусків з цих шкіл призначати старшин із підстаршинського складу.

Політична дезорієнтація надто шкідливо відбилася на керовництві Українським військом. Для війська все мусить бути ясне, а керовництво—стале й тверде. Коли німці знялися з російського фронту, а червоні москалі, зорґанізувавши за час гетьманського періоду численну армію, почали настирливо займати Лівобережну Україну та енерґійно тиснути на Правобережжя, Директорія все намагалася полагодити з Совітською Росією справу миром і два місяці не могла відважитися оголосити Совітам війну. В Сірій дивізії, наприклад, мобілізовані козаки на Чернігівщині (Конотоп—Кролевець—Короп) відмовилися битися з большевиками, бо, мовляв, соціялістична Директорія війни Совітам не оголосила, а буржуазне старшинство веде їх на братовбійчу війну. Довелося мобілізованих наполовину демобілізувати. У Військовому Міністерстві була перманентна криза. Міністри там змінялися щомісяця. Директорія не могла справитися з національно-державними завданнями, а створений Трудовий Конґрес справі не поміг. Через це досить велика на революційні обставини Українська збройна сила не була належно використана.

Приблизний стан дієвих сил в Україні на початку січня 1919 р. був такий:

ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА. Російський фронт:

Сіра дивізія — 5.500 багнетів і 8 гармат.

Чорноморський Кіш — 6.000 багнетів, 350 шабель, 6 гармат.

Запорізький корпус — 14.600 багнетів, 1.100 шабель, 40 гармат, 1 бронепотяг.

Корпус Січових Стрільців — 9.000 багнетів, 500 шабель, 32 гармати.

Залізнична дивізія — 3.000 багнетів.

1-й Синьожупанний полк — 1.700 багнетів.

Разом 39.800 багнетів, 1.950 шабель, 86 гармат, 1 бронепотяг.

ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА. Польський фронт:

Володимиро-Волинська ґрупа — 4.000 багнетів, 780 шабель, 6 гармат.

Ковельська ґрупа — 1.500 багнетів, 2 гармати.

Російський фронт:

Сарненська ґрупа — 2.500 багнетів, 600 шабель, 2 бронепотяги, 8 гармат.

Коростенська ґрупа — 2.700 багнетів, 330 шабель, 2 бронепотяги, 8 гармат.

Південно-Східній фронт (проти анархістів, червоних і білих росіян з Антантою):

Південна (Одеська) ґрупа — 12.000 багнетів, 1.800 шабель, 24 гармати.

Катеринославська ґрупа — 4.000 багнетів, 1.500 шабель, 26 гармат.

Резерви і формування:

В Житомирі, Коростені, Рівному, Луцьку, Бердичові, Жмеринці, Умані, Звенигородці, Катеринославі, — всього біля 55.000 вояків.

А всіх військових сил було в Україні — 66.500 багнетів, 6.360 шабель, 160 гармат, 5 бронепотягів та 55.000 вояків у процесі формування; разом до 130 тисяч вояків. Українська Чорноморська флота попала до рук Антанти й була скерована проти Української Державности.

Хоч для України була це порівнююче невелика сила, але й ці 73 тисячі багнетів та шабель, що булі поділені на 4 фронти (російсько-большевицький, польський, російсько-антантський та анархістично-радянський на чолі з „батьком" Махном) за інших обставин могли б зробити значно більше. Російсько-большевицьке військо було тоді ще мало боєздатне. Приваблені грабіжницькими гаслами червоноармійці з жидівськими комісарами на чолі скорше надавалися до катування мирного населення, ніж до боїв з реґулярною озброєною силою. Невелика була боєздатність і ворожих Українській Державності антантських відділів, покажчиком чого була їх втеча з Одеси перед наступом пари тисяч анархістів.

Тогочасний Український державно-політичний центр не уявляв із себе жадного центру. Був це конґломерат ґруповопартійних впливів та інтриґ. Не було ясно визначеного напрямку національно-державної політики, від якого залежала оборона держави. Все то плавало й топилося в розбурханому морі революційного руху. Орґанізований за гетьманщини адміністративний апарат був без потреби зруйнований.

Вісім штабів корпусів та мобілізаційний апарат, що були зформовані по певній системі за часів гетьманщини, не були використані. Формувалися вони за проєктами ще з часів Центральної Ради для Української Державности, а тому невикористання їх було на шкоду цій Державності. Замісць зміни невідповідних осіб та рішучого наказу дати присягу новому Українському урядові, їм дозволено було оголошувати нейтралітет, який був більш небезпечний, ніж вороже протиділання, бо сприяв демора-

лізації й анархістичному рухові серед військових людей. Не було сили, що могла змусити до праці всіх отих „фаховців", що в більшості без особливих російських переконань, по інерції, відійшли до ворожих Україні сил. Не було для такої великої країни достатньої кількости працьовників та діячів з ширшим світоглядом, об'єднаних спільним розумінням національно-державних завдань та здібних передбачати події. І ті десятки одиниць, що надавалися б до цієї ролі за гетьманського ніби спокійного періоду, були позбавлені можливости підготовитися до національно-державного керовництва. Вони не мали можливости себе виявити тоді, коли їхня праця була найбільше потрібна, коли все горіло.

Все це зменшило збройний опір Української нації проти ворожої російсько-большевицької та інших окупацій. І лише незначна частина (біля ста тисяч) українських громадян відчувала потребу боротися з ворогами Незалежної України. Вони вірили Головному Отаманові Петлюрі й, не звертаючи уваги на всі політичні інтриґи проти нього та не думаючи про завтрашній день, пішли до війська й билися в його рядах на всіх фронтах. З них найбільше небезпечним був большевицько-московський. Перед переважаючими в десятки разів ворожими силами, українські частини ступнево звільнили Лівобережну Україну. Українські політики, після святочного проголошення Соборности Українських земель, змушені були залишити столицю України – Київ. А далі почалося під жорстоким натиском червоних москалів ступневе звільнення Київщини. На Катеринославщині паном ситуації був „батько" анархії Махно.

Невдалою спробою отамана Оскілка зробити державний переворот кінчається IV період. Ця спроба почасти спричинилася до звільнення під большевицькими вдарами Волині. Не дивлячися на те, що отаман Оскілко був популярний і командував великою кількістю частин, ні одна з них не підтримала його спроби перевороту проти Головного Отамана Петлюри. Це остаточно переконало декого з претендентів на головування в державі, що їх шанси на боротьбу з Петлюрою дуже слабі, й розумніші з них виїхали закордон. Перший показав їм туди шлях Голова Директорії Винниченко, що був противником війни з большевицькою Москвою. Одним з останніх виїхав наказний отаман ґенерал Осецький, що в своїй соціялістичній демаґоґії, шукаючи популярности, тратив почуття міри. Перед своїм від'їздом цей соціялістично настроєний ґенерал своїм керовництвом спричинився до розгрому Холмського фронту проти Польщі, а власне 1-ої й 2-ої Сірих та Волинської дивізій 16 травня 1919 р. Останній з кандидатів на начального вождя Українського війська полковник Болбочан при своїй „аполітичності" став жертвою політичних інтриґ і загинув в часи сумної пам'яти державної інспектури в Українській Армії.

Відступ Армії У. Н. Р. був скерований не на південь, бу-

валу базу славного Запоріжжя, де тепер „гуляв“ батько анархії Махно, але на захід—на з'єднання з Українською Галицькою Армією.

В той час як Армія У. Н. Р. пережила на шляху творення власної національної сили бурхливі періоди українізації, соціяльного розкладу, національного відродження, депресії за гетьманату та революційних хвиль повстанчої чинности, на Західніх землях України був відносний спокій. Там від 1-го листопада 1918 р., з падінням влади Австро-Уґорської імперії, почала творитися молода Українська Галицька Армія. Життя цієї Армії проходило в цілком відмінних умовинах. Порівнюючє невелика територія з національно свідомим українським населенням, на якій хоч й був зруйнований в часі Світової війни за російської окупації та австрійсько-мад'ярських репресій весь уклад національно-культурного життя, але його традиції залишилися, що, при відсутності соціялістичних демаґоґів, давало можливість скорого налагодження незалежного національно-державного життя. Галицька інтеліґенція, належно оцінюючи значення війська, одразу ж взялася за творення власної збройної сили. Шлях до творення національної армії вказали Українські Січові Стрільці. Єдности зформованих військових частин сприяла переведена перед Світовою війною двадцятилітня праця Українського Сокільства, що в 1914 р. нараховувало в своїх рядах 50 тисяч членів. І хоч сокільські гнізда були зруйновані, але все таки по минулій праці в Соколі галицькі борці за своє визволення більш-менш знали один одного. Тому то зформовані в різних містах Галичини окремі сотні, курені й полки в процесі боротьби з поляками скоро об'єдналися в більші військові ґрупи — бриґади, а потім — корпуси.

А проте неочікуваний українцями розпад Австро-Уґорської монархії застав їх непідготовленими, навіть психолоґічно, до творення власного національно-державного життя. В той час, як чехословаки мали свого національного вождя Т. Ґ. Масарика, який з проголошенням Світової війни передбачав розпад Австро-Уґорської монархії й належно підготовляв в інтересах власної батьківщини світову опінію та формував чехословацькі леґіони, коли поляки мали своїм вождем Пілсудського, а польскі діячі, об'єднані свідомістю потреби використати наслідки Світової війни за різних обставин для створення власної держави, завзято працювали в повній згоді на обох фронтах— Осередкових держав і Антанти і також творили на цих обох фронтах свої леґії, — українці всього цього не мали, а до внутрішньої однозгідної праці на різних фронтах ще й до цього часу не дорослі.

Все треба було лише творити. Треба було напружити всі зусилля й, оперршися лише на власні сили, шукати собі симпатій назовні. Провідників із широким національно-державним світо-

глядом, що, належно оцінюючи тогочасну ситуацію, могли б передбачати дальший хід подій, не було. Безперечно, в Галичині ще досить від російсько-мад'ярських погромів залишилося свідомої національних завдань інтеліґенції, але вона була надто скромна, щоб вибитися нагору і взяти провід до своїх рук. Розмір і завдання цієї праці не дозволяють детально зупинитися на характеристиці тогочасних національних сил. Тому обмежімося лише побіжними зауваженнями. Сам по собі тогочасний напрям виховання української інтеліґенції в Галичині не сприяв тому, щоб молода здібна сила мала можливість зайняти належне їй місце. Надто велике значення надавалося титулам і минулим посадам, які може добрими були для чужої державности, але для власної були безвартісні.

Тому ми бачимо, що на чолі молодої держави став др. Є. Петрушевич, що своїми національно-етичними властивостями дорівнювався п. В. Винниченкові, а на Начального Вождя Української Галицької Армії фатально був покликаний ґенерал М. Омел'янович-Павленко, що з дозволу гетьмана пішов до Армії У. Н. Р., але для Начального Вождя Української Галицької Армії не мав потрібних властивостей. Не розумів він ситуації у Великій Україні. а ще менше розумів тогочасну воєнно-політичну ситуацію на Західніх Українських землях.

В середині листопада 1918 р. Українська Галицька Армія мала 15 тисяч багнетів та 40 гармат, взагалі ж мала до 30 тисяч вояків. Були можливості збільшити цю силу до 60 тисяч багнетів, що й сталося, але досить пізно—аж в березні 1919 р.

Політичний провід жив ілюзіями на допомогу Антанти, а Начальна команда, повільно вщеплюючи командному складу Галицької Армії російську воєнну доктрину, пильно стежила за розвитком подій над Дніпром і намагалася схоплювати всі чутки, що йшли з теренів революції. Розробляючи плани різних операцій, вона чекала, коли Директорія надішле обіцяні дивізії.*)

Уряд Західньої У.Н.Р. звернувся до Директорії У.Н.Р. з проханням військової допомоги. Надніпрянщина тоді сама потрібувала величезної збройної сили для боротьби на чотири фронти. Тому треба було бути дуже наївним, щоб чекати допомоги реґулярними частинами з терену, де все клекотіло в революційному повстанчому русі. Єдино, чим можна було помогти, це зброєю, амуніцією й технічними засобами, яких бракувало Українській Галицькій Армії. А карних і свідомих свого національного обов'язку вояків Галичина для боротьби на один фронт мала досить, треба було лише зуміти орґанізувати їх у військові частини.

Та проте з Великої України була послана з повстанчих дивізій отамана Зеленого—1-ша Дніпровська дивізія, відділ кінноти,

*) Характеристику Начальної Команди подаємо з книжки — Ґенерал Омел'янович-Павленко старший „Українсько-Польська війна 1918—1919". Прага. 1929, стор. 30, 7, 8, 12 і 15.

гарматні та технічні частини. Останні стали в пригоді Галицькій Армії, але піхоту Дніпровської дивізії Начальна команда не зуміла, як належить, прибрати до рук й від неї нічого, крім шкоди, не було. Значно більше шкоди зробила у Великій Україні 2-га Дніпровська дивізія, що з отаманом Зеленим під впливом соціялістичної демаґоґії пустилася на радянську авантуру й підтримала розхристану анархію отамана Махна.

Дуже характерним явищем було те, що з соток старшин Ґенерального Штабу, що зібралися в Україні за гетьманщини й яких ніби то „розігнала" влада У.Н.Р. (цебто—не змусіла працювати для України), стало в ряди Українського війська лише кільканадцять старшин, а в Галичину поїхав лише один—полков. Мишківський. А тим часом в Галичині старшин Ґенерального Штабу—українців прийняли б з більшою охотою, ніж німців. Але у тих „фаховців" занадто московським м'ясом кості обросли. Ґенерал Денікін та Російська добровольча армія їм були рідніші, ніж якісь там „австріяки".

Тогочасні польські сили не були великі й розкидані на 4 фронти: проти Литви і Білорусі, проти Армії У.Н.Р. (Холмський фронт) і Української Галицької Армії та проти Німеччини (на Шлезку й Познанщині). Польська Армія на початку також переживала свої кризи й з нею можна було б дати раду.

В березні 1919 р. Українська Галицька Армія була реорґанізована в три корпуси, що мали бойову силу 50—60 тисяч бійців та 60 гармат. Такого стану Армії можна було осягти значно раніш. Поляки дуже добре розуміли, яке стратеґічно-політичне значення мало опанування столицею Східньої Галичини—Львовом. Тому вони напружили всі свої сили, щоб його зайняти 22 листопада 1918 р. 18 лютого 1919 р. мали розпочатися засідання Мирової конференції. Треба було українцям показати, що вони є панами в столиці свойого Краю. Це розумів Головний Отаман Петлюра й послав полков. О. Шаповала передати Начальній Команді У.Г.А. про потребу за всяку ціну опанувати до того часу Львовом. Але то залишилося лише побажанням.

18 лютого в справу боротьби між українцями й поляками втрутилася Антанта з вимогою негайного завішення зброї. Тоді приїхала комісія Антанти, що вела переговори як з українцями, так і з поляками. 27 лютого та Комісія на чолі з ґенер. Бертельмі приїздила спеціяльно до Ходорова для побачення з Головним Отаманом Петлюрою, який тоді приїздив для ознайомлення із становищем на Галицькому фронті. Про це Петлюра пізніше писав так: „...Комісія пропонувала певну роз'ємчу лінію. Хоч вона не відповідала в цілому інтересам галичан, але я настоював прийняти її, бо цим досягли б ми: а) фактичного визнання України з боку Антанти, б) отримали б можливість створити базу для підвозу амуніції з Европи і в) оперлися б фактично на Европу в нашій тодішній боротьбі з большевиками, цебто з Москвою. Галичани за допомогою Омел'яновича-Пав-

ленка, який ніколи не орієнтувався в державних справах, відкинули ці умовини, хоч я їх і попереджував про корпус Галєра, що формувався у Франції"...

3 березня відновилися бої між українцями й поляками, але тепер поляки мали на свойому боці Антанту. В травні Польська Армія була підсилена корпусом ґенерала Галєра (6 дивізій) із Франції.

Останнім світлим моментом у боротьбі українців з поляками була Чортківська офензива (7—9 червня), автором якої правдоподібно був начальник штабу полков. Курманович, але після цього успіху все ж таки виявилося, що Галицька Армія без належних матеріяльних засобів не може боротися із значно переважаючими силами поляків, що мали до своєї диспозиції все. Не помогли ані зміна ґен. М. Омел'яновича Павленка ґенералом Грековим, ані проголошення д-ра Є. Петрушевича диктатором ЗУНР. В кінці червня У.Г.А. під керуванням полков. Тарнавського перейшла Збруч і з'єдналася з Армію У.Н.Р.

Перші чотири періоди, що зайняли лише два роки, були найтяжчі в житті Української Армії. Тяжкими не тому, що умови боротьби були тяжкі, але тому, що самий шлях боротьби не був визначений, а українська сила була змарнована в самопобореннї. Українські вояки не мали національно-етичної бази для збройного чину. І ми бачили, як величезна збройна сила Української нації за відсутністю цього наперед визначеного шляху, під натиском російської соціялістично-большевицької розкладової роботи, була приведена до стану цілковитої пасивности. Неправильний загальний національно-державний політичний курс був причиною цього. Побачив це в час 3-го Військового Зїзду Симон Петлюра й пішов сам, всупереч поглядам старших тогочасних політиків, т в о р и т и н о в у н а ц і о н а л ь н у з б р о й н у с и л у. Військові маси були вже цілком деморалізовані. Тому Петлюра звернув увагу на молодь.

З молодими юнаками, з бойовою славою перших борців, що полягли на межі Української землі, відновив Петлюра старі традиції збройної боротьби, що стали основою новітніх традицій Української Армії.

Гетьманський період не так безпосередньо-антинаціональною чинністю російського „фахового" елементу, значно більше посередньо—соціяльно-політичною реакцією, був не лише пропащим часом у формуванні національно-політичного світогляду, але й фатальним по своїх наслідках. Через це в повстанському періоді величезні збройні сили нації розпорошилися, збившися з правдивого шляху на манівці. На манівцях були в початку цього періоду й чільні керовники українським державним кораблем.

Та проте, не дивлячися на ворожість усіх сусідів, на активну збройну боротьбу проти чужої навали з усіх сторін та бурхливе

море анархії, кращі бойці за Незалежність Батьківщини вже знали, де є правдивий осередок збройної національної сили. Вони об'єдналися біля Вождя національного війська Симона Петлюри, а решта, як шумовиння, відплила до чужих ворожих берегів. За 7 місяців повстанського періоду загартувалася в боях молода Українська Армія. Шлях її на сотки років наперед був визначений.

Симон Петлюра дав цій Армії національну невмирущу душу. Ожив тоді військово-козацький дух нації, а це дало їй моральні сили пережити й переживати найжахливіші обставини боротьби останніх періодів, на яких ми зупинимося лише побіжно, бо вони були й є лише перевіркою визначеного вже шляху та фіксацією національно-політичних і морально-етичних основ Війська Незалежної України.

* * *

Початок V періоду треба вважати від червня 1919 р., коли фактично була переведена реорґанізація Армії У.Н.Р. Реорґанізацію дуже полегшила та обставина, що в першому „трикутнику смерти" на межах Волині, Поділля й Галичини різні отамани порозбігалися. Кращий елемент з „отаманських" частин перейшов до колишніх реґулярних або до новоутворенних частин.

В червні 1919 р. Армія У.Н.Р. складалася з 12 дивізій з відповідними гарматними бриґадами, а власне: 1. Північна (з решток Північної ґрупи отамана Оскілка), 2. Стрілецька (з „Запорізької Січі" отамана Божка), 3. Стрілецька Залізна, 4. Холмська, що була переіменована в 4 дивізію Сірожупанників, 5. Селянська (з полків отамана Ю. Тютюнника), 6, 7 і 8. Запорізькі, що складали Запорізький корпус, який мав кінну бриґаду та кінно-гірний дивізіон, 9. Залізнична, 10 і 11. Січових Стрільців, що складали корпус Січових Стрільців, і 12. Стрілецька (з полків отамана Ю. Тютюнника). Крім того було ще 3 кінні окремі полки та 3 військові школи.

Це було все, що залишилося від масового військово-повстанського руху в IV періоді й було приведено в певну систему. Загальна кількість усієї Армії була біля 20 тисяч багнетів та шабель, 400 кулеметів і 120 гармат, а всіх вояків з кулеметчиками, гарматчиками, технічними силами й немуштровими було біля 35 тисяч. Крім того різні тилові частини мали до 15 тисяч вояків. Отже, в порівнанні з січнем місяцем, за півроку, Армія, не дивлячися на ніби повну ліквідацію в трикутнику смерти, зменшилася лише в два з половиною рази.

В рядах цих 12 дивізій залишилися найліпші бойці України, що ціною власного життя бажали здобути Батьківщині Незалежність. Весь авантурницький елемент—шумовиння кожного стихійного руху—зник. Але ця збройна сила для свого руху вимогала тих матеріяльних засобів, без яких жадна війна не можлива. Бракувало зброї, амуніції, харчів, одягу, взуття, медикаментів і т. ін. Міліярдове українське військове майно залишилося на

території, зайнятій російським совітським військом, а частина попала в руки західніх сусідів—поляків та румунів (останніх—при переході Запоріжців через Басарабію й Буковину).

Треба було все це тепер дістати й дати Армії. Українська Держава нічого не мала й дістати не могла, бо крім ворогів поза невеликою територією, що займала Українська Армія, приятелів у неї не було. Помилки в державному керовництві та брак матеріяльних засобів для збройної боротьби часом викликали серед вояків глухе незадоволення, але без глибших тенденцій. Це незадоволення використовували для взаємних порахунків політичні партії при державному центрі та намагалися роздмухати їх. Щоб бути певним у вірності урядовій політичній лінії командного складу Української Армії, тогочасний соціялістичний уряд завів інститут державних інспекторів у війську. Але від тої інспектури нічого, крім шкоди для справи визвольної боротьби, не було. А тому не варто про неї й говорити.

Єдиним зв'язком між урядом та військом був Головний Отаман Петлюра. Він розумів цих сірих лицарів, а вони розуміли свойого Вождя.

Петлюра закликав, не дивлячися ні на що, битися до останнього. І військо виконувало його заклик—наказ. Воно обідране, босе, голодне, хоре, без технічних засобів, якими були озброєні його вороги, билося до кінця.

Але все це в порівнанні з найлютішим ворогом нашого війська—тифом — було дрібницями. Тиф буквально викошував поріділі в боях лави Української Армії. Не російські добровольча та червона армії, але тиф переміг Українське військо, та не зовсім.

І тут була величезна заслуга перед Батьківщиною Вождя Українського війська Симона Петлюри. Він майже ввесь час проводив на фронті і дуже часто сам без жадної охорони їздив на позиції, де підбадьорував вояків своїми простими, повними глибокої віри в конечну перемогу, розмовами з ними. Не дивлячися на дуже несприятливу ситуацію на фронті, Петлюра на всіх робив враження якоїсь веселої бадьорости. Побачивши батька Петлюру, той вояк, що може перед хвилиною тяжко нарікав на свої страждання, зараз же про них забував. Здавалося, що вони вже минули і що знесилений орґанізм набрався свіжих сил для нових переживань.

Петлюра дуже часто бував у Штабі Дієвої Армії. Там він докладно знайомився із становищем на фронті. Після заслухання доповідів, Петлюра ніколи багато не говорив. Не будучи великим знавцем воєнної справи, він не втручався в оперативні розпорядження Штабу. Лише, вислухавши проєкт нового наказу, Петлюра коротко зауважував: „От—так добре було б", або „З цим і я погоджуюся", „Оце саме й я мав на думці". І завше бувало так, що те, що одобрив Петлюра, мало успіх.

Петлюра був Вождь, з'вязаний з духом Нації, з її Землею. Він відчував те, чого не могли передбачати інші політики. Характерною рисою його вдачі був творчий оптимізм. Він бачив лише майбутню Україну, боротися за яку закликав усіх до останньої каплі крови. В цьому була, є й буде сила впливу Петлюри не лише на сучасні, але й на майбутні покоління.

V період характеризується спочатку надзвичайно успішним співділанням на полі збройної боротьби проти червоної й білої Москви двох армій—Великої України й Галичини. Починаючи з липня й до кінця серпня ці дві українські армії зробили величезний успіх. Об'єднане Українське військо визволило 30 серпня 1919 р. столицю Соборної України--Київ. Був це його найбільший успіх. Російські комуністи, розбиті українцями, тікали на північ. Але, коли Київ зайняло Українське військо, туди вірвалися озброєні до зубів свої ж земляки та козаки під проводом російських монархістів, що за всебічною допомогою Антанти майже три роки „визволяли" Україну та Кубанський Край від українців. Українське військо, щоб не проливати в столиці України української ж крови, залишило Київ. Оточене з усіх боків лише ворогами воно продовжувало збройну боротьбу, здобуваючи у ворога матеріяльні засоби до боротьби.

Але прийшов грізний своїми наслідками тиф...

Перед ним скапітулювала Українська Галицька Армія. Нерви вояків не витримували викошування своїх рядів невидимим ворогом. А політики на чолі з диктатором, д-ром Є. Петрушевичем, замісць морального підсилення борців за Незалежність України, штовхнули їх в обійми ворогів України. Спричинилися почасти до цього й наддніпрянські політики. Вина останніх менша лише тому, що з ними росіяни не хотіли говорити, а з галичанами говорили охоче. За те поляки не хотіли говорити з галичанами, але радо говорили з наддніпрянцями.

Начальна Команда Української Галицької Армії заключила 17-го листопада сепаратну умову з Російською добровольчою армією про перехід на її бік. Але це не врятувало Галицьку Армію від колосальних жертв. Тисячі могил з хрестами й без них залишила Українська Галицька Армія на розлогих полях Правобережної України.

Дехто із старшин Галицької Армії, переважно середніх рангів, противився переходу на бік Російської армії. За те цих старшин називали петлюрівцями. Для ілюстрації тут можна навести такий факт. В неофіційній розмові з старшими начальниками отаман (майор) др. Ст. Шухевич гаряче відстоював погляд, що для ідеї Незалежности України варто йти на найбільші жертви й що ідея важніш, ніж кілька тисяч хворих. На це ґенерал Тарнавський відповів: „Ви говорите зовсім як Петлюра."

Перехід Галицької Армії на бік ворожої Російської добровольчої армії, тиф та люті морози зробили небоєздатною босу

й неодягнену Армію УНР. До всіх цих нещасть прилучилося ще два. Польське військо перейшло Збруч і окупувало західне Поділля з місцем постою Українського Уряду—Кам'янцем-Подільським, обезброючи всі українські військові частини, що були на цьому терені.

Другим деморалізуюче—розкладовим ворогом були отамани Волох, Данченко й Божко, що після реорґанізації Армії У.Н.Р. спочатку були усунені від керування військовими частинами, а потім отаманові Волохові було дозволено зформувати гайдамацьку бриґаду для „охорони" Уряду. Тепер отаман Волох за допомогою отаманів Божка та Данченка аґітував за перехід до „українських боротьбістів" і навіть зробив 2 грудня в Любарі спробу державного перевороту.

Решта частин Українського війська зібралася в кінці листопада в новому трикутнику смерти: Любар—Шепетівка—Миропіль. А по боках цього трикутника були червоні москалі, білі росіяни й поляки. Вони чекали на розклад і самознищення Українського війська, але не дочекалися. Замісць смерти, Армія У.Н.Р. відродилася у нову, хоч і нечисленну, але міцну духом збройну силу, що стала на новий партизанський шлях боротьби за Незалежність Батьківщини. Нарада Уряду й військових начальників Армії під головуванням Головного Отамана Петлюри 4 грудня 1919 р. це затвердила.

* * *

VI період чинности невмирущої Армії У.Н.Р. розпочався 6 грудня 1919 р. Вона вирушила в Зимовий похід в запілля ворогів Української Державности, ставши на шлях партизанщини.

Командуючим Армією, замісць захворівшого полковника Василя Тютюнника, Головний Отаман Петлюра призначив старшого з командірів дивізій ґенерала М. Омел'яновича-Павленка, який в своїй праці про Зимовий похід погоджується з назвою цього походу „маршем відчаю, маршем проти розуму"... При тогочасній воєнно-політичній ситуації в Україні цей похід мав значно ширше значення, ніж марш з розпуки.

Мало хто розумів і належно оцінював становище в Україн восени 1919 р. Найбільш правдоподібну оцінку тогочасної сиатуації зробили большевики, а тому, маючи найменше шансів нопанування Україною, з геніяльним, властивим москалям, підступством намагалися захопити Україну українськими ж руками В той час Україна уявляла з себе озброєний табор. Селяни мали сховані не лише рушниці та кулемети, але й гармати з набоями для них. Це давало їм можливість боротися за свої місцеві інтереси шляхом збройних повстань. На цьому базували свою чинність такі повстанські отамани як Григор'їв, Зелений, Ангел, Соколовський та інші. Це використав і батько анархії Махно. Приклад голосної „Пашковецької республіки", що, по-

бачивши слабість Влади У.Н.Р., не визнала її, був даже характерний й належно не оцінений і до цього часу.

Бойова енерґія українізованих в І періоді частин не була використана. Большевицькою аґітацією вона була розкладена для орґанізованого чину, але не зникла й, прихована, жила на селах. Повстанчі отамани вміли викликати її до чину, але все це мало неорґанізований в державному маштабі місцевий характер без ширших національно-державних тенденцій, що приводило лише до марнування народньої енерґії. А проте резерви військово-бойової сили українського селянства були дуже великі.

Збройної енерґії українських народніх мас належно не оцінювали наші політичні провідники, не придавало цьому особливого значення й командування Армією. А Російська добровольча армія була жорстоко покарана за своє легковажне відношення до бойових здібностей українського селянства і була розбита вщент отим селянином, на якого дивилася з погордою.

Тогочасні державно-творчі політичні партії намагалися творити українське державне життя, пристосовуючи його до своїх партійних проґрам та платформ, взятих з чужого поля. Коли їх спроби не давали наслідків, кидали все й від'їздили закордон. Вони не намагалися ані зрозуміти свої помилки, що привели до втрати їх авторитету ще в 1917 р., ані віднайти шлях для направлення цих помилок. А військові командіри були вибиті з нормальної колії своєї чинности тифом, від якого захворіло багато відповідальних керовників Українським військом, починаючи з командуючого Армією полк. В. Тютюнника. Наслідком цього ми бачимо в жовтні—листопаді 1919 р. відсутність провідної лінії, безвислідне шукання допомоги назовні й цілком непотрібні та шкідливі переговори з Російською добровольчою армією, що за допомогою всесильної Антанти взіпялася було на глиняні ноги й ніби перемогла переможене тифом Українське військо. Відбувалися наради за нарадами, що вносили ще більшу дезорієнтацію. До деякої міри це спричинилося до: переходу Української Галицької Армії на сторону білих росіян, розброєнню та висилці частин Армії У.Н.Р. до польських таборів, до демобілізації корпусу Січових Стрільців і деяких дрібних частин та переходу на сторону червоних росіян гайдамацької бриґади отамана Волоха з різним здеморалізованим елементом. Так, помимо зовнішніх обставин, з власної вини була зменшена реґулярна збройна сила молодої Української Держави. Хоч вороги Української Незалежности сподівалися цілковитої ліквідації цієї збройної сили, але в цьому році ще не дочекалися.

Інтуїтивно здорове ядро Армії У.Н.Р. відчуло, що не треба ані демобілізоватися, не здаватися на чию-будь ласку, не переходити до білих росіян, ані котитися по похилій площі під червоним прапором, бо ще була можливість продовжувати боротьбу під українським жовто-блакітним прапором.

Не багато вирушило в Зимовий похід, всього лише 8 тисяч

вояків, але з них більш половини було хворих і нездібних до бою. Були вони лише сильні духом—вмерти, а не здатися на ласку ворогів, але фізична сила їх зводилася всього до двох тисяч багнетів і шабель та 12 гармат. В порівнанні з тим, що мала Українська Армія в січні того ж року, була це лише жменя знесилених героїв.

З частин, що взяли участь у Зимовому поході, були:

Запорізька ґрупа—з решток всіх частин, що входили в склад Запорізького корпусу;

Волинська ґрупа—з решток 1 Північної й 2 Стрілецької дивізій, 4 дивізії Сірожупанників, 2 кінного ім. Залізняка полку, кінного полку ім. гетьмана Мазепи та Волинської гарматної бриґади;

Київська ґрупа—з решток 5 і 12 Селянських та 9 Залізничної дивізій і окремих вояків з корпусу Січових Стрільців.

Ці ґрупи потім перетворилися в дивізії. Крім того деякий час існувала Збірна ґрупа, в склад якої входили рештки 3-ої Залізної дивізії та Спільної військової школи. З причин неорієнтації командування Збірної ґрупи в ситуації, вона була 26 грудня розбита російськими добровольцями. З її решток був створений 3 кінний полк.

12—15 грудня, невелика Армія У.Н.Р. була в районі розташування Української Галицької Армії (Самгородок—Липовець). Взаємовідношення між частинами обох армій були дружні. 15 грудня почалися неофіційні переговори між представниками обох українських армій про об'єднання під одним командуванням. Але Армія У.Н.Р. пішла далі, а Галицька Армія залишилася на місці.

Масові повстання в тилу Російської добровольчої армії та рух в її запіллі Армії У.Н.Р. стероризували білих росіян. Жах серед них поступово набирав масового характеру й вони в паніці, кидаючи все, тікали на південь. За пару тижнів Правобережна Україна фактично була вільна від влади білих росіян.

Армія У.Н.Р., що мала завданням провадити партизанську форму боротьби, не орґанізовувала своєї державної влади в зайнятих Армією районах. Населенню пропонувалося орґанізовувати лише свою громадську самоохорону, що давалася в знаки тікаючим російським добровольцям.

Авторитет Армії У.Н.Р. за короткий час дуже піднісся. 24 грудня 1919 р. Начальна Команда Галицької Армії погодилася підлягати Командуючому Армією У.Н.Р. Але командування останньої довідалося про це пізно і не закріпило цієї згоди в належний спосіб.

Як уже згадувалося, большевики належно оцінили збройну силу українського селянства. В ньому вони бачили свойого рішучого національного противника. Коли соціяльний противник — білі росіяни—були знищені, червона Москва взялася за українців, але з „отвертою душею". Було скрізь розголошено, що червона армія йде „в гости" у Самостійну Україну допомогати

українцям в боротьбі проти російських монархістів, що хотіли поневолити Україну. Тут же формувалося „українське правительство", що в свойому „маніфесті" до українського народу визнало заслуги повстанців в боротьбі з білими росіянами. Большевики ніби погоджувалися на творення українського червоного війська. В можливість створення української збройної сили під червоним прапором вірили боротьбісти. Москалі, вбачаючи в боротьбістах місток до озброєного українського села, їх до пори до часу терпіли, а їхні ілюзії на власне військо підтримували. Це був гачок, на який ловилася українська риба. Першим піймався отаман Волох із своїми червоними гайдамаками, що мали завданням перетягти до „української червоної армії" Армію У.Н.Р. Не можна вважати отамана Волоха лише демаґоґом, що стремів до влади; з тогочасних критиків державної політики У.Н.Р. він був, певне, найбільш послідовним. В той час, як безліч критиків, замісць того, щоб взятися за працю на широких просторах України, виїхала закордон для продовження там своєї „критики", отаман Волох взявся рятувати справу як розумів, але при своїй політичній короткозорості та слабій інтеліґенції одразу ж піймався на большевицький гачок.

Піймалася на цей гачок і Українська Галицька Армія. Вона не хотіла залишати районів, де лежали по шпиталях і в приватних помешканнях тисячі хворих на тиф стрільців та старшин. Вона хотіла вірити в успіх переговорів з большевиками та щирість обіцянок. А москалі на обіцянки були дуже щедрі.

1 січня 1920 р. утворився у Винниці Революційний комітет Української Галицької Армії. Він оголосив відозву „До Галицьких стрільців і старшин", в якій доводив до відома, що він „поставив своїм завданням довести до безпроволочного порозуміння з тими українськими кругами, які стоять на плятформі Української Радянської Соціялістичної Республіки і, піддержуючи Українське радянське правительство, стати основною частиною Української червоної армії"... Далі говорилося, що „нашим стремлінням є, щоб це довершити разом з Гіридніпрянською армією і всіма другими ґрупами Українських військ"... Цей Революційний комітет заключив договір з російським Ревкомом Поділля про перехід У.Г.А. на сторону Російської червоної армії, що пізніше був визнаний майже всією Галицькою Армією.

Спокуса зорґанізувати українську збройну силу хоч би й під червоним прапором була надто велика. Але Армія У.Н.Р. їй не піддалася. На нараді командірів дивізій Армії У.Н.Р. 21 січня 1920 р. в с. Гусівці на Єлисаветщині було вирішено припинити боротьбу з білими і розпочати її проти червоних росіян, бо Російська добровольча армія вже була нездібна на серйозну акцію — її добивали повстанці.

В безоглядній боротьбі проти червоної Москви Армія У.Н.Р. мала цілковиту рацію, бо поза офіційним наказом червоній армії, щоб вона поводилася ув Україні як „в гостях", одночасово була

дана таємна директива про поголівне обезброєння українського населення, що для москалів було єдиним засобом закріпити свою владу в Україні.

Армія У.Н.Р. рухалася непереможна. 12 лютого вона перейшла на Лівобережну Україну, де зайняла Черкаси й Золотоношу та зробила демонстрації в бік Лубен, Хоролу й Кременчука. Пробула наша Армія на лівому березі Дніпра лише 4 дні, але й за цей час було зроблено багато.

Наслідки національної аґітації червона Москва відчувала дуже довго. Селянство почуло й побачило, що Українське національне військо живе та діє. Треба було тепер перейти від партизанщини на державний шлях. З цією метою на нараді командірів дивізій 16 лютого було вирішено вирушити на захід.

В початку березня 1920 р. Армія У.Н.Р. захопила Гайсин, Умань та Ольвіопіль. З повітів Гайсинського, Липовецького, Уманського, Звенигородського, Ольвіопільського зникла окупаційна влада.

Що робити далі — не було відомо. Було два напрямки. Один — продовжувати рух на захід для з'єднання з українськими частинами, що разом з Польською Армією мали битися з червоними росіянами, а другий — рухатися на південь, що аж до Чорного моря мав невеликі большевицькі збройні сили.

Яка кількість наших військ на Польсько-Українському фронті проти червоної Москви, яке відношення українців до поляків, які вони ставлять собі завдання, — командування Армії У.Н.Р. не знало. Із-за кордону не було жадних інформацій. Одеса, Миколаїв, Херсон манили на південь. Опанування побережжям Чорного моря розкривало ніби широкі політично-воєнні перспективи. Це значно підсилило б і чинність української дипломатії закордоном.

За місяць, після складних маневрів та маршів з ризикованими боями, особливо під Вознесенським, Армія У.Н.Р. вийшла в район Анан'їва, Балти, Бірзули. Далі ніби намічався шлях на південь.

Але 26 квітня були одержані відомості, що Українська Галицька Армія розпочала бойові акції проти росіян. Армія У.Н.Р. поспішила їй на допомогу. В районі Ольгополя до неї приєдналася Галицька кінна бригада отамана Шаперовича.

1, 2 і 3 травня Армія У.Н.Р. вела рішучі бої в районі Тульчина, Вапнярки, Комаргорода, Крижополя. Вона знищила осередок XIV російської червоної армії, але Українській Галицькій Армії не помогла. Галицьку Армію москалі вже взяли підступом до своїх рук. Проти найбільш активних і енерґійних командірів була розвинена шалена „українська" демаґоґічна агітація. Вони були усунені, а до частин москалі насадили „українських" комісарів, завданням яких було розкласти Армію із середини. Збройний спротив москалям без належної орґанізації був лише останнім актом в траґедії Української Галицької Армії. Частина

її була розброєна москалями й розстріляна, частина попала до польських таборів і лише невеликі відділи приєдналися до Армії У.Н.Р.

Москалі, знесилені виступом Української Галицької Армії та операціями Армії У.Н.Р., відійшли далеко на схід і на південь, а за ними в напрямку на схід вирушила Польська Армія. Армії У.Н.Р. намічався шлях на південь для опанування Одеським районом. Але й на цей раз українцям не довелося туди йти...

6 травня Армія У.Н.Р. з'єдналася з 3 Залізною дивізією й стала знову до збройної боротьби під своїм державним проводом.

З и м о в и й п о х і д б у в р у х о м в і р и в п е р е м о г у н а ц і о н а л ь н о ї П р а в д и. Він був перевіркою правдивости того шляху, що указав Українському війську його Вождь. В збройній боротьбі, там, де вирішується доля Нації кров'ю й залізом, нема критики державної системи. Там живе лише Ідея і вона, як магнес залізо, притягає до бою все живе й активне. Ця Ідея повела лицарів Зимового походу до невідомого для них особисто майбутнього. В т е м р я в і т о г о ч а с н о ї п о л і т и ч н о ї д е з о р і є н т а ц і ї І д е я о с в і т л ю в а л а ї м ш л я х. В о н и й ш л и я к о б о р о н ц і П р а в д и й Ч е с т и У к р а ї н с ь к о ї Н а ц і ї. В о н и п е р е д а в а л и н а с е л е н н ю в і р у в п р а в о т у с в о г о д і л а. В о н и т в о р и л и л е г е н д у п р о н а й б і л ь ш о г о б о р ц я з а Н е з а л е ж н і с т ь У к р а ї н и С и м о н а П е т л ю р у. В о н и п р о н е с л и п е р е д о ч и м а н а р о д н і х м а с н а ц і о н а л ь н и й п р а п о р У к р а ї н с ь к о ї Н а р о д н ь о ї Р е с п у б л і к и.

*
* *

22 квітня 1920 р. був підписаний договір з Польським урядом. Почався VII період боротьби Армії У.Н.Р. Наслідком договору повстало дві дивізії: 3 Залізна та 6 Січова. Фактично ці дивізії розпочали своє формування ще в лютому. Кадри 3 дивізії склали ті, що з будь-яких причин не змогли взяти участи в Зимовому поході, а залишилися на окупованій Польським військом частині Поділля. До дивізії вступали добровільно; мобілізація на українських землях під польською окупацією не була дозволена. 6 Січова дивізія була зформована з тих українських вояків, що попали до польських таборів. В ряди дивізії вступали на власне бажання.

До повернення Армії У.Н.Р. з Зимового походу ці дивізії брали участь в боях проти Російського червоного війська: 6 дивізія при 3 Польській армії, а 3 дивізія—при 6 Польській армії.

Як уже згадувалося, бої Армії У.Н.Р. в запіллі червоних росіян та повстання українського селянства сприяли дуже успішному рухові Польського війська з українськими дивізіями наперед. З повстанських загонів у різних місцевостях України найбільшу діяльність в той час виявив Таращанський повстан-

чий кіш. Цей кіш мав Пятигорський, Стрижовецький, Тетієвський, Ставещанський та Жижківський стрілецькі повстанські полки, що мали до двох тисяч багнетів, та кінний полк ім. гетьмана І. Мазепи. Та сама Таращанщина, що в 1918 р. дала кадри для радянсько-соціялістичної Таращанської дивізії, тепер завзято билася з червоними наїздниками. Недобитки цього кошу потім прилучилися до реґулярних частин Армії У.Н.Р.

8 травня був здобутий Київ, в який нарівні з Польським військом увійшла 6 Стрілецька Січова дивізія, а 10 червня Київ був залишений. Причини залишення Києва полягали не лише в проriві польського фронту червоною кіннотою. Вони лежали значно глибше. На великому терені України від західніх її меж аж до Києва, за виключенням кількох повітів на Поділлі, замісць російської, настала польська окупація. Це здеморалізувало дальніший повстанчий рух. Велика більшість повстанчих орґанізацій не довіряла полякам і поставилася до тогочасних подій пасивно. Це використали москалі для шаленої пропаґанди не лише проти поляків, але й проти Уряду У. Н. Р., що, мовляв, „запродав Україну полякам". Кинувши знову безліч обіцянок українцям, червоні москалі йшли тепер визволяти Україну від „польських панів".

Так лишилася невикористана енерґія українських повстанців проти червоної Москви. На терені, зайнятому Польським військом, жадної української частини не було зформовано. Лише 3-ій Залізній дивізії було дано змогу перевести мобілізацію, але в прифронтовій смузі — в Могилівському та Ямпільському повітах, а в Кам'янецькому й Ново-Ушицькому було заборонено. Правда, пізніш було зформовано ще три дивізії, кадри для яких фактично прийшли із Зимового походу та були надіслані з таборів інтернованих українців. 3 червня було закінчено формування Окремої кінної дивізії, в кінці серпня — Кулеметної дивізії і лише 7 вересня за Дністром — 5-ої Херсонської дивізії — переважно з перейшовших до Армії У. Н. Р. галичан, що незабаром в більшості помандрували далі через Карпати до Чехословаччини.

Перебуваючи на фронті в безупинних боях, Армія У. Н. Р., що прибула стомлена й змучена з Зимового походу, реорґанізувалася в дивізії трьох-бриґадного, а кожна бриґада — трьох-курінного складу з відповідними гарматними бриґадами. До кінця липня 1920 р. реорґанізована Армія У. Н. Р. мала: 1. Запорізьку, 2. Волинську, 3. Залізну, 4. Київську, 5. Херсонську, 6. Січову, Кулеметну та Окрему кінну дивізії. Крім того були ще: Спільна військова школа, бронепотяги „Кармелюк" та „Запорожець" і дві збірні запасові бриґади, що мали давати поповнення для діевих частин. Бойовий склад усієї Армії був приблизно такий: 10 тисяч багнетів, 4 тисячі шабель, 600 кулеметів і 60 гармат. Що ж до загальної кількости вояків, то вона коливалася од 25 до 50 тисяч (в час останньої мобілізації в жовтні 1920 р.). Поза цим

були ще такі тилові частини, як бриґада польової жандармерії, корпус кордонної охорони, тощо.

Після відвороту з Києва, що розпочався 10 червня, Армія У. Н. Р., без огляду на нову невдачу та неприхильне відношення українського населення в Галичині до спілки з Польщею, продовжувала битися з російським червоно-азійським імперіялізмом.

Не дивлячися на свій малий чисельний склад Армія У.Н.Р. своїми бойовими якостями дорівнювала 100—тисячному війську. Бойові традиції, завзятість та лицарство колишніх Запорожців в далеких і славних походах характеризували й новітнє Українське військо.

Армія У. Н. Р. допомогла Польському війську врятувати Польщу від російської червоної поводі. Займаючи 200 — кілометровий фронт по Дністру, Армія У. Н. Р. не допустила Російсько-совітське військо до Уґорщини та Чехословаччини. На цьому відтинку фронту большевики вели дуже активні атаки, що ввесь час розбивалися о стійку відпорність порідівших лав Українського війська. 6 Січова Стр. дивізія під талановитим керуванням Ґен. Штабу полковника М. Безручка взяла участь, разом з польськими частинами, в геройській обороні Замост'я, де був стриманий наступ кінної армії Буденного.

Знову почався побідний наступ вперед. Українська Армія зайняла майже все Поділля. Там була переведена мобілізація. Люди по мобілізації пішли дуже охоче, але Армія У. Н. Р. не мала матеріяльних засобів для задоволення мобілізованих ані одягом, ані харчами. А саме головне—не було зброї й амуніції.

В жовтні місяці в Українській Армії була досить значна інерція безупинного руху наперед. Багатьох тягнуло на південь, на Херсонщину та Запоріжжя, де були ще великі резерви невикористаної української бойової сили. Але з багатьох причин ця обставина не була використана, що дало ворогові, у якого не все було в порядку на тилах, можливість оправитися від панічного відвороту.

Польський уряд розпочав мирові переговори з Совітською Росією, що закінчилися пізніше договором у Ризі, а 21 листопада Армія У. Н. Р. величезною силою Російського червоного війська, що звільнилося з білого російського та польського фронтів, змушена була перейти Збруч на терен Галичини, частинно через Дністер на терен Румунії, де була інтернована. Здали вояки Армії У. Н. Р. свою зброю, але віра в те, що ще прийде час розплати з ворогами, не вгасла. Ця віра жила у Головного Отамана Петлюри, передавалася вона й рядовим воякам.

Так скінчився VII період збройної боротьби Армії У. Н. Р.

* * *

VIII період життя Українського війська почався на емі-

ґрації в польських і румунських таборах, а на Великій Україні— під необмеженим насильством червоних москалів, що мало назву „військового комунізму". Там почалося планове, повільне, але певне обезброєння українського селянства. Оголосивши до відома всього „чесного й свідомого" трудового українського населення про боротьбу з „язвою професійної партизанщини", таємно випробованим шляхом підступства та провокації москалі намагаються просякнути до всіх повстанських орґанізацій, посилаючи туди „українців" та доручивши слідкувати за ними особам, „добре ознайомленим з українськими умовами". Цими особами стали родичі червоного „главковерха" Троцького. Вони виступили в ролі „безпощадних" катів усього, що не подобалося Москві.

В літі 1921 р. Україна була ніби наелектризована духом повстання. Відбувався нерівний жорстокий бій між двома силами: орґанізованою російською й неорґанізованою українською. Повстанчі орґанізації приходять до свідомости ширшої повстанчої акції проти червоного окупанта. Почалося об'єднання повстанчих загонів та підготовка до одночасового збройного виступу.

Такий стан в Україні спонукав командіра Київської дивізії ґенерала Юрія Тютюнника до опрацьовання сміливого плана походу у Велику Україну з ударною ґрупою вояків Армії У. Н. Р., що складалася б із бажаючих йти на певну смерть, щоб перемогти. Таких знайшлося півтори тисячі, але їх могло бути значно більше.

Ґен. Ю. Тютюнник увійшов у зв'язок з повстанцями, але разом з цим увійшли також у „зв'язок" як з повстанцями у Великій Україні, так і з штабом ґенер. Тютюнника „українці", що все доповідали „своїй централі" в... Москві.

Проєктований на вересень — жовтень похід був затриманий аж до листопада. Безкінечні наради в зв'язку з цим походом все більше робили таємний план збройного повстання проти російської окупації в Україні явним для Москви.

Та проте вояки Армії У. Н. Р., сміливість і завзяття яких переходили межі можливого, зробили листопадовий похід по снігом заметених полях Поділля й Київщини та лісами Волині. Майже голі й босі, без зброї пішли лицарі Українського війська в цей льодовий похід. Ворог знав про рух ударної ґрупи. Але нащадки Святослава, дотримуючися імперативу „Йду на вас", з блискавичною швидкістю нападали майже з голими руками на ворога, віднімали у нього зброю й нищили його, зробивши 700 — кілометровий марш.

Та не сила була тих, що перейшли межі можливого. Повстанчі орґанізації в Україні були викриті ворогом, їх збройний виступ паралізований. А до того сувора зима не сприяла будь-якому рухові.

Після блискучих перемог ударна ґрупа була оточена з усіх

боків ворогом. Дві третини вирвалися із большевицьких пазурів, але третина залишилася в них.

22 листопада 1921 р. в Базарі із співом „Душу й тіло ми положим за свою свободу"... сконало під кулями московських катів 359 українських героїв...

А за цим почався поголівний розгром повстанських орґанізацій. Десятки тисяч активних українців, що не могли миритися з російським насильством, було скатовано в льохах большевицького „Чека".

Та проте дух спротиву московському насильству жив. Національної ідеї жадним насильством не можна було здушити. Вона персоніфікувалася в особі Симона Петлюри. Його ім'я було оточено авреолею слави й лицарських змагань Армії У. Н. Р. Велетенська в уяві народніх мас постать Вождя Петлюри, який під видом дуже скромного еміґранта, яко Степан Могила, залишив 31 грудня 1923 р. Польщу назавжди, не давала спокійно спати червоним окупантам.

25 травня 1926 р. на вулиці світової столиці Парижу московський кат жид Шварцбард підступно застрілив Головного Отамана Симона Петлюру...

Злодія, що забив Вождя Української нації та оборонця Жидівської, — судив европейський суд присяглих. Жидівство цілого світу мобілізовало всі свої сили, щоб виправдати московського наймита й оганьбити Того, хто бажав жидам лише добра. Злочинець був виправданий. Москва святкувала свою перемогу.

Але, як сказав Пророк України Тарас Шевченко, —

„Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля"...

Вороги Української Державности забили лише тіло, а Дух Вождя України Симона Петлюри залишився безсмертним. Звільнившися з тіла українського еміґранта, Дух Петлюри полинув ув Україну і благословив на дальші страждання мільйони синів своєї Батьківщини. І став Петлюра для червоних сатрапів грізним духом помсти.

Своєю мученицькою смертю Петлюра окупив всі свої недостатки, які мав, як має їх кожна смертна, хоч би й геніяльна людина, і піднісся в недосяжну височінь. В імені Петлюри персоніфікувався збірний чин Нації за свою Незалежність.

Петлюра — це невідомий вояк, що віддав за Волю Батьківщини своє юнацьке життя в Крутах.

Петлюра — це той вояк, що із співом: „Ще не вмерла Україна"... сконав після героїчного листопадового походу під московськими кулеметами в Базарі.

Петлюра — це десятки тисяч тих, що козацьким тілом вкрили широкі лани України.

Петлюра — це сотні тисяч тих, що з нечуваною жорстокістю скатовані на півночі Московії.

Петлюра — це мільйони тих, що їх червона Москва за

спротив — за петлюрівщину -- заморила голодом на родючих ланах України.

Петлюра — це Вождь Українського Війська, що мужньо загинув на варті Української Державности, щоб боротися за неї й кликати до боротьби не лише живих, але й ненароджених.

15 років тягнеться цей VIII період. 15 років лютує окупаційна влада червоних азіятів у Великій Україні й, ніби міцно закріпивши там свої позиції, міняє на потіху европейському обивательству, що згубило за сучасної духової кризи почуття гуманности й справедливости, свій червоний колір на чорний та галасує про свою миролюбність на цілий Світ. Але все це лише доповнення до загальної кризи.

В огні й крові викристалізував Український нарід свою національну свідомість. Мільйони жертв на вівтар Батьківщини загартували Українську націю в сталь і крицю, о які розіб'ються всі ворожі зусилля. Підступна зрадливість та жорстокість, замасковані привабливими гаслами, позбавили Українську націю довірчивости й мирної лагідної вдачі, яка так яскраво виявилася в перших чотирьох Універсалах Української Центральної Ради. Безоглядне грабування всього, що українці за сотки років упертою працею набули, зрівняло всіх і відпали причини до соціяльної ворожнечі. Безнастанна біда, постійна загроза бути кожну хвилину зловленим і скатованим, боротьба за буття, при якій смерть стала звичайним буденним явищем, зробили націю рухливою та позбавили її сантиментальности. Витворилися і творяться нові ґенерації українців, що пройшли надто сувору школу життя, що пізнали закон „око за око“ й „кров за кров“.

І буде для них Петлюра не лише Вождем Местником, але й учителем на шляху конструктивно-творчого будівництва могутньої Української Держави.

Ті ж вояки Українського війська, що подолані фізично, але не переможені морально, цебто ті, що в розсіянні на еміґрації не збочили з наміченого шляху, чекають IX періоду визвольної боротьби. Із свідомим розумінням минулого, з теоретичними знаннями та практичним досвідом культурного будівництва, продовжать вони той шлях, яким вів їх Симон Петлюра й на якому морально зміцнював їх до руху наперед аж до остаточної перемоги Української національної Правди.

День смерти бл. пам'яти С. ПЕТЛЮРИ — 25 травня — є днем збірок пожертв на Українську Бібліотеку Його імени в Парижі.

ЮРІЙ НАУМЕНКО.

Червона армія.*)

V. АВІЯЦІЯ.

Про засади, які керують будовою повітрової флоти в ССРР, можна судити зо слів рос. війск. письменника Томашевського (журнал „Війна і революція"): „Головне місце в розвитку повітрових сил належить бомбовим апаратам. Всю вагу ведення війни треба перенести до ворожої країни в повному значенні цього слова, тобто треба загрозити всьому життю державного орґанізму, а також народньому господарству". Тут яскраво видно вплив італійського теоретика повітрової війни Дуе. Повітрові збросння Німеччини (яку вважається головним ворогом ССРР) ще більше змушують совітське командування звернути увагу на повітрові сили країни.

Спочатку повітрові сили ССРР складалися з обсерваційних ескадр, що додавалися стр. корпусам, та з порівнююче невеликого числа формацій, призначених для спеціяльних завдань. Разом з розбудовою авіяційної промисловости країни почався зріст повітрових сил, що набули офензивного характеру. В мирний час вони об'єднані в авіяційні бриґади і повітрові відділи (бальонові). Склад авіобриґад різноманітний; до них можуть належати всі роди менших авіоз'єднань (обсерваційні, нищителі, бойові, бомбові апарати). В 1934 р. малося 20 авіобриґад і 2 морські авіобриґади. Для повітрових відділів існують лише формації вишколу.

Особовий склад авіочастин сягає 35.000 чол., з яких коло 6.000 літунського персоналу.

Авіопромисловість у ССРР повстала щойно в 1923 р. Спочатку будувалися апарати тільки чужоземних стандаризованих типів. Рік 1927 був переломовий, бо тоді засновано в Москві першорядну досвідну установу, що уможливила будову власних конструкцій. Вже в 1929 р. почали Совіти унезалежнюватися від закордону. Вся авіопромисловість підлягає „Головному управлінню авіопромисловости", що від р. 1931 існує яко підлегла частина „Наркомата тяжкої промисловости". Тепер є 17 фабрик будови літаків і 10—будови моторів. Насьогодня авіопромисловість може задовольнити потреби держави.

В останній час значно зросла кількість апаратів, особливо бомбових, яких є коло 1.000 на загальну кількість 5.000.**) Число

---

*) Див. „Табор", ч. 27.

**) За шведськими джерелами, на початок 1936 р. малося 9.000 самольотів, з яких: 3.000 повнить службу в армії, 2.000—у резерві армії, 1.000—у військових школах, 1.000—для служби поліційної і торгівлі, 1000—у різних літунських орґанізаціях, 1.000—для навчання цивільних пільотів та довійськової підготовки. Новий план будови уможливлює річну продукцію 5.000 самольотів і 18.000 моторів.—Редакція.

апаратів комунікаційних сягає 300—400, з яких принаймні 200 може бути перероблено в разі потреби на бомбові. Вся цивільна авіяція удержавлена і орґанізована в керунку воєнних потреб.

VI. МОРСЬКА ФЛОТА.

Морська флота зростає значно повільніш від інших воєнних сил. Це можна пояснити тим, що навіть при напруженні всіх сил ССРР не в стані збудувати флоти, що могла б дорівнювати морським силам евентуальних ворогів, а тому командування воліло скерувати всі сили на збільшення інших засобів, обмежуючися на цьому відтинку мінімумом, що необхідний для оборони побережжя.

Морські сили складаються з 4-х флот з їх береговими уміцненнями. За даними на 1934 р. розподіл морських сил наступний:

1) Балтійська флота: 3 лінійні кораблі типу „Марат" (з них 1 знаходився [в будові), 12 міноносців-нищителів, 12 підводних човнів та певна кількість міноносців, помічничих і спеціяльних кораблів.

2) Чорноморська флота: 1 лінійний корабель типу „Марат", 5 крейсерів, 6 мін.-нищителів, 10 підводних човнів та незначна кількість інших кораблів.

3) Каспійська флота має кілька бойових кораблів меншого типу.

4) Тихоокеанська флота, що донедавна складалася лише із сторожових кораблів, має бути зміцнена певною кількістю підводних човнів.

За останні роки помітно стремління розбудувати торговельну флоту, тонаж якої подвоївся за час І-ої п'ятилітки, сягаючи на кінець її 685.000 брутто — тонн. Кількість кораблів збільшилася за цей час на 25% (від 360 до 449).

VII. ДОБРОВІЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ.

Для піднесення оборонної готовости ССРР створено великі добровільні оборонні орґанізації.

1) Комсомол дає своїм членам, число яких сягає 6 млн., військову підготовку. Ця орґанізація має особливе значення при поповненні командного складу, постачаючи матеріял до військових шкіл та до технічних родів війська, зокрема авіяції і панцерних військ.

2) Найбільшою орґанізацією є „Осоавіяхем". Він створився з двох колись окремих орґанізацій, з яких одна мала завданням загальну оборону країни, а друга—поширення ідеї авіяції та хемічної боротьби. Число членів Осоавіяхему сягає 15 млн. чол., а ІІ-а п'ятилітка передбачає довести їх до 20 млн. Колись завданням орґанізації було давати війську воєнний матеріял: сотки літаків, танків та іншої зброї було подаровано війську. Тепер

головним завданням є довійськова підготовка молоді, вишкіл надлічбових (поза військом) та резервових командірів, що значно полегшує завдання самого війська. Провадиться посилена стрілецька праця і підготовка до протигазової оборони. З даних 1934 р. видно, що вишколено $1/2$ млн. стрільців і орґанізовано понад 2.000 хемічних відділів. Як велику вагу надається цій орґанізації, видно з того, що її шеф Ейдеман зрівняний по посаді з командармами і був раніш членом Реввоєнради і н-ком военної академії.

3) Інші добровільні орґанізації—це „Автодор", що працює над розвитком автомобілізму й будови доріг, і „ОДР", працюючий над розвитком радіокомунікації.

Спортовий рух також має на меті „сполучити широкі маси з військом проти капиталістичних країн".

VIII. ПІДГОТОВКА.

Докладне зазнайомлення з методами підготовки ч. а. вимагало б спеціяльних студій і на цьому місці подамо лише деякі напрямні та спеціяльні прикмети. Передовсім слід ствердити, що велику ролю в підготовці армії, і то не тільки командного складу, відограє військова преса. Кожне висунуте командуванням гасло підхоплюється зараз же головним орґаном „Красная Звезда", який провадить широку пропаґанду в бажаному напрямі. Жовніри-кореспонденти доповідають про успіхи в своїх формаціях і часто повстають правдиві змагання, в яких беруть участь частини цілої армії.

Вимагається ґрунтовна зимова підготовка, що провадиться головне на підставі досвіду боїв у Карелії в р. 1922. Поруч із випробуванням зимового споряду в армії, влада намагається поширити серед населення зацікавлення лещатарським спортом, щоб створити необхідну основу для підготовки в формаціях. Пропаґанда лещатарства в армії провадиться головне у формі пробігів на лещатах. Ці пробіги виказують певний успіх пропаґанди і відзначаються добрими осягненнями. Перший пробіг Архангельск—Москва в р. 1924 на дистанції 1400 км. був виконаний в 27 днів (коло 47 км. денно), а в р. 1934 всі рекорди були побиті 5-ма підстаршинами з їхніми ґрупами на лінії Іркутськ—Москва в 5300 км., яку пройшли в 83 дні (60 км. денно).

Газова оборона користається великим зацікавленням командування. Поруч із мілітаризацією цивільної оборони, звернено увагу й на офензивний ужиток бойових газів. Довгі марші та навчання в масках провадяться в вигляді змагань.

Особливу увагу звернено на стрілецьку справу. В армії впроваджуються реґулярні змагання, а помічні орґанізації в державі пропаґують цей рід спорту.

Побіч з підготовкою бойовою провадиться підготовка політична. Щоб мати зрозуміння її інтенсивности, досить подивитися, який апарат політичного виховання має напр. піший полк, де до цієї справи притягнуті: комісар (або помішник ком.

полку по політичній частині), комітет ком. партії, комітет комсомолу, політичні керовники в частинах полку, клюб і бібліотека. Політичне навчання займає багато часу; напр. в р. 1934 лише для вивчення резолюцій останнього партійного конґресу присвячено 44 години.

Можна дещо сумніватися в тому, що таке політичне виховання осягає своєї мети. Вдовблювання в селянські голови абстрактних формул марксової науки надто вже скидається на колишню „словесность“ довоєнних часів, лише місце „царських титулів“ зайняло вихвалювання ґеніяльного розуму „обожаемого“ вождя Сталіна.

IX. ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ.

Орґанізація ч. а. цілком відмінна від орґанізації колишньої армії довоєнної Росії. Достосована вона до вимог сучасної техніки та до рівня збройних сил найбільш мілітарних держав.

Найбільшими органічними з'єднаннями є корпуси стрілецькі і корпуси кінні. Поза цими з'єднаннями на терені кожної військової округи знаходяться частини: спеціяльні гарматні (маються навіть „гарматні дивізії“), інженерні, зв'язку, панцерні, танкові, кулеметні, авіяційні, моторизовані, залізничні та радіочастини.

Кінний корпус складається звичайно з двох кін. дивізій чотирьохполкового складу. Щоб дати дивізії вистарчаючу кількість вогневих засобів, приєднано до неї орґанічно кін. гарм. полк. Кожна дивізія крім 4-х полків має дві номерові запасові сотні (напр. 1-а к. див. має полки 1, 2, 3 і 4-ий та 5 і 6-у зап. сотні). Як на щаблі дивізії, так і полку маються всі необхідні помічні частини (кулемети, зв'язок, піонери). Не всі кін. дивізії входять до складу корпусів, є дивізії окремі, а також й окремі кінні бриґади двохполкового складу. Склад кін. полку—600 шабель та 30 кулеметів (станк. і ручних).

Стр. корпус має переважно 3 стр. дивізії, з яких звичайно одна основна і дві територіяльні (це однак не є правилом). Крім стр. дивізій до складу корпуса входять: важкий гарм. полк, інжен. курінь, курінь зв'язку, танки, гідротехнічний курінь, хемічні частини. Певна кількість стр. дивізій не входить до складу корпусів.

Стр. дивізія, як кадрова, так і територіяльна, орґанізовані послідовно згідно з трьохдільною системою; має вона 3 стр. полки і гарм. полк, а крім того всі необхідні помічні частини, як кінна сотня, сотня зв'язку, саперно-маскировочна сотня, хемічна сотня, відділи санітарний, ветеринарний й інтендантури. Очевидно, є й політичний відділ, що має завданням політ. виховання частин дивізії, та невсипуще око ГПУ—особливий відділ.

Гарм. полк стр. дивізії поділяється на 3 дивізіони по три—чотири батареї, разом—10 батарей, з яких 6 батарей має 76" гармати і 4 батареї—122" гармати. Склад батареї в часі війни—4 гармати.

Стр. полк складається з 3-х куренів і гарм. дивізіону (полкова артилерія) в складі 2-х батарей по 3—4 гармати. Крім того до складу полку входять помічні частини: саперно-маск. чота, чота зв'язку, кінна чота.

Курінь має 3 сотні стрілецькі, кулеметну сотню з 6-ти кулеметів станкових і гарм. чоту (гарматка і мінomет). Кожна стр. сотня має 3 стр. чоти, чоту кулеметну (2 станк. кулемети) та так зв. чоту керування, до якої належать зв'язкові, санітари, підносчики набоїв.

Стр. чота складається з 3-х стр. роїв і 2-х роїв кулеметних (по одному ручному кулемету). Бойовий склад стр. рою—10—11 чол., кулеметного рою—5 чол.

Таким чином бойовий склад стр. полку сягає майже 2.500 чол., 40 станк. кулеметів, 60 ручних кулеметів, 6—8 гармат 76", 3 гарматок 37", 3 мінометів.

Повища однотипова орґанізація стр. дивізії, як видно з наведених уже слів Ворошилова, не може задоволити всіх вимог совітського командування. Для проби утворюються різні частини, з якими робляться досвіди на маневрах. Крім моторизовано-механізованих бриґад, про які була мова вище, спотикаємо в ч. а. кілька типів спеціяльних з'єднань: 1) вогневі курені, що складаються виключно з кулеметів, мінометів і гармат, 2) протилітакові кулеметні курені, 3) моторизовані невеликі відділи, що сполучують рухливість і вогневу силу. Подібні спеціяльні відділи, що ніби мають творити прототипи майбутніх військових з'єднань, не є однак остільки випробовані, щоб можна було їх прийняти за основу сучасної орґанізації. В обстановці мирного часу, навіть при виконанні ними специфічних завдань (ділання на крилах армії, наскок на тили противника, глибока розвідка і т. п.), не можна ще виробити певної провідної думки, щоб заризикувати на корінне ламання всієї орґанізації армії. Отже, можна припустити, що у випадку переходу на бойове положення, ч. а. в головній своїй масі не буде різнитися, щодо засад орґанізації, від зразків, що прийняті европейськими арміями, з застосованням, очевидно, спеціяльних умовин терену і господарчої структури (перевага сільського господарства над промисловістю) Сходу Европи.

А ці два чинники не дуже сприяють переведенню ризиковних експериментів у галузі орґанізації збройних сил.

Крім вищенаведених з'єднань існує ще в ССРР ціла „армія" ГПУ, що сягає цифри коло 200.000 чол. Частини ГПУ, що несуть службу на кордонах (кордонна охорона), у випадку війни відограватимуть ролю бойових відділів, творячи з'єднання згідно з планом війни.

X. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

Спостереження, що зроблені над червоною армією в мирний час, дають можливість мати певну уяву про неї на випадок збройного конфлікту ССРР з якимось із своїх сусідів.

Особливо нас може цікавити, що з себе уявлятиме ч. а., яка буде її сила чисельна та моральна, чи потрапить вона виконати покладені на неї завдання.

Порівнюючи чисельність ч. а. на випадок війни з чисельністю колишньої російської армії, що виступила в р. 1914 у похід, побачимо значну різницю кількісного стосунку одної і другої. Правда, кількість стр. дивізій буде значно більшою проти 1914 р., але треба взяти під увагу, що сучасна дивізія має 27 сотень, а колишня—мала їх 64. Отже, порівнюючи саму кількість сотень, приходимо до висновку, що тепер буде їх удвічі менше, як було в 1914 р. То саме з кіннотою, де справа ускладнюється до того браком кінського складу.

Однак це зменшення сил виглядає таким лише на перший погляд. Досить упритомнити собі велике збільшення механічної зброї і артилерії, щоб признати, що вогнева сила сучасного стр. полку не менша від колишньої, хоч полк тепер має 9 сотень замість 16-ти. Сучасна стр. дивізія матиме далеко більше значення в ході операцій, ніж дивізія колишня, на що вказує орґанічне прилучення до неї артилерії більших калібрів (122″ гармати), що раніш було привілеєм корпусу, а також наявність дивізійної кінноти у вигляді кін. сотень при штабі дивізії і кін. чот у полках.

Орґанізація стр. полку виявляє тенденцію до „самовистарчальности" цієї одиниці, що зрозуміле з причини теренових умовин можливих театрів воєнних ділань.

Все ж таки трудно відмовитися від враження, що ця орґанізація є дещо затяжка для керування, особливо в бою.

У загальному маштабі, дуже чуле місце уявляє незадовільний стан транспорту в СССР. Командування це добре розуміє і відповідно до того усталює дислокацію військ та операційні плани. Таким же чулим місцем (якщо не більш) буде справа паливного постачання для моторизованих засобів пересування; перебої в цьому постачанні матимуть вирішальне значення для переведення в життя планів совітського командування.

Поставлення на воєнну стопу ч. а. вимагатиме зразу ж покликання до частин всіх перебуваючих у відпустці (тобто трьох річників) та значного числа перемінників, які передовсім будуть скеровані до піших частин. Артилерія можливо обійдеться без перемінників на перший час, бо матиме більші кадри жовнірів повного вишколу в кадрових частинах, а кіннота — навіть матиме значну кількість кадру в запасі. Головну ролю все ж таки відограватиме піхота і ступінь її бойового вишколення. Отже треба признати, що відсоток кадрового елементу в ній буде не дуже великий, та й то частина його буде складатися з відпускних, тобто людей, що були вдома й зайняті звичайними життьовими клопотами. З досвіду Великої війни знаємо, чого були варті покликані з запасу, навіть з молодших річників.

На війні на $^3/_4$ рішає моральна сторона і власне ця моральна сторона червоної армії видається дуже загадковою для

самого совітського командування. В цьому відношенні ч. а. є подекуди сфінксом з дуже загадковим обличчям, яке може прийняти вираз несподіваний для її керовників.

Правда, підготовка збройних сил ССРР. стоїть на европейському рівні, в жовніра впоюється свідомість сили й непереможности ч. а., виховується в ньому віра в себе.*) Але цього все ж таки мало. Мало вірити тільки в себе, треба вірити ще в щось, що є поза нами, щоб віддавати своє життя й перемогати.

Ідея, яка потрапить опанувати розумом і духом жовніра — оце конечна умовина перемоги. Коли зокрема нам прийдеться спіткатися з ч. а., ми будемо озброєні в непереможну ідею національну, ідею визволення, а їй протиставиться ідея класової боротьби й інтернаціоналу, що була може свіжа в часах громадянської війни, але зовсім стратила свою привабливість для совітських громадян за час панування комуністів. Це панування особливо далося в знаки в Україні, і мабудь не поможе тут цілий аґітаційно - політичний апарат і не викличе ентузіязму, потрібного для переможної боротьби. Навпаки, ворожість до московського наїздника спалахне з новою силою, а український елемент у війську буде дійсно елементом небезпечним, тільки не для ворогів ССРР., а для Москви.

КОСТЬ БУНЧУК,
Полковник.

Тильна сторожа при відступі.

(Сотня тильної сторожі).

Одиниці кінноти часто виконують обов'язки тильної сторожі в стосунку до піхоти. Кіннота через те може ліпше, чим піхота, виконати завдання тильної сторожі, що має здібність швидко відірватися від ворога й відскочити на наступну межу для орґанізування там позиції. Ділання кінної тильної сторожі полягають на орґанізації сильного вогню з вигідної позиції. Обрана позиція тильної сторожі повинна, по можливости, запевнювати вигідне і близьке місце для коноводів, бо інакше було б трудно відірватися від ворога. Це ще потрібно у випадку бійки з кіннотою ворога, бо остання може використати хвилю, коли стрільці будуть залишати позицію і відходити до коноводів, щоб вдарити раптово в кінному шику. Через те, що ділання тильної сторожі полягає головним чином у сильному вогневому бою, до неї приділюється більша кількість важких кулеметів, панцерні самоходи

*) Останнім часом — і любов до „спільної" батьківщини. Редакція.

і кінна артилерія. Бажанно приділювати до тильної сторожі самокатчиків, що дуже зміцнюють вогневу силу і одночасно збільшують здібність довшого утримання позиції. Недогідна риса користання самокатчиками полягає в тім, що вони мусять трима-матися доброї дороги, що при відріванню від ворога уявляє для них певні труднощі. Панцерні самоходи в тильній сторожі діють так само, як і в передній сторожі; їх висувають в напрямку ворога. А коли тильна сторожа провадить оборонну бійку, тоді панц. самоходи співдіють з нею частими випадами; коли ж вона починає відворот на нову позицію,тоді панц. самоходи заслоняють відворот вогнем важких кулеметів і гармат (що знаходяться на панц. самоходах).

С о т н я т и л ь н о ї с т о р о ж і у в і д в о р о т і. Завданням тильної сторожі є: а) забезпечити колону перед несподіваним нападом ворога, б) уможливити відірвання від ворога, в) затримувати посування ворога.

К-р тильної сторожі посувається там, де йому вигідніше керувати, а при спітканню ворога посувається при відділі головному. Сотня ділиться на: 1) роз'їзд (к-р з чотою), 2) головний відділ (решта сотні).

Тильна сторожа посувається скоками від одної оборонної позиції до другої і тою ж дорогою, що і колона голов. сил, на відлеглості від 2 до 3 кілом. від неї. Швидкість посування сторожі залежить від швидкости посування головної колони. Для забезпечення маршу сторожі, к-р сотні повинен вислати патрулі: один—по осі маршу, а два—на крилах; для забезпечення головної колони — роз'їзд і головний відділ. Для зміцнення вогневої сили сотні тильної сторожі, к-р головної колони в міру можливости приділює важкі кулемети і панц. самоходи.

К-р тил. стор. виконує скоки головним відділом, залишаючи роз'їзд і патрулі, які прикривають його відворот, а разом із тим утримують дотик із ворогом. Коли прибуває головний відділ на наступне місце скоку, к-р обирає позицію і займає її. У випадку слабого контакту, з ворогом, сотня тил. стор. виконує своє завдання в кінному ладу і тоді охороняє колону своїми розвідчими патрулями. А у випадку коли ворог сильно натискає (насідає), а положення власної колони вимагає, тоді к-р сторожі повинен енергійно і рішуче затримувати посування ворога, а цього можна осягнути через виконання відходового маневру, що можна назвати затримуючою бійкою. Коли вирішено провадити затримуючу бійку, к-р тил. сторожі обирає цілий шерег позицій, на яких має замір затримувати ворога. При затримуючій бійці повинно якнайбільше вигравати на часі, змусити ворога якнайдальше відійти від дороги і розгорнутися з маршової колони до шиків зближення. Коли ворог починає дуже натискувати і виразно зазначився маневр з його боку, тоді к-р тильної стор. мусить швидко відірватися і зайняти наступну позицію, на якій повторює те ж саме. Щоб полег-

шити собі добре виконання завдання, к-р тил. стор. мусить вишукати відповідну позицію, яка б посідала: 1) далеке поле обсервації і обстрілу, 2) забезпечені крила і 3) можливості для сторожі легко і непомітно відірватися від ворога.

План зайняття позиції. К-р тил. сторожі з к-ром важких кулеметів і відділом (рій) зв'язкових виїзджають на обрану позицію. Там к-р: 1) укладає план огню, 2) призначає відтинки позиції, 3) визначає резерву й її місце постою, 4) місце для коноводів, 5) забезпечення крил, 6) визначає завдання для панц. самоходів, 7) наказує тримати зв'язок між чотами і пунктом, де буде к-р сторожі, 8) заряджує робити на дорогах барикади проти панц. самоходів ворога; зв'язати разом по кілька ручних ґранат і покласти на дорогах; установити гармати проти панц. самоходів, 9) дає зарядження на випадок відвороту: а) дорога і керунок відвороту, б) початок відвороту (на умовний знак ракетою чи наказом через зв'язкових), в) чергу частин для відвороту, г) призначає відділ для охорони тилу і патрулі забезпечення, 10) висилає розвідку на чергову позицію.

План огню. План огню є основа оборони, а тому к-р стор. мусить добре розважити, що хоче мати під огнем. З плану вогню виникає поділ і завдання для важких кулеметів. Решта вогневих завдань, яких важкі кулемети не можуть виконати, припадає на долю ручних кулеметів (легких) і стрільців. Згідно з цим планом к-р тил. стор. призначає докладні місця і завдання для окремих стрілецьких чот і роїв важких кулеметів.

Резерва. В затримуючих бійках к-р тильної сторожі завжди повинен мати до своєї розпорядимости хоч би малу кінну резерву. При силі тильної сторожі в одну сотню резерва повинна бути в складі щонайменш одної чоти, щоб її можна було вжити, яко заслону при відступі, щоб перешкодити тим несподіванкам, які може приготовити ворог.

Коноводи. При бійках затримуючих, коноводів треба ставити якнайближче до своїх відділів. Тому потрібно, щоб к-р у своєму наказі залишав би кожній чоті вільну руку щодо розміщення своїх коноводів, але з тим застереженням, щоб вони були якнайближче до своїх чот і були б укриті від обсервації наземної і з повітря.

Кожна нерівність терену, ґрупи кущів чи дерев або кілька хат мусять бути використані, яко закриття для коноводів, щоб наблизити їх розміщення до своєї чоти. Бо найнебезпечнішою для спішенної кінноти є хвилина, коли вона мусить залишати позицію і відходити до коней.

Охорона крил. Близька охорона осягається відповідним розміщенням на позиції відділів, а далі — розвідчими патрулями, про які к-рові сторожі не вільно забувати.

Завдання для панц. самоходів даються к-ром тил. сторожі і мають ціллю перешкодити ворогові зблизитися до по-

зиції. В моменті посування ворога на позицію, панц. самоходи мають стичність з його охороною, виходять наперед позиції і роблять випади по дорогах (можна робити і тереном, коли цьому буде сприяти ґрунт і тонаж самоходів). Під час відходу, панц. самоходи дуже помагають сторожі відірватися від ворога і закривають її відступ. К-р панц. самоходів, отримуючи завдання від к-ра тильної стор., має вільну руку щодо способів їх виконання.

З в'я з о к. К-р тил. сторожі повинен завжди пильнувати, щоб відділам на позиції запевнити зв'язок зоровий і в кожнім разі—завжди вогневий. Поза тим, к-р тил. стор. мусить установити знаки порозуміння, для чого найліпше мати ракети і оптичну сиґналізацію, яка в затримуючих бійках може мати велике застосування. Яко останній спосіб зв'язку залишається кінний або піший післанець.

З а р я д ж е н н я п р о т и п а н ц. с а м о х о д і в. Поскільки ворог також має панц. самоходи, к-р тил. стор. мусить на те уважати і вжити заходів для охорони проти них. Будуть то штучні перешкоди на дорогах (рів, кілька зрублених дерев). Перешкоди належить робити на такій відлеглості, щоб вони були під огнем своїх важк. кулеметів, бо ворог тоді не зможе цих перешкод усунути. З другої ж сторони відлеглість їх мусить бути така, щоб огонь з панц. самоходів ворога нам дуже не дошкуляв.

Рої важких кулеметів повинні мати паси з протипанцерними набоями. Панц. самоходи, що мають 37 m.m. гарматки, також беруть участь в бійці з самоходами ворога.

З а р я д ж е н н я н а в и п а д о к в і д х о д у. В затримуючій лійці відхід мусить бути раніш докладно передбачений. Здавалося б, що вистарчить подати всім відділам години звільнення позиції і це звільнення піде гладко. Але в дійсності так не буває, бо ворог має ініціятиву, й запалу його посування та керунку головного натиску вирахувати наперед неможливо. При визначенню години відходу може трапитися випадок, що ворог попровадить рішуче посування і рішуче вдереться в нашу лінію або підсунеться так близько, що будемо змушені раніш призначеної години залишити позицію.

Отже, наказ к-ра тил. сторожі про раніший відхід мусить дійти до к-рів чот; щоб це виконати, потрібно певного часу, якого ворог не тратить даремно і акцію свою провадить далі. Відхід може статися з певними втратами, а часом тильна сторожа так сильно буде зв'язана, що не зможе відірватися від ворога і через те не буде встані виконати свого завдання. Щоб уникнути цього, к-р тил. сторожі мусить свій відходовий маневр докладно й вміло перепровадити. Момент початку відходу мусить бути поданий відділам якимось наперед умовленим знаком (найліпше—кольоровою ракетою). Коли на умовлений знак всі відділи разом відійдуть з позиції й вогонь їх замовкне зовсім, то ворог може

посунутися без перешкод і своїми резервами в кінному шику заатакувати людей, що будуть всідати на коні і тим може цілком знищити відділи. Щоб такої катастрофи уникнути, к-р сторожі мусить наперед встановити чергу відходу відділів, згідно з якою залишалися б на позиції ті відділи, що мають найсильніший огонь; тому останніми мусять відходити важкі кулемети, переважно на тачанках. Коли ж при тил. сторожі не буде важких кулеметів, тоді останнім відходить рій ручних кулеметів. Але часом таких заряджень про початок і порядок відходу не вистарчить, бо при кожнім відході під натиском ворога повстають певні филювання та відхилення від порядку. При сучасній техніці вогню, коли к-р тил. сторожі робить збірку своїх сил тут же, за позицією, може наразитися на непотрібні і болючі страти. Щоб уникнути цього, необхідно наперед призначити кожній чоті кінноти і рою (чоті) важких кулеметів дорогу чи керунок відходу і полишити їм зовсім вільну руку щодо виконання відходу. Збірка ж відділів наступить у місці, куди ворог не може досягнути вогнем своїх важких кулеметів; найліпше це буде зробити на черговій позиції.

Тильний відділ і патрулі. Коли розпочинається відворот, можна вжити резерву. Цю резерву к-р сторожі звичайно використовує, яко тильний відділ. Крім того к-р мусить пам'ятати про призначення кінних патрулів, що повинні тримати дотик з ворогом. Найпрактичнішим буде призначити один патруль по дорозі, а решта патрулів, що охороняли крила під час бійки, мусить отримати писемний наказ від к-ра сторожі про відхід. Тильний відділ, по виконанню свого завдання, відходить до наступної позиції і долучається до резерви. Розвідчі патрулі, що охороняють крила, відходять так, щоб на наступній позиції теж могли б забезпечувати крила сторожі.

Розпізнавання чергової позиції. По зайняттю позиції к-р тильної сторожі мусить знову розпізнати наступну позицію, для чого висилає туди старшину, від якого мусить отримати писемне донесення або особистий доклад про вибір позиції.

Увага. Тильні сторожі можуть призначатися в складі чоти, сотні, дивізіону чи полку, що буде залежати від складу головної колони і від завдання тил. сторожі. Вміру збільшення тильної сторожі, засади затримування будуть ті сами, що й для малого складу сторожі, тільки до тил. сторожі більшого складу завжди буде приділятися більша кількість важких кулеметів, панц. самоходів, артилерії, пionерів і газових патрулів. Більшого складу сторожа вишиковується на позиції вглибину і буде діяти чи в шику кінному, чи пішому в залежності від завдання і сили ворога. К-р тил. сторожі про кожну зміну позиції мусить негайно доносити к-рові головної колони і утримувати сталий зв'язок з колоною.

Додаток 1 — зразок наказу для маршу командірів, починаючи від к-ра бриґади й вище.

ЗРАЗОК.

2 ОКРЕМА КІННА БРИҐАДА.
ШТАБ.

М. Заслав, . . . червня 193 . . . р.
. . . год. . . . хв.

ОПЕРАТИВНИЙ НАКАЗ № . . . .

I. Положення: а) власне,
б) ворога.

(В п. I виписуються всі ті відомості, що мають значення для підвладних про положення власного війська, а також ворога).

II. Завдання. (Тут подається отримане до виконання завдання, а, крім того, завдання сусідів направо і наліво, або про тих, що знаходяться спереду чи стилу. В завданню власнім повинна бути вказана дорога або район до осягнення, а для більших одиниць (частин) потрібно визначити границі терену, в якому вільно машерувати).

III. Замір к-ра. (Це найважніший пункт наказу; в нім к-р окреслює загальні вказівки для виконання маршу; кількість колон, як вони будуть вишиковані вглибину, як заміряє діяти у випадку спіткання ворога, в який спосіб орґанізує забезпечення колони, який пункт (місцевість) або лінію терену хоче ступнево осягнути).

IV. Виконання. (Пункт цей випливає цілковито з попереднього пункту; те, що в попередньому було подано загально, то в „виконанню" мусить бути подано докладно.

а) Охорона. В тім місці ступнево перелічуються відділи, які призначені до охорони (передова, тильна, бічна сторожа). Це все буде залежати від потреби і положення, але для кожного з них визначаються: к-р, склад відділу і завдання.

б) Виконання маршу. Цей пункт редаґується завжди в формі табелі згідно з долучаємим зразком).

V. Зарядження спеціяльні. (Тут подається склад і завдання квартирункових відділів, про відпочинок в маршу, зв'язок з сусідніми колонами).

VI. Зв'язок. (Приписи зв'язку повинні наказувати, як потрібно тримати зв'язок в середині колони і місце посування к-ра).

Увага. На підставі наказу вищого к-ра, к-р кожної колони видає свій наказ маршу в наступному порядку: I. Положення. II. Завдання. III. Замір. IV. Виконання (табеля маршу). V. Зарядження спеціяльні (оборона проти літаків і газів, відтруєння загазованого поля). VI. Зв'язок. VII. Місце посування к-ра. VIII. Зарядження відносно кухень, обозу 1-го порядку (бойовий). IX. Зарядження щодо служби санітарної, поповнення амуніції, харчів і паші на роздільчому пункті. Зарядження збірки хворих та ранених коней. X. Зарядження щодо обозів 2-го порядку.

Накази оперативні видають к-ри бриґад і вищі, а наказ „бо-

йовий" видають к-ри полку і нижчі. Наказ „бойовий" завжди складається з двох частин: 1-а обіймає зарядження, дотичні маршу і бійки, а 2-га — господарчі зарядження. В наказах для чинів іншого характеру, як бій наступовий в шику пішому чи кінному, забезпечення відділів, виконання розвідки, оборона, бійка затримуюча або атака ворога, перелічуються вище подані пакти, але кількість цих пактів може бути побільшена.

Додаток 2 — зразок табелі маршу. ЗРАЗОК.

ТАБЕЛЯ МАРШУ.

Частини		Маршрут	Пункти переходу	Година маршу через пункти переходу	Довгий відпочинок	Увага
Склад	К-р					
1		2	3	4	5	6
1-й кінний ім. Макс. Залізняка полк.	Підполк. X	Бурштин, Сивки — Войнилів	Розходжен. доріг на південь м. Бурштин на Галич і Сивки	5.00	"	"
2-й Запор. кін. полк	Полков. У	" "	" "	5.20	"	"

5 квітня 1936. Цеханів.

П. КРИЦЬКИЙ,
Полковник інж. військ.

Боротьба артилерії з танками. *)

Досвід війни 914—918 рк. дає приклади, що показують реальність боротьби гармати (артилерії) з танками; так, в бою при Суасоні в 1918 р., 18. VI., із 102 танків втрачено 64, т. з. 60% і там же другого дня з 91 загублено 50 шт., т. з. 55%.

Коли взяти загальні втрати танків у Світову війну на західньому фронті, то 50% прийдеться на гарматний огонь і до 50% — на недосконалість конструкції тогочасних танків. В сучасний мент приходиться рахуватися з 2 факторами, що впливатимуть на втрати танків у наступну війну: 1) розвій конструкції танків і 2) спеціяльна протитанкова артилерія (таблиці 1, 2 і 3-тя).

*) За „Военнымъ Вестникомъ", № 2, 1934 р.

ТАБЛИЦЯ 1.

Технічні дані танків	Старі зразки 917-918 р.	Нові зразки 928—35 р.	Примітка
Скорість в клм. на 1 год.	4— 8 кл.	20[1]-40[2] 30[1]-70-110[2]	[1]на гусеницях
Радіюс чину	7—12 „	70[1]-110[2] 200[1]-250[2]	[2]на колесах
Найбільша товщина панцера в m/m	10—16	20—40	
Розміри (габарит) танків:			
Довжина в мт.	5—10	3—6	
ширина „	2— 4	2—2,5	
височина „	2,5— 4	2—3	

Радіюс чину танків збільшився в 10—20 разів при побільшенні швидкости ходу в 5—20 разів. Збільшення товщини панцера й якість цементованої сталі піднесли опір пробиванню її. Зменшення габариту зменшує разом і вразливість танків, а значить підносить і живучість їх.

ТАБЛИЦЯ 2. — СУЧАСНА КУРЕННА АРТИЛЕРІЯ.

Система гармат	Вага стрільна в кілоґр.	Початкова скорість м./ск.	Найб. далекосяглість у клм.	Поземний обстріл в градусах
37 m/m гармата „Райнметаль"	0,66	800	7,0	± 30°
40 m/m пушка (Бирдмор)	0,91	473	3,4	± 20°
47 m/m „ (Бирдмор)	1,47	494	6,6	± 20°
47 m/m (Поциск)	1,5	560	6,0	—
47 m/m (Бофор)	1,5	560	6,6	± 20°
50 m/m пушка супроводу „Райнметаль"	1,5—1,75	560—600	6,6	± 30°

ТАБЛИЦЯ 3. — КУРЕННА АРТИЛЕРІЯ В СВІТОВУ ВІЙНУ

Система гармат	Калібр	вага стрільна в клґр.	Початкова скор.	Найбільш далекосягл. в кіл.	Поземний обстріл в град.
Французька гарм. — зр. 916 р.	37	0,55	402	2,4	± 30°
Пушка Розенберґа — Маклена	37	0,65	300	3	± 30°

З таблиць 2 і 3 видно, що можуть дати протитанкові гармати, яких в кожному курені піхоти мається в кількості від 3 до 4, а до Світової війни їх зовсім не було. Крім цього маються ще засоби протитанкові інженерної оборони, що заважають рухові танків, зменшують їх швидкість, а часто-густо й спинюють їх. Це значно допомагає боротьбі артилерії з танками й гармата являється могутнім засобом борні з ними.

Задачі боротьби артилерії з танками. Артилерія повинна безупинно боротися з танками в часі всього бою, при чому в кожному окремому стані борня буде мати різноманітні форми й засоби, що доведуть до неладу танкової атаки, знищення окремих танків і перешкодять танкам зрушити орґанізовану систему вогню оборони.

В період підготовки наступу повинно зосередженим, міцним гарматним огнем оборони (далекий вогневий напад) нарушити зосередження танків й перешкоджати підходу танкових частин. Виявлені місця скупчення танків треба раптово обстріляти самим міцним огнем, щоб зірвати підготовку танкової атаки.

З початком нападу танків гармата матиме два характерні періоди протитанкового бою, а саме: протитанкову боротьбу перед переднім краєм оборонної смуги й в середині її по всій глибині останньої. Протитанкова боротьба перед переднім краєм оборонної смуги матиме завдання розладнати (зламати) своїм огнем бойові порядки танків, порушити й дезорґанізувати управління ними, відділити від танків піхоту й гармати „супроводу" і в той же час нищити окремі танки.

Протитанкова борня в середині оборонної смуги має завдання нищити танки, що прорвалися всередину, розстрілюючи їх простою наводкою гармат всієї системи протитанкової артилерійської оборони.

Боротьба гармати з танками перед переднім краєм оборонної смуги. Наступаючий стремітиме завжди вибрати вихідну танкову позицію для атаки можливо ближче до переднього краю оборонної смуги. Після докладної розвідки місцевости й усунення всіляких перешкод, що могли б затримати рух танків, вони в слушний час промайнуть промежок, що відділятиме їх від переднього краю оборонної смуги тільки в декілька хвилин, бо бігтимуть на крайніх бойових скоростях; тому протитанковій артилерії треба пильно й завчасно підготовитися, щоб спромогтися своїм огнем зруйнувати бойовий порядок атакуючих танків. Це полягатиме в пильній гарматній розвідці місцевости перед переднім краєм оборонної пасми, щоб знати найбільш імовірні й можливі танкові напрямки; разом із тим належить підготовити всі дані для стрільби в цих напрямках та зорґанізувати керування вогнем артилерії. Переносний протитанковий загороджуючий огонь буде основним видом стрільби артилерії в цей період. Яка дійсність цього вогню, побачимо з таблиці 4-ої.

Схема 1

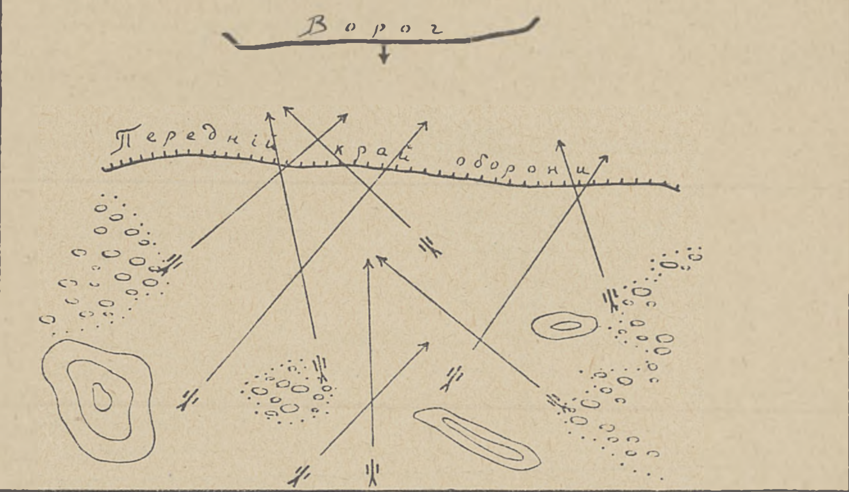
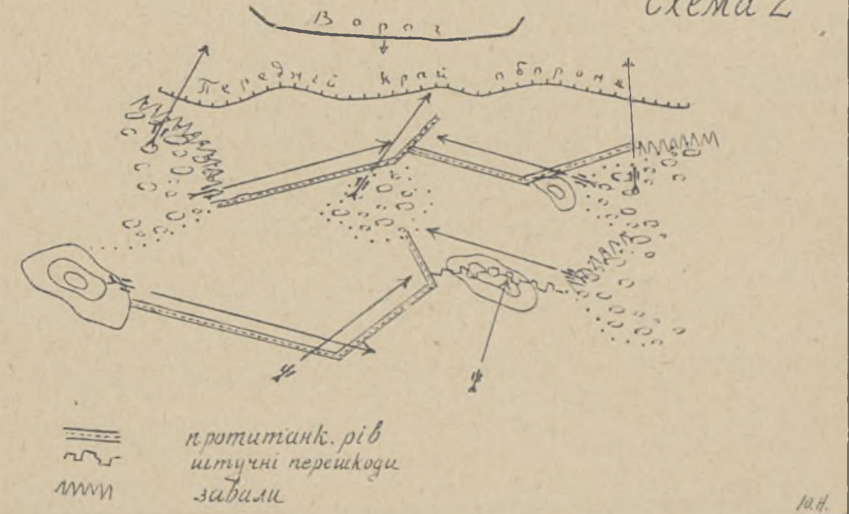
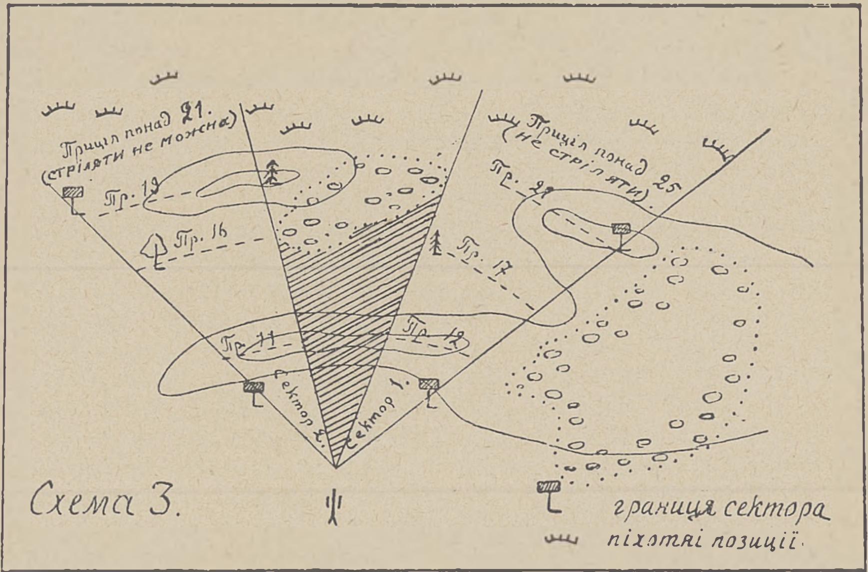
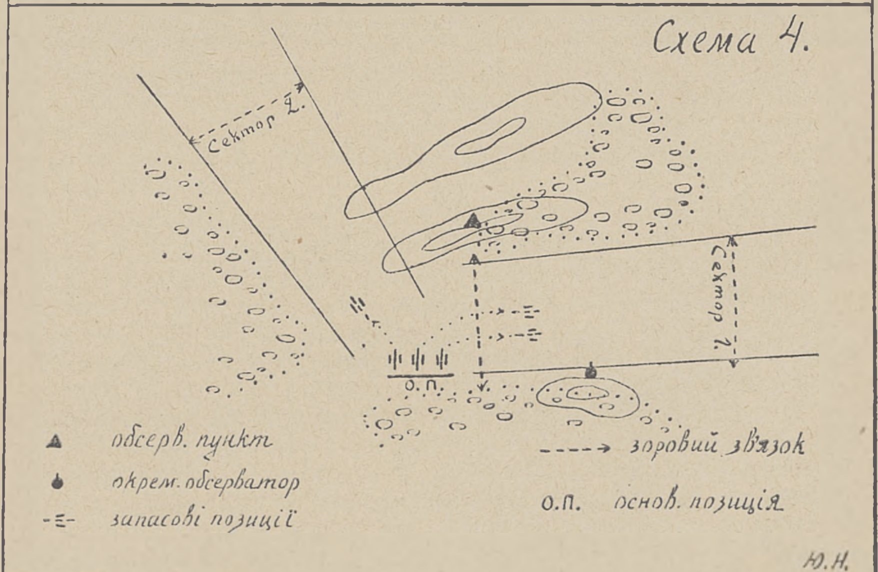

Схема 2

Приціл понад 21.
(стріляти не можна)
Пр. 19
Пр. 16
Пр. 11
Пр. 12
Пр. 17
Приціл понад 25
(не стріляти).
Сектор 2.
Сектор 1.
Схема 3.
границя сектора
піхотні позиції

Схема 4.
Сектор 2.
Сектор 1.
О. П.
обсерв. пункт
окрем. обсерватор
запасові позиції
зоровий зв'язок
О.П. основ. позиція
Ю.Н.

ТАБЛИЦЯ 4.

Дійсність огневого загородження проти танків (за польськими даними).

Умови стрільби	Швидкість руху танків у кілометр. на годину	Імовірність влучення в %
Батарея 75 m/m, зразку 1897 рк., ставить вогневе загородження на фронті 150 м., що по ньому проходить танк	10	3,5
Габарит танка: 4, м. х 1,8 х 2 м.; далечінь стрільби 3,5 клм.	4	15

Ці дані — імовірність влучення 3,5% і 15% при рухові танка в 10 кл. і 4 кл. на годину, показують, що дійсність огню залежить від швидкости танків. Крім того дійсність огню багато залежить від кількости гармат і зменшення широчини фронту обстрілюємого участка.

Зменшення ширини фронту в 2 рази дасть зовсім інші наслідки влучення. Треба рахуватися із тим, що батареї, які розвинуть переносний загороджуючий огонь, хутко себе здемаскують і за короткий час попадуть під переважаючий гарматний огонь ворога та примушені будуть замовкнути, не зробивши великої шкоди танкам; тому великих надій на загороджуючу стрільбу не слід покладати, а більш звернути увагу на боротьбу з танками окремими протитанковими гарматами, що дадуть більш корисну допомогу в борні перед переднім краєм оборонної смуги.

Боротьба артилерії з танками в середині оборонної смуги окремими протитанковими гарматами. Коли загороджуючий переносний протитанковий огонь має на меті розладнати бойовий порядок танків і дезорґанізувати керування ними, то окремі протитанкові гармати повинні знищити ті танки, що прорвуться в середину оборонної смуги. Де й як поставити протитанкові гармати, залежатиме від місцевости. На ті райони, де місцеві перешкоди не дозволять йти танкам (як стройовий ліс, грузьке багно, стрімкі яруги й проваллля), звичайно не будуть звертати уваги, а протитанкові гармати розставлятимуться так, щоб могли добре обстрілювати проходимі райони. Коли матиметься час, такі райони повинно забезпечити інженерними протитанковими спорудженнями, але через те, що зовсім непроходимі для новітніх танкових систем інженерні протитанкові перешкоди досить трудно збудувати (крім мінних піль) без відповідних технічних пристроїв чи за недостачею часу, ними не завжди можливо користуватися. Все ж треба добре пам'ятати, що інженерні протитанкові перешкоди, які б вони не були, загальмують рух танків і гармати тоді легше можуть їх знищити; тому в випадках, коли маються участки з інженерними протитанковими перешкодами, треба протитанкові гармати розставляти так, щоб можливо було обстрілювати підступи до цих перешкод

і самі перешкоди, а гармати повинно всіми засобами заховати від зору ворога й ворожих дозорних пунктів, щоб не могли бути знищені передчасно вогнем противника. Коли інженерних протитанкових перешкод немає, протитанкові гармати розставляються з метою нищити танки по всій глибині оборони й щоб стрільба по танках велася простою наводкою в лоб та в кожному разі під кутом не більш 30⁰ від нормалі. В противному випадку, з-за великої швидкости ходу танків, фланґовий огонь буде мало дійсний, а при кутах влучення більших 30⁰ стрільно не проб'є панцеру. Ці вимоги примушують ставити протитанкові гармати на позиції не на зворотніх спадах, а на передніх, і через те прийдеться їх дуже добре маскувати від ворожого зору (див. сх. 1). Заховувати їх де за місцевими предметами може трапитися тільки в дуже рідких випадках, бо швидкість руху танків не дасть часу на викочування гармат на позицію в слушний мент з різних укрить; стоячи ж на передньому спаді ці гармати скоро себе здемаскують своєю стрільбою, а тоді вогнем з танків і супровідної артилерії будуть швидко примушені замовкнути і навряд чи встигнуть нанести велику шкоду танкам. Коли ж буде час і технічні засоби, оборонна смуга може бути зміцнена інженерними протитанковими перешкодами в районах, що сприяють рухові танків. Тоді протитанкові гармати ставляться з таким розрахунком, щоб ними можливо було обстрілювати підходи до перешкод та самі перешкоди. В цім випадку можливо укривати гармати за зворотніми спадами та стріляти не тільки в лоб, а й у фланґ, бо на перешкодах танки звичайно затримують свій хід, часами ж зовсім або на якийсь мент зупиняться. При цих умовинах протитанкова артилерія буде майже цілковито забезпечена від ворожого вогню й довший час може нищити танки, що прорвуться в середину оборони (див. схему 2). Що ж торкається обстріла району перед переднім краєм оборонної смуги окремими протитанковими гарматами, то треба взяти під увагу таке: 1) дійсний огонь сучасних протитанкових гармат на віддалі 1,5—2 кілм., а по танках — 800—1000 мт., з чого випливає, що гармати для боротьби з танками перед переднім краєм оборонної смуги можливо ставити в середині смуги не далі 500—800 мт. від краю. Очевидно, коли гармати будуть стояти відкрито й замасковані, вони при першому стрілі себе здемаскують, а тоді вогнем танків і танкової піддержки та головним робом батарей супроводження скоро будуть примушені замовкнути.

Коли для нищення танка на ходу потрібно 4—6 стрілів з протитанкових гармат, тім скорше можливо підбити гармати, що стоять нерухомо та ще й відкрито; через це на окремі гармати не має рації покладати багато надії.

Протитанкові гармати в середині оборонної смуги, як правило, треба ставити на вогневих позиціях, що закриті від зору обсерваторів ворога. Доказом цього може служити приклад із

Світової війни в бою при Камбре 20/VI 917 року, коли одною німецькою протитанковою гарматою, що стояла на зворотньому згір'ю західнього краю села Флеквер, було знищено 16 анґлійських танків, що підіймалися один по одному до позиції. Огневі позиції протитанкових гармат вибіраються й прилажуються завчасно. Найбільш дотепним буде розміщати їх так, щоб вони не були виявлені ворогом не тільки до початку стрільби, а, по можливости, і в часі самого вогню по танках. Місцеві предмети, як орієнтири, треба добре затямити; коли ж таких на місцевості немає, зробити штучні й дистанцію до них та всі розрахунки для гарматного вогню повинно завчасно почислити й освідомити команду гармашів. Командіри протитанкових гармат повинні добре знати, де розташована наша піхота, а границі сектора вогню означити на місцевості специяльною указкою.

Кожна гармата повинна мати свою протитанкову картку, що дасть можливість негайно відкрити вогонь по танках, як тільки вони виявляться в секторі (див. схему 3).

Протитанкова оборона вогневих позицій батарей. Протитанкову оборону повинно зорґанізувати на всю глибину оборони. Коли в смузі розташування куренів першого ешелону протитанкова оборона буде складатися з окремих протитанкових гармат, то в улаштування другого ешелону куренів і вогневих батарей в глибині оборони, крім системи окремих протитанкових гармат, увійдуть також і гармати, що ставляться на вогневих позиціях. Ці останні по своїй кількості й могутності чину далеко переважатимуть протитанкові гармати й вони повинні цілковито знищити танки, що встигнуть проскочити повз окремі протитанкові гармати. Стрілецький полк, при розташуванню на оборонній позиції, нормально займе по фронту 3—4 кілом. і буде мати в себе від 3 до 5 батарей дивізійної артилерії. Це дасть 4—5 гармат на 1 кл. фронту, рахуючи батарею в 4 гармати, що вже дає серйозну силу вогню, тим більш, що не вся місцевість буде приступна для танків (стройові ліси, водні перешкоди і т. і.) Розміщати батареї вогневих позицій треба з таким розрахунком, щоб вони в хвилину потреби могли дати й протитанкову оборону, розуміється, не на шкоду свойому прямому призначенню. Вони, очевидно, повинні ставитися на участках, неприступних для танків, і розвивати та доповнювати систему оборони протитанкових гармат. В боротьбі проти танків вживаються чоти вогневих батарей у таких двох випадках: 1) стрільба по танках із своїх основних огневих позицій чи з незначним викочуванням на протитанкові позиції, що робиться звичайно руками; 2) підготовка протитанкових позицій на більш-менш значній віддалі; в цьому випадкові треба зробити точний розрахунок часу, щоб забезпечити вчасність зайняття протитанкових позицій з початком танкової атаки. Виходячи з загальної системи протитанкової оборони, кожна вогнева позиція буде мати свої сектори обстрілу, а в деяких випадках одна вогнева

позиція може мати й декілька секторів. В залежності від того чи другого сектора робиться розподіл гармат вогневої чоти по секторах. Звичайно робиться підготовка вогневих позицій батарей аналоґічно окремим протитанковим гарматам, а саме: ставляться орієнтири, укладаються протитанкові картки і т. і. На всіх огневих позиціях повинно зорганізувати безупинний за всіми можливими танконебезпечними напрямками догляд, а для того ставлять ближній обсерваційний пункт, що віддалення його від огневої позиції залежить від передньої місцевости, але з умовою забезпечити своєчасне повідомлення вогневої чоти, щоб змогла відбити танкову атаку; зв'язок з обсерв. пунктом установлюється зоросиґнальний і лише при несприятливих умовинах—телефонний.

Скупчування гармат на фронті протитанкової оборони. Кількість протитанкових гармат на 1 клм. фронту залежить від рел'єфу місцевости й її приступности для танків, кількости й якости інженерних протитанкових перешкод та кількости атакуючих танків і т. і. Стрілецький полк з куренними й полковими гарматами має біля 12 гармат, що можна їх використовувати, як протитанкові. Ця кількість дасть скупченність на 1 клм. фронту біля 4 гармат, при умовині нормального розташування полку на позиції, цебто 3—4 клм. по фронту. Крім того треба пам'ятати, що оборона базується на системі рушничного й кулеметного вогню, що тільки доповнюється гарматною обороною. Правда, нові системи танків мають таку товщину й таку якість сталі панцеру, що звичайна куля його не пробиває, але ж появилися спеціяльні рушниці й кулемети з важкою кулею й більших калібрів, а також і новітні кулі, що пробивають на близьких віддалях танковий панцер навіть в 2,5 m/m товщиною і то з самої кращої цементової сталі—„Ультра—кулі Герляха". Рахують, що з одної протитанкової гармати, що захована від обсерв. пунктів ворога, можливо вивести з шику 3—4 танки, поки її примусять замовкнути вогнем з танків та супроводних гармат. Коли до цього додати ще й страти від дивізійної артилерії, що придається полкові (1—2 батареї) і може урвати час від боротьби з артилерією противника та перенести свій огонь на танки, то можливо прийняти втрати танків від огню артилерії до 50%. Це дає яких 25—30 танків на участку оборони полка (не рахуючи шкоди з чисто технічних причин), що вже стверджує реальність і певність гарматного вогню протитанкової артилерії при обороні.

Висновки. Світова війна показала реальність боротьби артилерії з танками. Правда, скорість ходу сучасних танків в 10—20 разів збільшилася, але й артилерія протитанкова зробила теж колосальні успіхи, як у далекосяглості стрільна, так і швидкості стрільби та пробиванню панцера (наконечники із м'ягкої сталі на ґранати; протилетунська гармата, що її можливо вживати й проти танків — прикл. шведського заводу Бофор, калібром 40 m/m., дає в минуту до 135 стрілів, далекосяглість стрільна

7,5 клм). Все це вказує, що гармата є найбільш реальним засобом боротьби з танками; сполука ж протитанкового вогню з інженерними протитанковими перешкодами на місцевості, що займає оборона, забезпечує більш-менш успішну боротьбу з танками наступу.

Боротьба з танками основний свій розвиток повинна здійснити в глибині оборонної смуги. Переносний огонь загородження перед переднім краєм оборонної смуги, що має на меті розлаштувати бойовий порядок танків і дезорганізувати керування ним, має рацію вживатися тільки в тих випадках, коли оборона має досить великі артилерійські засоби й головним чином гармати більших калібрів; в противних же випадках, через малий час чину з-за великого ходу танків, цей рід оборони не принесе бажаного ефекту. Протитанкова оборона перед переднім краєм оборонної смуги окремими протитанковими гарматами, що з-за своїх властивостей ставляться близько від краю, з середини оборонної смуги, тільки в рідких, порівнюючи, випадках принесе деяку користь. Тому покладати на них надії не приходиться, бо міцним огнем (як кількістю, так і калібром) ворожих гармат наступаючого, вони ще під час підготовчого вогню можуть бути знищені, а які й зостануться, хутко будуть зроблені нешкідливими танковим та батарей піддержки вогнем. Найбільш міцна система окремих протитанкових гармат повинна бути в глибині оборонного пасма, при чому віддаль від переднього краю залежатиме від рел'єфу місцевости й вони устанавливаються так, щоб були заховані від ворожих обсерв. пунктів; це виключатиме можливість ворогові здушити їх невеликою стратою стрілен.

Коли протитанкові гармати розташовуються на зворотніх спадах, вони повинні тримати під своїм огнем підступи та протитанкові інженерні перешкоди й в цих випадках їх огонь в значній мірі буде небезпечний для танків, бо останні, як не зовсім станути, так примушені будуть значно стримати свій рух.

Для більшої щільности протитанкових гармат треба, по можливости, використовувати дивізійну артилерію, як протитанкову, що дає на 1 клм. фронту від 1 до 2 гармат, а разом з полковою артилерією дасть до 6 гармат на 1 клм. Приймаючи ж на увагу, що завжди на позиції будуть простори, непроходимі для танків, можна рахувати щільність гармат 8—9 на 1 клм., що треба числити нормальною для міцної протитанкової оборони.

УКРАЇНСЬКИЙ МУЗЕЙ й БІБЛІОТЕКА

в Спол. Держ. Півн. Америки бажає набути ч. 1 „Табору“.

Адреса: О. Лев Чапельський, (415 Front St. Minersville, Pa, U. S. of A.)

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ.

Похід царя Дарія проти Скитів.*)

Цей похід Дарія і описав—„батько історії"—Грек Геродот, що жив та побував у Скитії в V в. до Р. Х. (приблизно 70 років після походу). Але з-за того, що Геродот, як і всі його тогочасні земляки, був великим фантазером, ми й мусимо вибрати з його оповідання лише ті, особливо маркантні менти походу, що, видно, довго затримувалися в пам'яті скитського народу, дійшли до відома Геродота, дуже вразили його і до яких вже він сам нав'язав свої особисті думки, різні чутки, легенди та фантазії.[8]) Цей похід Дарія має подивлюючу подібність до походу Наполеона 1812 р., як по його причинах, так по пройденому просторі,[9]) відношенню ворожих сил, стратеґічних рішеннях обох ворожих сторін (з тою лише різницею, що скитські рішення в порівнанню до російських були заздалегідь усталені і були дійсно клясичні), так і по перебігу самих операцій.

Результат обох походів був той самий. Ця дивна подібність зрозуміла вже по тій простій причині, що всі ці події лоґічно випливали з натурального стану річей.

Основною причиною війни Дарія із Скитією було бажання цього великого володаря поширити свою владу на цілий тогочасний світ. Ближчими причинами були:

---

*) Див. „Табор" ч. 27.

[8]) Побувавши в Скитії, Геродот задумав, власне, описати два різні предмети: 1) саму Скитію і 2) один із цікавих ментів її життя — похід Дарія. Але тому, що греки в той час не знали історичних оповідань в нашому розумінню і такі оповідання носили в них белетристичний характер, Геродот і вирішив зв'язати ці дві теми в одну. Як видно із слів Геродота (IV, 46) його дуже вразила ориґінальна скитська тактика заманювання ворога в глибину краю і отже для того, щоб пояснити її своїм землякам більш яскраво, він і повів Дарія через усю Скитію, одночасно, як на фільмовій стричці, малюючи перед читачем саму Скитію, її та сусідні народи, їх звичаї і т. д. В такій формі ціле оповідання Геродота набрало надто хаотичного вигляду. Почавши оповідати про похід, Геродот нагло перериває його, починає оповідати про різні народи Скитії, потім знову повертається до походу, змушує героїв виголошувати дуже довгі, патетичні промови, знову враз перескакує на щось інше і т. д. В такому вигляді його опис походу не має історичного характеру. Толстой та Кондаков пишуть:

—„Растяженіе похода до глубини Скифіи могло быть вызвано желаніем со стороны Геродота связать разсказ со свѣденіями о всѣх ему извѣстных, хотя бы по именам племенах Вост. Европы, которыя в дѣйствительности никакого отношенія к походу Дарія не имѣли."—стор. 28.

Еберт пише:—„Die Erzählungen Herodots, nach denen der Perser König in 60 Tagemärschen von der Donaй bis Wolga gezogen und durch das mittlere Russland zurückkehrte, sind unhistorisch und wollen die aus der Natur des Landes und zeiner Bewohner resultierende, ausweichende Kampfesart der Skythen deutlich machen."—(108).

[9]) Марш Наполеона від Парижу до Москви виносив 2.500 км., з них 1.000 по ворожому терену. Марш Дарія від Суз приблизно до лінії Яси—Бендери 2.800 км.; з них по ворожому терену (від Дунаю) лише якихось 350 км.

I. Недосконале знання Дарієм ґеоґрафії. По-перше, він певно не уявляв собі, як може виглядати Скитія; по-друге, він думав (як і всі тоді думали), що суч. Туркестан межує безпосередньо з Україною.[10])

II. Хибна політична далекозорість. Справа в тому, що на півночі Ірану, в аральських степах, жив якийсь войовничий кочовий народ, що робив постійні наїзди на Персію і який Перси прозвали Саками. Перси думали, що ці аральські Саки та наші чорноморські Скити є один і той же народ, бо як ті, так і другі—кочовники (не осілі). З цих причин вони й прозвали наших Скитів:—„Саки по той бік моря"— і були глибоко переконані, що власне в існуванню цієї могутньої войовничої Скитської Держави, що вчинила такий страшний погром М. Азії, й треба шукати основну причину буйного кочового зла в світі.[11]) Слушно розваживши, що ганятися за Саками по аральських степах є річ безцільна і що цим самій—„державі Саків"—багато не нашкодиш, Дарій і вирішив прийняти—надзвичайне рішення, а саме: вдарити в центр цієї великої кочової держави Саків і знищити її навіки.[12])

Дарій склав собі такий план: охопити Скитію з двох боків З причини, що перевести велику, головно пішу армію через Кавказ було неможливо, він вирішив з головною армією рушити на Боспор, щоб тим самим міцніш охопити Скитію із заходу. Через Кавказ мала перейти друга армія, під ком. його брата Артавана й шукати з'єднання з головною армією вже в самій Скитії.

Біля 513 р. до Р. Х. Дарій виступив із Суз до Боспору з великою армією. Підвладні Греки навели йому через Боспор—„понтонний" міст—(т. т. на судах), перейшовши який Дарій рушив до Дунаю. Тут так само іонійські Греки будували з його наказу новий—„понтонний" міст—через Дунай. Вже на марші Дарія від Боспору до Дунаю, Греки почали обережно натякати йому, що його план війни зовсім не відповідає дійсному стану річей та що та країна, куди він збірається йти, уявляє з себе безмежний степ.[13]) Але разом з тим повідомили також, що Скити теж енер-

---

[10]) Дарій знав ґеоґрафію так, як і Олександер Великий. На марші до Суз, Олександер наказав правителю Тракії Зопіріонові:—„перекинути міст між Тракією та Бактрією",—т. т. машерувати від Дунаю до Аму-Дар'ї. Зопіріон у 325 р. до Р. Х. вирушив з 30.000 армією у похід. Скити пустили його до Ольбії (славна грецька колонія, що лежала на правому боці Богського лиману) і там знищили цілу македонську армію до—ноги.

[11]) По суті Геродот має рацію, коли говорить, що причиною походу Дарія було його бажання помститися на Скитах за їхній погром М. Азії.

[12]) Еберт пише: — „Der Plan zu einem Heereszuge gegen — „Die Sacken jenseits des Meeres" — spricht ebenso für den politischen Weitblick des Darius, der die beständig aus der aralokaspischen Steppe Iran bedrohende Nomadengefahr in die Würzel treffen will, wie für seine ungenügende geographische Kenntnis"—(108).

[13]) Цей мент Геродот і представив нам у промові Коя до Дарія перед переходом Дунаю:—„Царю! Ти робиш похід у таку країну, де не побачиш ні

ґійно готуються до війни й стягують свою армію до Дунаю.[14]) Видно, що дійшовши до Дунаю Дарій змінив свій перший план війни—рушати в глибину Скитії. Це видно, по-перше, з того, що вістки про кавказьку армію уриваються і вона очевидно навіть і не пробувала переходити Кавказу; по-друге, як це побачимо далі, Дарій наказав не розбірати мосту через Дунай.

Новий план війни Дарія полягав у тому, щоб знайти скитську армію, змусити її до рішучого бою, розбити її й тим самим змусити Скитів прийняти його умови миру.[15]) Як Дарій, так і Наполеон були переконані, що такий бій станеться і обидва зовсім не перецбачали, що ворог може ухилитися від рішучого бою. В практиці Дарія, як і Наполеона, такого прецеденту не було. Отже, різниця в рішеннях Дарія та Наполеона була лише та, що останній по знищенню ворожої армії хотів ще конечно захопити столицю для політичного тріюмфу (як це завше робив), натомісць Дарій заздалегідь відмовився від цього, за браком такої столиці.

Підійшовши до Дунаю, Дарій почав переводити свою армію[16])

обробленого поля, ні залюдненого міста"... Дарію дуже сподобалася ця порада."—(IV, 97). Розуміється, Греки знали, хоч би від Траків, як виглядає Скитія.

[14]) Скити давно знали про намір Дарія, бо почали стягувати свою армію до Дунаю. Рівно—тракійські Греки прекрасно знали про готування Скитів, бо їхній підхід до Дунаю не міг лишитися таємницею.

[15]) Це видно з тої ж промови Коя:—„...Коли ми знайдемо Скитів і наш похід закінчиться згідно із нашим бажанням."—

[16]) Геродот пише:—„В його війську разом з кіннотою, але без флоти, нараховувалося 700.000, а кораблів було 600."—(IV, 87). Далі:—„Перське військо складалося г. ч. з піхоти."—(IV, 136). Розуміється, ця цифра Геродота не є для нас фактичним поданням, але ми також не бачимо причин, щоб її відкинути. Дійсно, коли Наполеон зібрав 600.000 для походу на Росію, то чому Дарій не міг зібрати 700.000, тим більше, що це для нього було значно легше зробити, аніж Наполеону. Дельбрюк доводить, що перські армії нараховували не мільйони, як твердять Греки, а лише десятки тисяч. Але не забуваймо, що доказ Дельбрюка відноситься лише до Маратонського бою, цього—Ватерло Дарія. Так само Наполеон йшов на Росію і мав 600.000, а під Ватерло мав лише 120.000. Лоґічно, що, вирушаючи в такий похід, Дарій мусів зібрати дійсно—„Велику Армію."—Чисельність її не має для нас значення, головне—відношення сил перської та скитської армій. Оперативні рішення Скитів подають нам це відношення і показують, що військова сила Дарія—мінімум у 2 або 3 рази переважала скитську. Тепер, щодо складу армії Дарія. Геродот має рацію, коли говорить, що вона складалася г. ч. з піхоти. Ми маємо точні описи перських армій, прикл. армії Ксеркса. Основу армії творили: асирійська та перська важка піхота; як вони виглядали, видно з опису армії Ксеркса. Отже для тих дослідників, які хотять водити Дарія до Волги та мучити його маршами по 35 верстов у день, завважуємо, що кожний такий перський піхотинець мусив мати мінімум двох віслюків, щоб тягнули його озброєння, а коли додамо до цього, що в ті добрі часи возилися гареми і т. п., а крім того, як це видно з тої ж промови Коя, Дарій знав, куди він іде, то навіть коли б він мав лише 100.000 армію, то ту астрономічну цифру віслюків, що мусив би мати його обоз, ми полишаємо вирахувати цим дослідникам. То й не дивно, як це побачимо далі, що від страшного реву цієї маси віслюків скитські коні шарахалися та божеволіли й Скити не могли почати атаки. Здається тепер ясним, як могла виглядати армія Дарія разом з обозами на марші і який був темп її руху. Власне тому Дарій

по „понтонному“ мосту, який Греки збудували там:

—„де Істр (Дунай) поділюеться на гирла”—(IV, 58), т. т. десь біля Ісакчі (де росіяне звичайно переходили Дунай). Перевівши армію через Дунай, Дарій наказав не розбірати мосту і, залишивши біля нього потрібну охорону, рушив із своєю великою армією на зустріч скитській армії[17]).

Довідавшися про намір Дарія розпочати війну, Скити почали також енерґійно готуватися до неї. Відчуваючи свою несилу, вони запропонували своїм сусідам допомогти їм. Геродот пише, що Сармати, Гельони, Будини охоче погодилися, натомісць всі правобережні сусіди, в тім числі і Неври відмовилися. Вони доводили Скитам, що участи в їхніх погромах Персів вони не брали, чому не мають і причин битися з Персами.

Скитський цар Ідантирс, почувши про рух Дарія через Боспор до Дунаю, почав також стягувати свою армію до Дунаю. Відношення сил виявилося, очевидно, подібним до наполеонівського, т. т. десь 6:2. Цар Ідантирс слушно розмислив, що прийняти при таких умовинах ґенеральний бій було б рівнозначним самогубству. Він склав собі такий план: дати Дарію змогу спокійно перейти Дунай, ухилятися від рішучого бою, намагатися заманути ворога якнайглибше в країну і нищити його величезну армію систематично—малою війною. Довідавшися, що Дарій переходить Дунай, цар Ідантирс поділив свою армію на три. Отже заздалегідь зробив навпаки тому, що намагався зробити Барклай. Перша армія під ком. Скопасиса, що складалася з „найкращих кіннотчиків“ (IV, 121) Скитів та допомогових кінних сарматських частин, отримала наказ зустрінути армію Дарія й вести її за собою, машеруючи „в одному переході від неї“ (IV, 122). Друга, найсильніша армія, під ком. самого царя Ідантирса, мала машерувати рівнобіжно маршу Дарія, за його лівим крилом, і також „в одному переході від нього“ (122). Ця армія мала завданням здушувати марш Дарія і не давати йому можливости ширшої фуражіровки в західних осельних районах. Нарешті третя армія

й переводив свою колосальну армію через Боспор та Дунай по наведених із судів мостах, бо в другий спосіб (судами) він не міг би перевезти її.

[17]) Геродот пише, що, перейшовши міст через Дунай, Дарій сказав Грекам, що повернеться за 60 днів. Ці злощасні „60 днів“ і наробили історикам такий клопіт та лихо. Почалися розрахунки—„з циркулем”—та жваві дискусії на тему: чи міг Дарій в 60 днів пройти до Волги та назад до Дунаю? Поважні історики не завважили, що вислів—„60 днів”—цифра неісторична. Вона показує лише, що похід тривав не рік, не $^1/_2$, не $^1/_4$, а якийсь дуже короткий період, т. т. всього лише кілька тижнів. Важно зовсім друге, а саме Дарій перейшов Дунай по мосту, що був збудований Греками з судів; цей міст не розбірався і по ньому Дарій повернувся назад. Цей міст на судах міг триматися лише „60 днів”, т. т. дуже короткий період.

Згадаймо, що похід Наполеона тривав 6 місяців по Росії, що він йшов по смоленській „столбовой“ дорозі, на шляху не мав ніяких натуральних перешкод, крім вузенького Дніпра під Смоленськом та Березини, де й сталася катастрофа.

Таксакіса мусіла ніби замикати марш Дарія, але машерувати по шляху 2-ої армії і теж на віддалі „одного переходу“ (122). Надзвичайно важне рішення. Всі три армії отримали наказ нищити по шляху ворожої армії все дощенту й не лишати ворогу ні води, ні поживи. Геніяльність того плану, розуміється, з'ясовувалася тою простою причиною, що східні райони до моря були не осілі і самі по собі пустельні.

Перейшовши Дунай, Дарій вступив у Скитію і—„в трьох переходах від Дунаю” — (IV, 122) зустрів 1-у армію Скопасиса. Геродот пише:

—„Перси, запримітивши появу скитської кінноти, пішли за нею, але вона відходила”—(122).

Ворожі армії витягнулися й розпочали рівнобіжний марш. Цей марш трьох скитських армій і є класичний марш в історії военного мистецтва. Всі три армії машерують в одній лінії— роз'єднати їх ворог не може; всі три армії машерують в денному переході—ворог не може установити їхньої сили. Цим Ідантирс заощадив собі не тільки муки Барклая, але кожний мент був у стані зґрупувати всі три армії докупи, що, як побачимо далі, він дуже легко і зробить.

Вже з перших днів маршу Дарій відчув наслідки скитського плану. Геродот пише:

—„Скити нищили рослинність, засипали по шляху криниці та джерела”, так що—„Перси на цілому свойому шляху через Скитію нічого не знаходили до зруйнування, бо країна була цілковито спустошена“ – (IV, 120, 123).

Висилаємі Персами фуражірні партії нищилися Скитами, а більші кінні відділи розбивалися й перекидалися на головну колонну. Скити не давали Персам спокою і вночі, роблячи в свою чергу несподівані напади. Геродот пише:

—„Скитська кіннота завше розбивала Перську, а ця, рятуючися, відходила на піхоту, що підсилювала її. Прогнавши кінноту, Скити повертали назад, бо боялися піхоти. Подібні напади Скити робили і вночі“—(123).

Власне, як записує далі Геродот, скитська кіннота не так уже боялася піхоти, як жахливого реву багатьох тисяч віслюків та мулів. Женучися за перською кіннотою, Скити настигали головну колону, це викликало неминучу метушню в перській армії; віслюки та мули розпочинали страшенний рев, а скитські коні, що ніколи не бачили й не чули реву цих дивних звірят, шарахалися від жаху, розривали кінний лад, що давало можливість перській піхоті зготуватися до бою.

—„Поза тим—пише Геродот — ця обставина недовго допомогала Персам“ (129),

бо скитські коні, очевидно, почали потроху призвичаюватися.

Такі малі бої роз'ятрювали Персів та подавали їм надію на близьку можливість рішучого бою. Але Скити не думали давати-

його і відходили далі.[18]) Нарешті, коли Дарій побачив, що

—„це мандрування тягнулося довго і не було йому кінця— (IV, 126),

а в дійсності з його величезною армією це він мусив побачити і відчути дуже хутко, десь вже на другому тижню, то він вирішив припинити дальше безцільне переслідування.

Скити запримітили це і враз змінили свою тактику. Вони припиняють нищення шляху походу, а крім того починають уживати хитрощів, т. т. давати Персам легкі перемоги.

Геродот описує це в такій формі:

—„Скити, щоб заохотити Дарія лишатися яко мога довше в Скитії і при тому мучитися та терпіти у всьому нужду, залишали частину своєї череди з чабанами, а самі відходили; тоді Перси, зробивши набіг, захоплювали череду і при тому раділи й гордилися своїм подвигом. Це траплялося часто, поки Дарій не попав у дуже скрутне положення"—(130, 131).

Не розгадавши вчасно цієї хитрощі, Дарій пішов далі і нарешті дійшов, здається, десь до лінії суч. Бендер, т. т. дійшов до степу, що ще в козацькі часи уявляв із себе правдиву пустелю. Положення Дарія стало критичне. Геродот пише:

—„Прийшовши в пустелю він (Дарій) припинив похід, розташувався біля річки... де й почав будувати укріплення"—(124),

як видно досить велике.[19]) Отже Дарій сам собі почав будувати Москву, щоб дати своїй армії хоч трохи спочити від безперестанних нападів Скитів. Будовою цього укріплення Дарій показав Скитам, що далі рушати він не хоче й не може. Опинившися в стані подібному до Наполеона, Дарій зробив те саме—ви-

---

[18]) Геродот фантазує: „Коли Скити перейшли Танаїс (т. т. Дон), то Перси також перейшли його слідом за ними та продовжували переслідування, поки не дійшли до володінь Будинів, пройшовши землю Савроматів" (IV, 122). Це Геродотівська фантазія і, коли ми викинемо її з його оповідання, то тоді й побачимо похід в історичному світлі.

[19]) Отже, куди дійшов Дарій? Перші рос. історики типу Забіліна прийняли на віру ціле оповідання Геродота й повели Дарія від Дунаю до Волги й назад. Але навіть Забіліна взяв сумнів і тому в кінці оповідання він зазначив, що „в 60 днів Дарій не міг зробити такого маршу". Пізніші історики цілковито погодилися з Страбоном, що Геродот фантазував і Дарій в дійсності не виходив із Басарабщини. Прикладом, Толстой та Кондаков пишуть:—„Страбон ограничивает весь поход Дарія Гетской пустыней, между Дунаем и Днѣстром, луговою но безводною, гдѣ персское войско погибало от жажды"—(стор. 28). Еберт пише:—„Darius ist kaum weiter gekommen als bis in die bessarabische Steppe" —(стор. 108). Із складу армії Дарія, з темпу її руху, з перебігу операцій, з топографічного рел'єфу тогочасної України—все це так ясно, що ми навіть не вважаємо за потрібне спинятися на цьому ширше. Наведемо лише два приклади. Карло XII тікав від Дніпра до Дністра без армії і ледве не вмер по дорозі без води та від голоду. В 1853 р. рос. армія в 80,000 чол., дня 21.VI вирушила з Кишинева і лише в 20-х днях липня вступила до Букарешту. Йшла по дорогах, мала мости й не не мала перед собою ворога. Отже, куди дійшов Дарій? З ґеографії Страбона видно, що центр "Гетської пустелі" лежав приблизно на лінії: Яси—Бендери. Ще в козацькі часи цей район виглядав як справжня пустеля і там ще й зараз маються „Мазепини кринички".—

рішив розпочати із Скитами мирові перемови (IV, 131—132). Як і Наполеон, Дарій уважав, що факт присутности його з величезною армією у ворожій країні та ще тоді, коли ворог не рішається стати до рішучого бою, дає йому право поставити цьому ворогові свої умови миру. Як і в росіян, ці мирові умови Дарія викликали серед Скитів „страшне обурення" (IV, 132). Олександер I не відповів Наполеону; так само не відповів і Ідантирс. Геродот представив цей мент так, що, не відповівши на пропозицію Дарія, Скити надіслали йому „подарунок" у вигляді: миші, жаби, птиці та пятьох стріл. Значення цього подарунку Дарію мали пояснити так: що коли він не зуміє зникнути із скитської землі так, як це вміють робити ці звірятки, то скитський кулак його знищить (5 стріл = 5 пальців). Дуже можливо, що якийсь із скитських начальників і дозволив собі на такий жарт.

Царь Ідантирс, побачивши, що Дарій далі рушати не буде, приймає те саме геніяльне рішення, як і Кутузов. Він зґруповує всі три армії докупи[20]) і переходить—„на стару Калузьку дорогу."

Тепер завдання царя Ідантирса полягало в тому, щоб не пустити Дарія повертатися новим шляхом, а вибити його на старий. Як Наполеон рушив з Москви на Кутузова, так і Дарій рушив із свого укріплення на Ідантирса. Геродот пише:

—„Йдучи з військом дуже хутко, Дарій повернувся у Скитію і тут наткнувся на обидві інші армії Скитів"—(IV, 125), (але тут була й третя армія, т. т. I-а Скопасиса, як це сам же Геродот говорить далі—IV, 136).

Цар Ідантирс зайняв позицію під „Малоярославцем" і приготувався до бою. Цікавий наступний запис Геродота:

—„Між тим Скити піші та кінні вишикувалися проти Персів до бою"—(IV, 134).

Отже, факт присутности скитської піхоти свідчить, що Ідантирс мав серйозний намір дати Дарію бій (як і Кутузов під Малоярославцем).

Перед Дарієм, як і перед Наполеоном, з'являлася можливість дати ворогу останній і вирішальний бій. Але... **Дарій не відважився атакувати Ідантирса!** Чому?

Геродот пояснив це—**зайцем!** Направду, досить ориґінальне—точніше фіґуральне пояснення цього страшного психолоґічного менту в рішенню полководця.[21])

---

[20]) Геродот пише:—„Поки Дарій займався цим (т. т. будовою укріплення), Скити обійшли кругом по землях, що лежали вище, й повернулися в Скитію. Побачивши, що Скити зникли, Дарій пішов на захід"—(IV, 124). Отже, скитська армія зробила просто обхідний або фланґовий марш.

[21]) Геродот оповідає, що коли Перси та Скити стали до бою, то вздовж скитського бойового ладу раптом пробіг заяць. Скити, яко завзяті мисливці, кинулися за зайцем і зовсім забули про бій. Побачивши це Дарій сказав:—„Цей народ відноситься до мене з більшим призирством, аніж я думав".—Після цього Дарій розпочав відворот до Дунаю (IV, 134).

Ясно, для чого Геродот приплів сюди зайця. Видно, що він хотів, але разом з тим і не міг повірити скитським оповіданням, щоб в ту хвилину, коли

Дійсно, чому Наполеон не відважився атакувати Кутузова під Малоярославцем і не захотів пробитися на Калугу? Чому Наполеон повернув на стару знищену смоленську дорогу? Отже, з тої самої причини і Дарій не дав бою та повернув на стару знищену дорогу. Геродот пише:

—„Перси, повертаючися назад, трималися прокладених ними слідів і тільки тому знайшли шлях до переправи"—(IV, 140).

Відворот Дарія (як і Наполеона) хутко прийняв катастрофальний характер. Геродот пише:

—„Скити, почувши про це (про відворот), поспішно зібралися, разом, а саме: дві частини їх самих (т. т. 2-га та 3-тя армії) та третя з Сарматами (т. т. 1-а армія Скопасиса) й кинулися навздогін, за Персами прямо до Істру"—(IV, 136).

Як оповідає Геродот, марш йшов тим же порядком, тільки в поворотному напрямі, т. т. Дарій йшов знищеним шляхом, а Скити—рівнобіжно його маршу своїм старим незнищеним шляхом і так само „в одному переході".

З кожним дальшим днем відвороту стан армії Дарія, під безперестанними нападами Скитів, ставав все більш розпачливий. Дарій змушений був шукати якогось рішення і він знайшов його. Він зробив майже те саме, що Наполеон зробив трохи пізніш і не в такій брутальній формі. Дарій припинив рух своєї армії, наказав розбити табор і, щоб змилити чуйність Скитів, запалити якнайбільше вогнів. З цілої армії він вибрав найкращі частини й, повідомивши останні, що має намір зробити велику фуражіровку—кинувся вночі тікати до Дунаю. Скити йшли „в одному переході" і, розуміється, прозівали втечу Дарія. Очевидно, десь лише другого дня, коли вже їхні роз'їзди донесли про якусь тривогу в перському таборі, Скити кинулися на нього. Бідним Персам не лишалося, дійсно, нічого іншого, як, за вислівом Геродота:

—„простягати до Скитів руки та звертатися до них з чемними промовами, що відповідали такому їхньому положенню"—(IV, 135).

Але ці „чемні" промови видно дуже мало зворушили войовничих Скитів і там сталася—велика драма. Розпочався буйний грабіж багатого перського табору, під час якого Скити зовсім забули про Дарія. Коли вже перший запал улягся і цар Ідантирс довідався про втечу Дарія, то лише тоді виправив Скопасиса з його кінною армією до Дунаю, щоб перерізати Дарію дорогу (IV, 133). Але цей скитський „Чичагов" так і не наздогнав Дарія. Ясно, Дарій мав фору в часі, йшов коротшим, знищеним шляхом (крім того, без сумніву, посадив свої частини на коней), натомісць Скопасис, як пише Геродот, змушений був йти із своєю армією дальшою, незнищеною дорогою:

Скити стали до бою, Дарій чомусь відмовився від цього довгожданного бою. Так само Геродот не повірив би і росіянам, якби вони йому оповідали, що під Малоярославцем Наполеон не дав бою.

—„бо вони знищили пасовиска для коней у цій місцевості та позасипали водяні джерела"—(IV, 136),

і тому немає нічого дивного, коли:

—„Скити й Перси оминули одні одних."[22])

Отже Дарію пощастило доскочити до мосту й перейти Дунай з рештками своєї колись „Великої Армії". Без сумніву, серед Скитів потім також точилися жорстокі сварки на тему: хто з них випустив Дарія. Але в дійсності як Дарій, так і Наполеон випустили себе самі. Ясно, що в такому стані психолоґічний настрій ворогів є різний: один з них вже тріюмфує перемогу і є безпечний, другий почуває себе загнанним звірем і шукає виходу. Такий він завше знайде.

Перейшовши Дунай, Дарій спокійно пройшов Тракію і потім поїхав до своєї столиці Суз у Персію.

Ні підбиті ним жорстоко Траки, ні підвладні йому деспотично іонійські Греки (колонії яких були по Боспору), ніхто з них не посмів повстати й кинутися на рештки його армії. Це сталося з тої самої причини, як і з Наполеоном. Але Скити не могли зрозуміти цього й сильно розгнівалися за це на Греків. Геродот пише:

—„Думка Скитів про іонійських Греків та, що вони найбільш жалюгідні боягузи"—(IV, 142).

Свій жаль та гнів Скити зірвали лише на тому, що перейшли Дунай і розгромили дощенту цілий тракійський Херсонес (VI, 40).

Повернувшися до Суз, Дарій, розуміється, представив перед підвладним світом свій невдалий похід у такому світлі, що ніби нічого особливого не сталося і похід скінчився так, як і треба було. Щоб переконати в цьому світ, Дарій наказав вибити в Бегистунській скелі величезну фіґуру Скита в ланцюгах, а під нею напис: „Ц е є С а к С к у н к а; останнє слово мало пояснювати, що під цим Саком треба розуміти „Сака по той бік моря", т. т. нашого Скита.

---

[22]) Власне Геродот пише, що Скопасис перший добіг до Дунаю і розпочав з Греками перемови, схиляючи їх до зради, а саме: щоб вони розібрали б міст. Коли Греки, нібито для того, щоб відчепитися від Скитів, погодилися, тоді Скопасис повернув назад, але в дорозі розминувся з Даріем. Отже все це легенда. Не треба бути простими й думати, щоб, перейшовши Дунай, Дарій не залишив би біля мосту сильної охорони, бо, по-перше, Грекам він не вірив, по-друге: цілу Тракію, як говорить Геродот, він підбив жорстоко й криваво. Наполеон мав 600.000, з них 200.000 залишив на кордоні Росії, а марш почав лише з 400.000 армією. Так само й Дарій мусив залишити на Дунаю мінімум $^1/_3$ своєї армії.

Одначе перемови Скитів з Греками заслуговують на увагу. Видно, що в той час, коли Дарій розпочав відворот, Ідантирс вислав до Дунаю скитських аґентів, щоб схилити Греків до зради або якогось саботажу. Лоґічно, що Ідантирс мав намір розбити Дарія під час переправи через Дунай.

Невдалий похід Дарія змусив Скитів замислитися над тим, в який би спосіб покарати, в свою чергу, Персів. З причини, що із всіх народів світу Скити уважали достойними уваги лише одніх Спартанців, то вони й вирішили звернутися до них з пропозицією розпочати війну з Персами. До Спарти вислане було „надзвичайне" скитське посольство. Геродот докладно оповідає нам про перебування цього посольства в Спарті. Це посольство запропонувало спартанському царю Клеомену такий план війни з Дарієм. Скитська армія рушає через Кавказ, спартанська армія—через М. Азію; на південь від кавказьких гір обидві армії з'єднуються й рушають на Сузи. Як бачимо, план був дуже цікавий. Найкраща кіннота в світі була скитська; найкраща піхота—спартанська. Але, видно, спартанці поставилися скептично до такого великого походу, може просто тому, що поки що не мали особливих причин розпочинати з Персами таку далеку війну. Проте Спартанцям дуже сподобалися Скити, а з'окрема царю Клеомену. Останній, як оповідає Геродот, став учащати до скитського посольства і навчився випивати по—скитському.

—„Цар Клеомен — твердить Геродот — збожеволів не по волі богів, лише тому, що пив по-скитському"—(VI, 84).

Справа в тому, що Греки пили вино, розбавляючи його водою; очевидно, що, побачивши це, славні Запорожці—Скити почали сміятися із Спартанців і запропонували їм пити по-скитському, т. т. без води. Ясно, що, збожеволів не один Клеомен. Довго потім, як оповідає Геродот, по Спарті кружляло прислів'я: „налий по-скитському"; це було тоді, коли хтось хотів упитися.

Біля 500 р. перед Р. Х. проти деспотизму Дарія іонійські колоністи Греки підняли повстання. Метропольні міста—держави Греції вирішили дати поміч колоністам. Це призвело до війни Дарія з Грецією. Біля 490 р. Дарій вирушив у похід на Грецію, але тут чекало на нього—Ватерло: стався бій під Маратоном. Під час цілої цієї війни Скити лишалися невтральні. Причини цього невтралітету—зрозумілі. Скити хотіли зіпсувати настрій Грекам за те, що ті колись не допомогли їм та ще до того відмовилися від пропонуемого походу. Грекам пощастило дати собі раду з Дарієм без сторонньої помочі.

Похід Дарія в Скитію та похід р Грецію, що скінчився Маратонським боєм, це перші класичні зразки в історії воєнного мистецтва.

На світі все тече і все минає. Після великого розквіту на Скитську Державу чекала доба занепаду. Причин цього занепаду було багато і характер їх був різний. Одною з них був напір із сходу многоплеменних та многолюдних сарматських народів. Десь в середині IV в. до Р. Х. Скити змушені були за-

лишити свою „Святу Землю“ та перенести її за Дунай. Так повстала т. зв. „Задунайська Скитія“. Одначе з перенесенням скитської „Січі“ за Дунай, їхня могутність не так уже підупала. Скитська Держава сягала від Тракії до Дніпра. Але тут, за Дунаєм, Скити зустріли сильних сусідів. Цар Пилип Македонський (батько Олександра Великого) разом з Траками, після довгих, тяжких війн таки вибив Скитів з Задунаю.

Скити перенесли свою „Січ“ до Криму. Тут у II в. до Р. Х. Скити беруть діяльну участь у т. зв. боспорських війнах. Але й тут справа кінчається тим, що, спільними зусиллями Боспорців та Греків, Скитів вибивають із Криму.

Як бачимо, історія мандрування Скитської Січі дуже подібна до Запорозької.

Ми можемо знаходити сліди Скитів навіть до IV в. по Р. Х. Після того Скити зникають. Куди зникли Скити? Але ж в природі ніщо не зникає!

Вояки! Наші славні прадіди лишили нам прекрасну воєнну традицію. Будемо хоронити її, будемо вірити, що в наших бойових стягах шелестить також слава—Сколотів!

1935.XI.

Комісія для вшанування пам'яти 10-ліття смерти св. пам'яти

Головного Отамана Симона Петлюри

подає до загального відома, що:

1. Уряд Української Народньої Республіки видав у Швайцарії серію трьох пам'яткових марок (синя — 10 шагів, червона — 20 шагів, жовта — 50 шагів), яка в розпродажі коштує 1 золотий.

2. На замовлення Комісії виготовив маляр артист В. Масютин портрет — дереворит Небіжчика Головного Отамана (ціна 6 золот. без пересилки).

3. Незабаром появиться праця проф. Олександра Лотоцького: Симон Петлюра (ціна 1 золот. без пересилки).

За інформаціями і замовленнями звертатися на адресу:

Inż. Ławro Panasenko, Warszawa, Al. Jerozolimskie 7, m. 11.

(konto czekowe w P. K. O. Nr. 13623).

СТЕПАН СІРОПОЛКО, junior.

Українська кінно-козацька дивізія в Наполеонівських війнах 1812—1813 р.р.

З приводу праці О. Переяславського „Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812—1814 р.р.“, друкованої в декількох останніх числах журналу „Табор“, а властиво лише з приводу тих розділів цієї праці, де О. Переяславський пише про Українську Кінно-Козацьку Дивізію („Табор“, ч.ч. 19, 21 і 22), хочу подати кілька завваг і доповнень.

О. Переяславський у тільки що названій своїй праці вказує на „Журнал“ полк. Похвиснева, як надзвичайно важне джерело до історії Української Кінно-Козацької Дивізії, за яким О. Переяславський шукав, але без наслідків, „по німецьких, анґлійських, шведських, французьких і т. і. бібліотеках“. Тим часом „Журнал“ полк. Похвиснева є в Слов'янській Бібліотеці Міністерства Закордонних Справ у Празі. Ось його повний бібліоґрафічний опис:

Журналъ, или записки войны, открытой Французами въ Россіи 1812 года Іюня 12 дня, а прекращенной Россіянами въ Парижѣ 1814 года Марта 18 дня. Писанныя на маршахъ и бивуакахъ Украинской Козачьей дивизіи Полковникомъ Похвисневымъ.

Часть первая. 1812. Россія. Москва. 1830. Въ Типографіи С. Селивановскаго. Стор. 6 нечисл.+XX+356+8. 13 cm×21·5 cm.

Часть вторая. 1813. Германія. Москва. 1833. Въ Типографіи С. Селивановскаго. Стор. XXIV+342. 12·5 cm×20·5 cm.

Слов'янська Бібліотека в Празі, що є тепер чи не найбагатшою в Европі бібліотекою з спеціяльним призначенням для слов'янських студій, придбала „Журнал“ полк. Похвиснева разом з іншими книжками від спадкоємців відомого петербурзького книгаря та бібліофіла А. Смирдина, що мав також приватну бібліотеку-випозичальню. Примірник „Журналу“ полк. Похвиснева, що його має Слов'янська Бібліотека в Празі, є під інвентарними числами 159942 і 159943, а крім того на палітурках є ще ориґінальні наліпки „Изъ Библіотеки для чтенія А. Смирдина, № 11025.“

Про автора цього „Журналу“ можна сказати, що називався він Іван, бо під присвятою книжки пам'яті Олександра І є повний підпис „Иванъ Похвисневъ“; крім того, з тексту на стор. 209 1-ої частини видно ще, як він називався по-батькові, а саме — Іванович. Чи Іван Похвиснев „мав походити з слобожанських Похвисневих“, як гадає О. Переяславський, з праці самого І. Похвиснева не видно. З останніх 8 сторінок 1-ої частини, де вміщено „Имена особъ, благоволившихъ подписаться на полученіе онаго журнала“, видно, що найбільше передплатників було

з Сімбірску, бо аж 81 передплатник, тоді як на всі інші міста, з яких були передплатники (Самара, Сизрань, Ардатов, Ставрополь, Корсунь, Алатир, Курмиш, Буінск і Сінґілєя) було лише 43 передплатники. Чи не можна цю диспропорцію пояснити тим, що автор „Журналу" походив сам з Сімбірску, або принаймні на час видавання своєї книжки там перебував? Тим більше, що серед передплатників у Сімбірску є „Его Благородіе Коранатъ Ивановичъ Похвисневъ", який міг би бути братом або сином автора „Журналу". Цікаво ще зазначити, що серед сих 124 передплатників ні одного нема з українським прізвищем, чи хоч би з української етноґрафічної території, а всі вони приблизно з одного краю (з середнього Надволжя). Крім того „Энциклопедическій Словарь" Брокгауза і Ефрона про цілий рід Похвисневих пише, як про „русскій дворянскій родъ", який „внесенъ въ VI ч. род. кн. Орловской губ." „Русскій Біографическій Словарь" на 6 Похвисневих ні одного не подає, щоб хоч чимсь був зв'язаний з Україною[1]). Про діяльність І. Похвиснева під час самої війни будуть згадки на відповідних місцях нижче.

Видання цього „Журналу", принаймні 1-ої та 2-ої частини, було дозволене цензурою, бо на відповідних місцях є такі написи: „Печатать позволяется съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлены были въ Цензурный Комитетъ три экземпляра. Москва, Сентября 10 дня, 1829 года. Цензоръ Сергѣй Глинка." Чи було воно 1833 року сконфісковане та спалене, про що має інформації О. Переяславський, мені не відомо.

В передмові до 1-ої частини („Предисловіе", стор. I) автор каже, що „...Журналъ сей войны состоитъ изъ трехъ частей: 1-я часть означаетъ Россію 1812 года. 2-я часть — Германію 1813 года. 3-я часть — Францію 1814 года." Але Слов'янська Бібліотека в Празі цієї 3-ої частини не має. Може 3-тя частина взагалі не вийшла або саме її сконфіскували. Далі, в передмові є пояснення, чому так пізно виходить у світ сей „Журнал": „болѣзнь отъ полученныхъ въ сраженіяхъ ранъ препятствовала мнѣ долгое время привести оный въ надлежащій порядокъ."

Потім іде дуже докладне „Оглавленіе матеріямъ первой части 1812 года." Услід за ним іде самий текст. У примірнику, що має Слов'янська Бібліотека, бракує першої та другої сторінки (одного текстового листка), на яких, як видно із змісту, були лише „Духъ Россіянъ" і на стор. 2 початок розділу „Наполеонъ, Императоръ Французовъ, Король Италіянскій и Протекторъ Рейнскаго Союза" (стор. 2—7). По тому йдуть ріжні розпорядження, дипльоматичні ноти, накази, відомості про положення російських військ, а далі у хронольоґічній послідовності (день за

---

[1]) До речі, можу подати, що адресатом листа М. А. Максимовича, про що згадує О. Переяславський („Табор", ч. 21, стор. 29), був „Николай Николаевичъ Похвисневъ". Див. „Русскій Архивъ", Москва, 1910, вып. 12, на стор. 676—677 „Письмо М. А. Максимовича къ Н. Н. Похвисневу".

днем) від 12 червня 1812 до 31 грудня 1812 подається опис самої кампанії, перетиканий ріжними наказами, донесеннями, листами, то-що. Під днем 31 липня 1812 знаходимо запис про „Формированіе новыхъ Россійскихъ войскъ", де пишеться, що

„по Высочайшему повелѣнію формировалась Украинская регулярная козачья дивизія, изъ бывшей Украины, Кіевской и Каменецъ-Подольской Губерній — на основаніи рекрутъ, состоящая въ 4 конныхъ полкахъ на положеніи уланъ;... Дивизія сія Высочайше была также ввѣрена подъ начальство и особое въ формированіи разпоряженіе дивизіоннаго начальника Генералъ-Маіора Графа Витте." (а не „де-Вітт", як пише О. Переяславський у частині I своєї праці).

Як певний додаток, бо вже після останнього запису з 31 грудня 1812, іде цікавий розділ (стор. 317—356) —

„Особыя дѣйствія Отдѣльнаго Корпуса подъ начальствомъ Генералъ-Лейтенанта Барона Сакена* (а на долині така примітка: * Которой потомъ, по окончаніи войны, бывши Генераломъ отъ Инфантеріи, Графомъ и Главнокомандующимъ первою арміею, а 1826 года Всемилостивѣйше пожалованъ въ Генералъ-Фельдмаршалы.), состоящаго въ 30 тысячахъ пѣхоты, кавалеріи, артиллеріи и 5 Донскихъ Козачьихъ полковъ, разположеннаго по рѣкѣ Бугу предъ границами Герцогства Варшавскаго Октября съ 1-го дня онагожъ 1812 года", де пишеться, що

„Корпусъ сей состоялъ сначала въ арміи Генерала отъ кавалеріи Тормасова, находившагося въ Волыніи и по границамъ Австрійскаго и Варшавскаго Герцогства противу непріятельскихъ войскъ Австрійскаго Генерала Князя Шварценберга, состоящаго въ 30 тысячахъ человѣкъ, и Французскаго Генерала Ренье въ 15 тысячахъ Французовъ, Саксонцевъ и Поляковъ пѣхоты, конницы и артиллеріи. По отбытіи же Генерала Тормасова съ войсками, для соединенія съ Адмираломъ Чичаговымъ, къ городу Минску и Борисову противу отступающихъ изъ Москвы непріятельскихъ силъ, подъ предводительствомъ самаго Императора Французскаго, означенной Россійской корпусъ Генерала Барона Сакена оставленъ дѣйствовать противу помянутыхъ непріятельскихъ, Австрійскихъ, Французскихъ, Саксонскихъ и Польскихъ войскъ, которой съ начала Октября мѣсяца сего 1812 года до самаго перваго дня 1813 года, находился въ безпрерывномъ движеніи и многихъ сраженіяхъ противу онаго непріятеля, какъ въ предѣлахъ Россіи, такъ и въ непріятельскихъ границахъ Герцогства Варшавскаго."[1])

---

[1]) Ще раніше в загальному описі кампанії під назвою „Расположеніе пограничныхъ армій и отдѣльныхъ корпусовъ въ разныхъ мѣстахъ" і під датою 1 жовтня 1812 пишеться також про корпус барона Сакена, де, м. ін., читаємо: „...Корпусъ сей Барона Сакена дѣйствовалъ отдѣльно по отбытіи изъ Волыніи Адмирала Чичагова и Генерала Тормасова съ частьми войскъ, для соединенія съ главною Россійскою арміею подъ начальствомъ Генералъ-Фельдмаршала Князя Голенищева-Кутузова противу непріятельскихъ силъ въ присутствіи самаго Французскаго Императора Наполеона." (стор. 162).

Далі знов день за днем до кінця 1812 року записано життя і воєнні пригоди цього корпусу, до якого входила й Українська Кінно-Козацька Дивізія.

Українська Кінно-Козацька Дивізія сформувалася за два місяці (серпень і вересень 1812), головна кватиря її на час формування була в Тульчині на Поділлі. Складалася дивізія з 4 полків, кожний полк мав 8 ескадронів, 150 козаків у кожному ескадроні; 4 ескадрони творили один батальйон. Отож, ціла дивізія могла мати 4,800 людей. 1-ий полк безпосереднє підлягав начальникові дивізії ґенерал-майорові ґрафові Вітте, а командував 1-им полком підполк. Піхельштейн; 2-им полком командував полковник князь Щербатов; 3-ім полком — полк. князь Оболенський і 4-им — підполк. Миницький. Підполк. І. Похвиснев був у 2-му полку батальйонним командіром.

„Чиновники жъ во всѣхъ сихъ 4 полкахъ опредѣлены были Высочайшимъ по арміи Приказомъ вступившіе по желаніямъ въ службу Штабъ и Оберъ-Офицеры, отставные изъ кавалерійскихъ полковъ приняты были тѣми же чинами, которые они получили при отставкѣ, а притомъ въ каждой эскадронъ всей оной дивизіи переведены были Высочайшимъ также повелѣніемъ изъ Кавалерійскихъ полковъ по одному Ротмистру, трубачу, вахмистру; а въ каждой взводъ по одному унтеръ-офицеру и по два рядовыхъ изъ служащихъ...” (стор. 319—320) [1]).

Тільки-що наведений командний склад Української Кінно-Козацької Дивізії трохи ріжниться від того, що його за С. v. Plotho-м подає О. Переяславський („Табор“, ч. 19, стор. 47 і ч. 22, стор. 29), а саме: 2-им полком командував Храповицький І (О. Переяславський приймає, що се був Ясон С. Храповицький), 3-ім полком — Храповицький II (тоді це міг би бути рідний брат попереднього Степан С. Храповицький), 4-им — Winnitzki, а князь Щербатов і князь Оболенський командували І-ою та II-ою бриґадою та були шефами: перший шефом 2-го, а другий — 3-го полку. В „Журналі“ І. Похвиснева про оті бриґади ніде нема згадки. Щодо прізвища команданта 4-го полку, то ріжниця могла повстати і через помилку у К. Пльота. Нарешті, щодо командантів 2-го та 3-го полку, то гадаю, що треба вірити І. Похвисневу, який аджеж мусів добре знати вищий командний склад Української Кінно-Козацької Дивізії, принаймні 2-го полку, де він був батальйонним командіром. Храповицьких І. Похвиснев не раз згадує в „Журналі“, але ніколи не зв'язує їх з якимсь українським козацьким полком (напр., під датою

[1]) У 2-ій частині „Журналу“, читаючи „Высочайшіе по арміи приказы“, датовані у Левенберзі (Löwenberg) на марші, 11 травня 1813, знаходимо „...2-е. По представленію начальствъ, производятся на вакансіи и утверждаются переводы по полкамъ всѣхъ чиновниковъ, а также и Украинской регулярной Козачьей дивизіи, состоящей въ 4 полкахъ; всѣ Штабъ и Оберъ-Офицеры армейскихъ полковъ утверждаются тѣми же чинами, какими состояли до вступленія въ оные полки, бывши въ отставкѣ“ (2-га частина, стор. 167).

11 вересня 1812: „Волынскаго уланскаго полка Маіоръ Храповицкій...“ або під датою 10 жовтня 1813: „Гвардіи Полковникъ Храповицкой занялъ сего числа Герцогской столичной городъ Готту своимъ отрядомъ..“). Правда, К. Военскій у своїй біографії Я. Храповицького (нею він попереджує „Воспоминанія Я. С. Храповицкаго о Березинской переправѣ“) пише про те, що 1812 року Ясон Храповицький був призначений командантом 2-го українського полку та ніби з тим полком брав участь у переслідуванні ворога від Борисова до Німана, одначе І. Похвиснев (так само як і сам Я. Храповицький у своїх спогадах), пишучи про переправу та бої над Березиною, ніде не згадує 2-й український козацький полк, ані який інший полк з тої дивізії. Та це й зрозуміло, бо, як побачимо з дальшого, Українська Кінно-Козацька Дивізія, зокрема 1-ий, 2-ий та 3-ій полк у той час були де інде. Ґраф Орурк, що командував Волинським Уланським Полком (див. „Замѣчаніе графа Орурка по поводу взятія Борисова и сраженія при Березинѣ въ 1812 г.“ в збірнику К. Военского „Отечественная война 1812 года въ запискахъ современниковъ“, С.-Петербургъ, 1911, стор. 46—50), підтверджує участь Ясона Храповицького при Борисові та Березині („...Послалъ я генералу Воинову дежурнаго своего штабъ-офицера, Ясона Семеновича Храповицкаго,...“ або „...отправилъ я сейчасъ храбраго своего дежурнаго штабъ-офицера Ясона Храповицкаго чрезъ рѣку Березину...“), але також не згадує жадного українського козацького полку, натомісць декілька разів згадує Волинський Уланський Полк, до якого належав Я. Храповицький, принаймні до 1812 року, як знаємо це з його біографії, що її написав К. Военскій. Може бути, що брати Храповицькі пізніше, з 1814 року, належали до Української Кінно-Козацької Дивізії, про що ми могли б довідатися з 3-ої частини „Журналу“ І. Похвиснева, якби ту частину мали. Тим більше, що й C. v. Plotho причисляє Храповицьких до 2-го і 3-го полку Української Кінно-Козацької Дивізії та ставить їхні прізвища за прізвищами князя Щербатова і князя Оболенського лише у реєстрі російської армії з 10 (н. ст.) квітня 1814. Принаймні я ніде не зауважив, щоб C. v. Plotho згадував Храповицьких раніше; всюди на чолі 2-го та 3-го українського полку зазначає він князя Щербатова і князя Оболенського (напр., у реєстрі російської армії з 1 січня 1813[1]) чи в реєстрі шлеської армії пруського ґенерала-фельдмаршала Блюхера з 1 січня 1814.[2])

На початку 2-ої частини „Журналу“ І. Похвиснева теж є дуже докладне „Оглавленіе матерій второй части 1813 года“, а далі так само в хронольоґічному порядку слідують записи, лише у 2-ій частині немає окремо зібраних записів про корпус барона Сакена.

¹) Carl v. Plotho: Der Krieg in Deutschland und Frankreich in den Jahren 1813 und 1814. Berlin, 1817. Erster Theil, Beilagen, стор. 49.

²) Ibidem, Dritter Theil, Beilagen, стор. 23.

Сама форма записів І. Похвиснева — журнал — говорить за те, що в сих записах найдокладніше, а головно, найпевніше можуть бути занотовані події, в яких брав участь сам автор, або військова частина, до якої він у той час безпосереднє належав. І справді, поки І. Похвиснев був у 2-му полку, доти в його „Журналі“ є згадки про цей полк і про цілу Українську Кінно-Козацьку Дивізію, а також і про корпус, до якого належала ся дивізія. Як тільки І. Похвиснев одлучився від свого полку, то в його записах, певна річ, найбільше уваги присвячується тому відділові ґенерал-майора Лисаневича, до якого він належав і в якому ніякої вже української частини не було. А проте, І. Похвиснев у свойому „Журналі“ хотів охопити цілу кампанію, тому в нього є записи про події, в яких він не лише не брав жадної участи, але й довідатися про ті події, при тодішніх комунікаційних засобах, міг декілька, або й кільканадцять днів пізніше. Наприклад, у „Журналі“ читаємо про перемоги над французами під Трафальґаром, на ріжних бойовищах в Еспанії, Італії, Голяндії та інде.

Крім того, І. Похвиснев у свойому „Журналі“ записує про свої зустрічі, пригоди, приняття і балі, на яких він був, анекдоти і оповідання, які він чув; записує також свої особисті враження від чужих країв. З одного такого запису („Воспитаніе или образованіе дѣтей“, 2-га частина, стор. 74) довідуємося, що І. Похвиснев був великим прихильником освіти. З чужих країв особливо йому сподобалася Саксонія своєю природою, своїми шляхами, чистотою, порядком, музеями, а населення Саксонії—своєю освітою, тому свої враження про Саксонію кінчає коротким висновком: „Прекрасная земля и прекрасный народъ!“

Про якийсь український дух у „Журналі“ І. Похвиснева не приходиться говорити, бо його нема. Навпаки, все написано в російському патріотичному та великодержавницькому дусі. Навіть там, де, здавалось би, можна було сподіватися якихось українських ознак, їх нема. Напр., у „Журналі“ оголошена „Пѣсня Украинскихъ Козаковъ“, що ніби повстала як тільки в дивізії стало відомим призначення ґенерала князя Кутузова ґенерал-фельдмаршалом над усіма російськими арміями та яка ніби виявляла радісні почуття цілої дивізії з цього приводу. Подам тут початок тої пісні:

„Веселися Козакъ службой
И не думай горевать;
Главной вождь у насъ Кутузовъ,
Такъ о чемъ намъ унывать?

Онъ всю службу Царску знаетъ,
И военныя дѣла,
И солдатскую всю нужду
Словно такъ, какъ дважды два...“

Постараюся нижче переповісти все те, що написав І. Похвиснев у 1-ій та 2-ій частині свого „Журналу“ про Українську Кінно-Козацьку Дивізію або про поодинокі її полки. Переповім також описи чи згадки і тих подій, про які з певністю можна припускати, що до них була причетна Українська Кінно-Козацька

Дивізія - ціла чи будь-якою своєю частиною,—хоч про це і нема згадки у І. Похвиснева.

Зазначу лише ще, що в „Журналі“ І. Похвиснєва датування іде за старим стилем, тому, щоб перевести на новий стиль, треба додати до кожної дати 12 днів.

Вже 3 жовтня 1812 (себто два місяці після початку формування) Українська Кінно-Козацька Дивізія прибула в призначений для неї пункт, у Берестя Литовське—тоді прикордонне місто з Князівством Варшавським, і вступила в корпус ґенерал-лейтенанта барона Сакена. Всі чотири полки були розташовані на біваках і вживалися врівень з іншими військами при обороні лінії, передніх бекетів і на роз'їзди. Тут усі чотири полки одержали своє бойове хрещення. За перебування Української Кінно-Козацької Дивізії в Берестi Литовському начальник корпусу ґенерал-лейтенант барон Сакен разом з начальником Української Кінно-Козацької Дивізії ґенерал-майором ґрафом Вітте зробили інспекційний перегляд усіх частин української дивізії, після чого в корпусному наказі була висловлена подяка всім старшинам Української Кінно-Козацької Дивізії „за лучшее устройство и исправность“.

20 жовтня 1812 три перші полки Української Кінно-Козацької Дивізії разом з Донським Полком полк. Ісаєва під командою начальника української дивізії ґрафа Вітте, залишивши в Берестi всі свої обози в загальному корпусному таборі (ваґенбурзі), переправилися через Буг і розпочали диверсію на території Князівства Варшавського. Тут пробули більше місяця (до 1 грудня 1812), видержали при цьому де-кілька боїв, наприклад, під містечком Лосіце (Łosice), доходили близько до Варшави, перешкоджали ворогові формувати війська, нищили по дорозі ворожі припаси зброї та провіянту і здобули „съ бою“ заготовлені припаси сукна на мундури, полотна та матеріялу на чоботи, і все це пізніше вжили на умундурування цілої Української Кінно-Козацької Дивізії. Тим часом начальник корпусу барон Сакен направив обози сих полків разом з ваґенбурґом ріжних полків, а також деякі інші частини корпусу, між ними 4-ий український полк, на Волковиск. У листопаді (на жаль, І. Похвиснев не подає дня, але з тексту випливає, що це сталося в перших днях листопада) ворог напав на ці обози і меншу половину їх полонив (між іншим, полонив частину обозу 2-го українського полку) і тут, під Волковиском, досить потерпів сам 4-ий український полк (мав 400 вбитих і ранених). Отож, має рацію, мабуть, ґен. Н. Изюмов, коли в своїх спогадах[1]) говорить про 4-ий український полк, як про той, що потерпів під Волковиском; тим більше, що в той час 3-ій укра-

---

[1]) „Записки генерала Изюмова о дѣйствіяхъ Чугуевскаго уланскаго полка въ 1812 году“, див. К. Военскій: „Отечественная война 1812 года въ запискахъ современниковъ“, С.-Петербургъ, 1911, стор. 55-та чи О. Переяславський, „Табор“, ч. 21, стор. 30-та.

їнський полк разом з 1-им і 2-им полком і іншими ще частинами корпусу барона Сакена перебував у Князівстві Варшавському.

Щоб перешкодити ворожому військові, яке переправилося через Буг вище Берестя і направлялося до Ковеля для з'єднання з австрійським корпусом князя Шварценберґа, барон Сакен з частинами свого корпусу (між ними були вже й частини, які тільки-що повернулися з Князівства Варшавського) вирушив 1 грудня 1812 на Ковель. У Бересті барон Сакен залишив Донський Полк полк. Власова для оборони кордону від Берестя вниз і вгору рікою Бугом.

Ідучи понад Бугом, повз Володаву на лівому березі, ворог із свого берега обстрілював частини корпусу барона Сакена, але цю ворожу засідку зліквідував підполк. Похвиснев на чолі батальйона 2-го українського полку та двох сотень піхоти і двох гармат кінної артилерії.

6—10 грудня 1812 р. всі чотири українські полки, разом з іншими частинами корпусу барона Сакена, перебували в Ковелі, звідки цілий корпус вирушив спочатку в північно-східньому напрямі, на Пинськ, за винятком окремого відділу під командою ґенерал-майора ґрафа Лівена. Сей відділ, до якого входив 4-ий полк Української Кінно-Козацької Дивізії, Донський Полк полк. Ісаєва, чотири ескадрони уланів, п'ять сотень татарів і башкирів і дві гармати кінної артилерії, був відряджений у напрямі Берестя для прикриття з боку Князівства Варшавського.

Але вже в Ланові (тепер місцевости з такою назвою в цій околиці нема) 11 грудня 1812 корпус змінив напрям на північно-західній і звідси ж (з Ланова) був відряджений ще один відділ, зложений з піхоти і кінноти, під командою ґенерал-майора Булатова, теж у напрямку Бугу, до містечка Дорогичина.

З Пружан 12 грудня 1812 відряджений був ще один відділ у напрямку Білостока під командою ґенерал-майора Лисаневича; цей відділ творили чотири ескадрони 2-го українського полку, Чугуївський Уланський Полк, якого шефом був ґенерал-майор Лисаневич, і два донські полки з чотирма гарматами кінної артилерії. Барон Сакен на чолі решти частин корпусу посовувався в напрямку Бугу, до містечка Ґродзіск (Grodzisk), де мали зійтися всі частини корпусу.

Підполк. Похвисневу, що був у відділі ґенерал-майора Лисаневича, доручено на чолі двох ескадронів 2-го українського полку, двох ескадронів чугуївських уланів 1 сотні донських козаків заняти самий Білосток, що він і виконав 14 грудня 1812 і тут одбив од ворога полонених з ріжних полків і „множество полковыхъ письменныхъ бумагъ и Высочайшія граматы на ордена Полковаго Командира 4-го Украинскаго казачьяго полка Подполковника Миницкаго, взятыя непріятелемъ въ сраженіи подъ городомъ Волковискомъ...“

Відділ ґенерал-майора Лисаневича 20 грудня 1812 поки-

нув Білосток і через Більське прибув у містечко Ґродзіск, де 25 грудня 1812 всі частини корпусу барона Сакена злучилися, крім відділу, що перебував у Бересті.[1])

27 грудня 1812 барон Сакен на чолі корпусу переправився через Буг і отаборився коло Соколова (Sokołów). Відділ, що перебував у Бересті для прикриття лівого флянґу корпусу, також переправився через Буг і подався для з'єднання з корпусом.

30 грудня 1812 2-ий український полк (під командою полк. князя Щербатова), два донські полки та Смоленський Драґунський Полк під загальною командою ґенерал-майора Гампера розбили ворога коло міста Венґрова (Węgrów).

За дотеперішню діяльність і вчинки корпусу барона Сакена Олександер I виявив у наказі армії особливу свою прихильність начальникові корпусу баронові Сакенові, а також усім, хто сприяв тим учинкам, і наділив тих, хто відзначився, воєнними нагородами, а крім того—всіх старшин і всіх вояків нижчих ранґ платнею поверх нормальної за третину року.

На цьому кінчаються записи про корпус барона Сакена в 1-ій частині „Журналу" І. Похвиснева.

Перейду тепер до 2-ої частини „Журналу" І. Похвиснева.

З 1 по 20 січня 1813 головна кватиря окремого корпусу барона Сакена перебувала вже у Венґрові. 20 січня 1813 корпус барона Сакена виступив з Венґрова в напрямку Варшави. 26 січня 1813 отаборився на передмісті Варшави—Праґа, але вже 27 січня 1813 корпус ґенерала інфантерії Милорадовича заняв Варшаву, і тоді з наказу Головної Команди корпус барона Сакена переправився під Варшавою через Вислу, став під команду ґен. Милорадовича і, не переходячи через саму Варшаву, розташувався на кватирях в її околиці.

1 лютого 1813 ґен. Милорадович на чолі частини своїх військ з обох корпусів вирушив у напрямку Калішу, куди прибув 10 лютого 1813. Але Українська Кінно-Козацька Дивізія, видко, вирушила раніше, бо вже 2 лютого 1813 всі чотири українські полки, а не лише 1-ша бриґада чи 1-ий та 3-ій полк, як подає за C. v. Plotho-м О. Переяславський („Табор", ч. 22, стор. 28), взяли участь у бою під Калішем; аванґард головної армії під командою ґенерал-ад'ютанта барона Вінценґероде розбив ворога з французьким ґенералом Реньє на чолі. Всі старшини, що відзначилися в бою під Калішем, одержали нагороди, при чому Олександер I „...особо изъявилъ Высочайшее свое благоволеніе Украинской казачей дивизіи, бывшей такъ же въ ономъ сраженіи,

---

[1]) До речі, О. Переяславський помилково за C. v. Plotho-м згадує якусь місцевість „Бреслетов" („Табор", ч. 22, стор. 28), під якою слід розуміти Берестя, що по-російському тоді звалося „Брестъ Литовскъ", а німець C. v. Plotho перекрутив цю назву на „Bresletow"... Взагалі C. v. Plotho досить багато подає неправильних назв і прізвищ: російський „Нижній Новгородъ" у нього „Nischegrood" або Чугуївський Уланський Полк дуже часто у нього згадується як „Tschujugewsche Uhlanen-Reg." і т. д.

которая не болѣе шести мѣсяцовъ была вновь сформированною, а въ сраженіяхъ всѣ четыре полка заслуживали лестную о себѣ похвалу, что дѣлало особую честь командующему сею дивизіею Генералъ-Маіору Графу Витте съ полковыми начальниками и со всѣми чиновниками..." („Выписка изъ Высочайшаго награжденія за сраженіе под Калишемъ", що її оголосив І. Похвиснев у 2-ій частині свого „Журналу", на стор. 21). При нагороджуванні всіх, хто відзначився, командант Української Кінно-Козацької Дивізії був нагороджений орденом св. Юрія Переможця 3-ої кляси.

12 лютого 1813 цілий корпус ґен. Милорадовича вирушив з Каліша в напрямку через Шлеськ до кордонів Саксонії. 15—18 лютого 1813 корпус ґен. Милорадовича відпочивав в околицях Чемпіня (Czempiń), при чому 2-ий український полк стояв у самому Чемпіні.

20 лютого 1813 корпус ґен. Милорадовича вступив на територію Прусії коло міста Ґрос Чірн, що тепер (од 1890 року) зветься Чірнав (Tschirnau).

21 лютого 1813 цілий корпус ґен. Милорадовича переправився в місті Кебен (Köben) через Одру та розташувався з наказу Головної Команди в околицях міста Ґльоґав (Glogau), для облоги самої фортеци Ґльоґав. Аванґардний відділ ґенерал-майора Лисаневича заняв 27 лютого 1813 позицію проти фортеці; в цьому відділі, як резерв і як підсилок аванпостній лінії, був батальйон піхоти Вятського Мушкетерського Полку, чотири гармати кінної артилєрії, ескадрон Чугуївського Уланського Полку та ескадрон 2-го полку Української Кінно-Козацької Дивізії під загальною командою підполк. Похвиснева, що стояли в селі Єчав (Jätschau), два кільометри від фортеці.

3 березня 1813 проїздив повз фортецю Ґльоґав, їдучи з Берліну до Бресляву на побачення з Олександром І, пруський король Фридрих-Вільгельм III з почесною охороною, яку творили ескадрон чугуївських уланів і ескадрон українського полку.

З рапорту полк. Слюсарева, начальника аванпостної лінії, що його оголошує І. Похвиснев, знаємо, що при ліквідації ворожої вилазки з фортеці 14 березня 1813 особливо відзначився підполк. Похвиснев, як своїми влучними наказами, так і хоробрістю (м. ін., у цьому бою вбито коня під підполк. Похвисневим).

20 березня 1813 перейняли облягання фортеці пруські війська під командою ґен. Шюлєра. Корпус ґен. Милорадовича вирушив у напрямку Дрездена. Через те, що у пруського ґенерала не було кінноти, залишили йому для підсилення його війська 2-й український полк [1]). Але підполк. Похвиснев з цього ж полку був призначений ґенерал-майором Лисаневичем у дежурні штаб-офіцери

---

[1]) Це підтверджує і C. v. Plotho, бо, пишучи про бльокаду фортеці Ґльоґав („Der Krieg...", Erster Theil, стор. 234), згадує серед російських частин, залишених ґен. Шюлєрові на підмогу, і „das Militz-Kosaken-Regiment des Obersten Fürsten Scherbatow", що є, очевидно, 2-им українським полком.

його аванґардного відділу. Інших полків з Української Кінно-Козацької Дивізії у корпусі ґен. Милорадовича теж не залишилося ні одного, бо І. Похвиснев далі докладно перераховує всі частини корпусу ґен. Милорадовича, які 4—5 квітня 1813 вступили до Дрездена, і серед них нема ні одного полку з нашої дивізії; цікаво, що в цьому списку є інші полки, назви яких показують, що вони так само зв'язані були з Україною: Чугуївський Уланський, Харківський Драґунський, Охтирський Гусарський і Лубенський Гусарський. Коли відлучився від корпусу ґен. Милорадовича корпус барона Сакена чи лише три українські полки (1-ий, 3-ій і 4-ий), не відомо, але відомо, що корпус барона Сакена облягав і після дводенного бомбардування здобув 22 березня 1813 фортецю Ченстохову (Częstochowa) в Князівстві Варшавському. Мабуть, при цьому були і три українські полки (1-ий, 3-ій і 4-ий), бо 2-ий полк, як відомо, лишився при облозі фортеці Ґльоґав.

І. Похвиснев приводить витяг „Изъ донесенія начальника аріергарда Генералъ-Маіора Лисаневича" про ворожий наступ 23 квітня 1813 на ар'єрґард, що був під командою генерал-майора Лисаневича, під час відступу після битви біля Люцену (Lützen); з того витягу знаємо, що підполк. Похвиснев на чолі чотирьох ескадронів чугуївських уланів, двох сотень донських козаків і двох гармат знищив ворожу засідку (при чому сам він був ранений) та дав змогу цілому ар'єрґардові знов з'єднатися з своїм корпусом.

9 травня 1813 у битві коло міста Будишин (Bautzen) відзначився хоробрістю підполк. Похвиснев, за що був нагороджений орденом св. Анни 2-ої кляси. Під час цього бою під підполк. Похвисневим, що на чолі Чугуївського Уланського Полку пішов в атаку, був забитий кінь, а згодом у цьому ж бою він сам був тяжко ранений („картечью въ плѣчо и оглушенъ контузіею отъ разорванія гранаты"). Одержавши допомогу 1,000 карбованців сріблом, підполк. Похвиснев спочатку лікувався в Бресляві в шпиталі, що його на кошт пруського уряду влаштовано для російських старшин. За перебування в Бресляві пруського короля Фридриха-Вільгельма III йому були представлені деякі ранені російські старшини, з якими він розмовляв німецькою та польською мовою, при чому, побачивши трьох штаб-офіцерів, між ними був і підполк. Похвиснев, і довідавшися, що вони були ранені в боях на території Прусії та заслуговують нагороди, нагородив сих трьох старшин орденом „pour le mérite". Пізніше підполк. Похвиснев мав виїхати на лікування на Кавказ, але через те, що трохи згодом (4 серпня 1813) був заключений дружній союз між Росією та Австрією, підполк. Похвиснев поїхав на лікування до Чехії, до Карльсбаду і Праги.

18 травня 1813, коли союзні війська після нещасливої битви 20 квітня 1813 під Люценом і 8—9 травня 1813 під Будишіном одступали на схід і були в районі Явера (Jauer) на Шлеську (головна кватиря союзних армій була тоді в місті Швайдніц,

Schweidnitz), лише тоді прибув до головної армії корпус барона Сакена. Але незабаром було заключено перемир'я, що тривало від 23 травня 1813 до 5 серпня 1813, а не „приблизно місяць", як пише О. Переяславський („Табор", ч. 22, стор. 27). Під час перемир'я при перегляді в половині липня всієї кінноти в Райхенбаху (Reichenbach) наслідником російського престолу, великим князем Константином Павловичем, була йому представлена і Українська Кінно-Козацька Дивізія, якій за знайдений порядок і „доведеніе познанія службы" дістався від наслідника престолу „похвальный отзывъ", про що донесено й Олександрові І. І лише після перемир'я корпус барона Сакена знову бере участь у боях: 8 серпня 1813 атакує ворожий корпус під Бунцлявом (Bunzlau). 17 серпня 1813 корпус барона Сакена, разом з корпусом ґен. ґрафа Ланжерона та пруського ґенерала Йорка під загальною командою пруського ґенерала Блюхера розбили ворога під Левенберґом. Хоч, описуючи битву під Ляйпціґом (4—7 жовтня 1813), І. Похвиснев не згадує ні одного полку Української Кінно-Козацької Дивізії (м. ін., згадує Київський і Малоросійський Ґренадерський Полк), ані барона Сакена з його корпусом, а проте корпус барона Сакена, в якому з Української Кінно-Козацької Дивізії мусіли бути принаймні 1-ий, 3-ій і 4-ий полк, брав, мабуть, участь у цій битві, бо ціла шлеська армія ґен. Блюхера, до якої, як знаємо, у той час належав корпус барона Сакена, відіграла у цій битві визначну ролю. У переслідуванні ворога після битви під Ляйпціґом аж до переправи через Райн брав участь, як записує І. Похвиснев, і барон Сакен з своїм корпусом. 1 листопада 1813 корпус барона Сакена та корпус ґрафа Ланжерона були в передовій лінії від Франкфурта над Майном (Frankfurt am Main) до Мангайму (Mannheim). 14 листопада 1813 армія під командою Блюхера (тоді вже ґенерал-фельдмаршала) та корпус барона Сакена перебували коло Франкфурта над Майном і Майнца (Mainz), тодішньої французької фортеці. 20 грудня 1813 армія під командою ґенерал - фельдмаршала Блюхера дісталася на другий беріг Райну біля Кавбу (Kaub); цього самого дня і корпус барона Сакена переправився на „мѣлкихъ судахъ" через Райн біля Мангайму.

Це останній запис про корпус ґенерал-лейтенанта барона Сакена в 2-ій частині „Журналу" І. Похвиснева. 3-ої частини „Журналу", з якої ми напевно довідалися б про перебування Української Кінно-Козацької Дивізії у Франції та про вороття її до-дому після закінчення війни, ми, на жаль, як я вже згадував, не маємо. Але знаємо, що всі чотири полки

„продолжали дѣйствительную службу до самаго окончанія войны въ ежедневныхъ почти дѣлахъ и генеральныхъ сраженіяхъ, за что въ послѣдствіи заслужили отъ начальствъ наилучшее о себѣ замѣчаніе и отъ Высочайшей Власти за отличія въ сраженіяхъ примѣрное благоволеніе безсмертной славы награжденіемъ серебряныхъ трубъ и литавръ, съ изображеніемъ ордена С-го Побѣдоносца Геор-

гія съ надписью года, числа и отличныхъ подвиговъ". (1-ша частина, стор. 320).

Слід додати, що після закінчення війни „за ревностную службу и исправность" Українська Кінно-Козацька Дивізія „по Высочайшему соизволенію переименована въ Уланскую Украинскую дивизію". (1-ша частина, стор. 320).

Про автора „Журналу" підполк. Похвиснева можна ще сказати, що повернувся він до дієвої армії, мабуть, при кінці 1813 року, бо їдучи разом з двома старшинами до головної кватирі після лікування, був 25 грудня 1813 у Ваймарі (Weimar), де, хоч не цілком ще одужав од ран, на бажання герцоґині Саксен-Ваймарської був представлений їй з двома своїми товаришами подорожі.

Крім того, з примітки на стор. 319 1-ої частини „Журналу" знаємо ще про автора, що він

„...будучи во многихъ сраженіяхъ раненъ пулею въ ногу и картечею въ руку, за что сверхъ наградъ за отличіе орденовъ Св. Анны 2-го класса, Королевско-Прусскаго за достоинство, Меховскаго Капитула Іерусалимской стражи гроба Господня и отечественной серебряной и бронзовой медалей въ память 1812 года, Высочайше награжденъ, при увольненіи изъ службы по окончаніи войны за ранами Полковничьимъ чиномъ, пенсіономъ и ношеніемъ мундира, съ опредѣленіемъ притомъ по желанію въ Полицмейстеры, а потомъ, по принятіи въ военную службу, Высочайше опредѣленъ Комендантомъ в Каракульскую крѣпость Оренбургской Линіи Сибирскаго края".

Кінчаючи на цьому свою замітку, можу ще додати, що „Журнал" І. Похвиснева є цінним пам'ятником саме тому, що, автор складав його під час самої кампанії; є це справді воєнний діяріуш, у якому, на жаль, назагал мало та зрідка згадується про Українську Кінно-Козацьку Дивізію, та це, видко, й не було завданням самого автора. Зокрема про Українську Кінно - Козацьку Дивізію мало згадок у 2-ій частині „Журналу" після того, як автор у травні 1813 був ранений і не перебував у дієвій армії.

Управа Т-ва б. Вояків Армії УНР у Франції повідомляє цим шляхом п. Андрія Ніговського про смерть батька його Івана Ніговського, підполковника Армії УНР, що сталася в Регоні у Франції 26 березня с. р.

По покійникові зосталося деяке майно, яке може отримати лише законний спадкоємець його, себто п. Андрій Ніговський.

Про місце перебування п. Андрія Ніговського проситься сповістити Управу Т-ва. Проситься українські ґазети передрукувати це оповіщення.

„Вояк", № 3, 1936.

СВЯТОСЛАВ ШРАМЧЕНКО,
Лейтенант флоти.

Узброєння підводних човнів.[1])

Третім видом узброєння підводного човна, правда вже не кожного, а лише підводного загородителя, є міна загородження.

Першим підводним мінним загородителем у світі був підводний човен Чорноморської флоти „Краб" (див. „Табор", ч. 19, стор. 54). Після нього почали будувати, але вже під час Світової війни, підв. загородителі Німеччина і Франція. Зараз цей тип підв. човнів існує по всіх флотах.

Німеччина почала з того, що в звичайних підв. човнах доороблювала, часом коштом усунення мінних апаратів, в носових відсіках колодезі, в яких і вміщувала міни загородження. Італійці стали розміщувати ці міни в такий самий спосіб, але вже в кормових відсіках човна, що було доцільніш і безпечніш для самого підв. човна.

Існує три способи розміщення мін в підв. човнах:

1) в спеціяльних колодезях, що зроблені в зовнішніх бортових балястах по правому і лівому бортах човна;

2) в похилих колодезях, які проходять в самому човні, і

3) в спеціяльних каналах в середині човна.

Цей останній спосіб є хіба найкращий, бо дає можливість контролювати міни, закладати „ковпаки"—запальники лише перед „ставленням" чи викиненням мін, наставлення спец. приладдя кожної міни окремо на потрібну глибину і т. п.; перші ж два способи цього не дозволяють і, користуючися ними, міни ставлять, просто викидаючи їх такими, готовими завжди до вибуху, якими вони були уставлені перед своїм наладуванням до човна в порті.

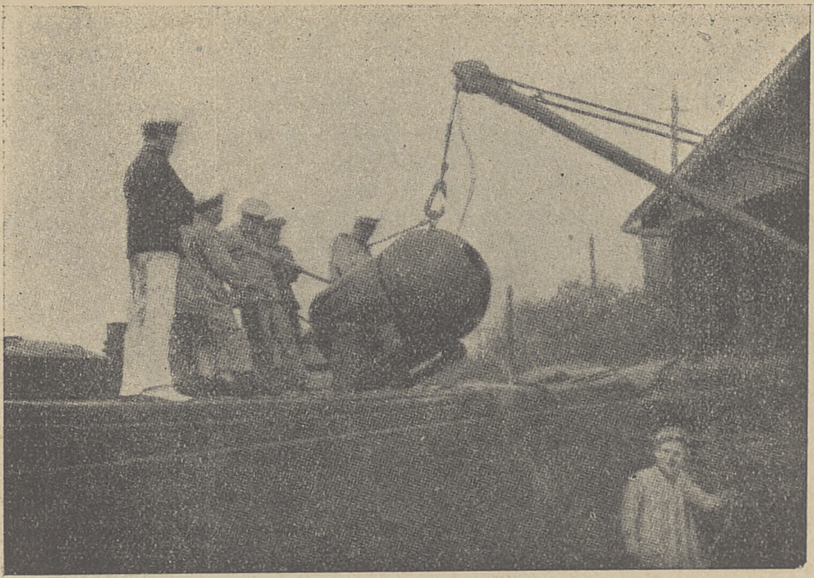
Міна загородження уявляє із себе велику залізну кулю із стінками товщиною до 5 мм., має діяметр до 1 метра і вибухового матеріялу до 200 кіл.; ця куля спеціяльним сталевим мотузом—линвою („мінрепом") прикріплена до мінного якорю, що разом з тим служить і візком для міни. Візок цей для підв. човнів округлий, стосовно до форми колодезів або каналів.

Міна загородження має кілька типів, головним з яких для підв. човнів буде міна гальванічна—з гальванічним запалом. У горі її знаходиться 5 ковпаків із шкла, що всередині мають звичайне гальванічне вогниво, тільки без води, яке сполучене провідником із запалом міни. Поки це вогниво сухе, току в провіднику не має, але як тільки від зіткнення з чимось або від зачеплення кораблем зломіться хоч один з ковпаків, вода попадає до нього і витворюється ток, що запалює запальник, і міна вибухає.

При поставленні мінного загородження міна, викинута підв.

---

*) Див. „Табор", ч.ч. 19, 23, 24, 25, 27.

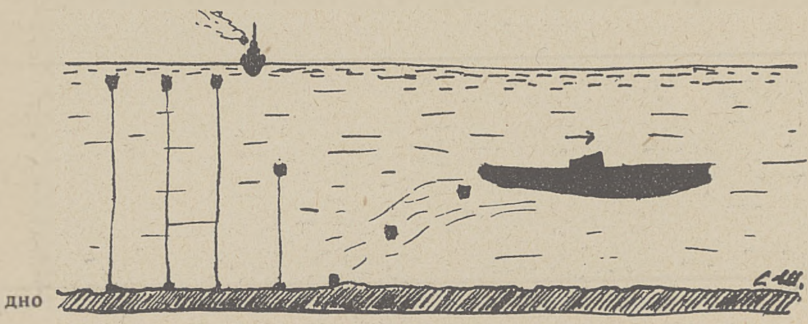
Мал. 1. Міна з підводного човна „Краб".

Мал. 2. Пробне ставлення мін з підв. човна „Краб" в Севастополі.

човном (як і іншим кораблем), відразу йде на дно моря. Там, від зіткнення з дном, мінний якір відчиняється і міна на мінрепі випливає догори. Мінреп цей одним кінцем укріплений до барабана, що обертається умірі випливання міни. І коли міна дійде до певної, раніш означеної глибини, обертання барабану припиняється спеціяльною гальмою, що ділає автоматично, залежно від тиснення води; тоді міна затримується і готова до ділання.

Під час Світової війни мін загородження всіма воюючими сторонами була поставлена величезна кількість і вони наробили теж великих шкод. Від них загинуло коло 420 бойових кораблів і коло

Мал. 3. Ставлення мін з підводного човна.

600 торгов. кораблів, вже не кажучи про такі аварії, коли часом до порту дотягували лише якусь половину корабля*).

За цю війну Чорноморська флота поставила мін загородження більш 12.000. Підводними човнами ж, головним чином „Крабом", поставлено більш 300; більшість з них у Боспорі.

Цікаве оповідання мінного тоді старшини підв. човна „Краб", капітана II ранги Монастирева, про перше поставлення „Крабом" мін у Боспорі.**)

„29 липня 1915 р., рано, підв. човен „Краб" в супроводі підв. човнів „Морж" і „Тюлень вийшов із Севастополя і ранком другого дня вже був під Боспором, де мав у-перше поставити міни.

Погода була чудова. Підв. човни розійшлися на призначені місця, а „Краб" скерувався просто на Боспор. Кілька годин повного ходу (14 вузлів) і відкрилися береги Анатолії. Але змінився керунок вітру і погода зіпсулася. „Білі барашки" вкрили море. Хутко ми вже почали розрізняти маяки та інші предмети на березі. Командір човна перевірив положення його. Ще одна міля (морська)

*) 9 листопада 1916 року у Фінській затоці від російських мін загородження в одну ніч з 11 німецьких ескадр. міноносців останньої будівлі, що там оперували, загинуло 7.

**) Capitaine de corvette N. Monastereff. „Dans la mer Noire" (1912—1924). Payot. Paris, 1928.

і ми мусимо зануритися. Сонце ж було поза нами, тому покищо з берегу нас не могли запримітити.

„Машини стоп!" і „Краб" зупиняється. Ще короткий час віддихання свіжим повітрям, для чого цілий екіпаж човна нагорі. Перед нами панорама турецьких берегів.

Ми знаходимося напівніч від самої протоки поміж ворожого мінного загородження. Нам треба в зануреному положенні пройти в середину протоки і там поставити міни. Для ще неостаточно випробованого „Краба" ця операція, та ще й у-перше, була великим ризиком. Але екіпаж і старшини човна не звертали на це уваги і були в гарному настрою.

„Пришикуватися до занурення! Зачиніть всі ілюмінатори!"

Всі зникли в середині човна. Вентилятори припинили шум. Настала тиша. Чути лише, як розбиваються хвилі о наш борт, та як вода набирається в мінні колодезі, а потім до баластів. „Краб" занурюється.

„70 футів"—падає голос командіра і стрілка манометра зупиняється на 70 футах.

„150 футів! Швидко!" Човен хутко тоне далі.

„Вернутися на 70 футів і так тримати!"

Ще кілька маневрів, щоб переконатися, що човен слухається добре.

Тепер щочверть години ми висовуємо перископ, бо треба посуватися уважно і докладно, щоб дійти до призначеного місця. До того ж ще течії в протоці постійно змінюються і неоднакові на різних глибинах.

Ідемо по 4—5 вузлів. Проходить дві години. Все в порядку на човні. Але становиться гаряче і люди залишають собі мінімум убрання. Тиснення росте і стрілка барометра підіймається до 780 миліметрів. На кормі човна вже почувається погано. Спека і нафтові випари ділають на екіпаж човна. Очі плачуть, бо ці випари дуже їдкі. Час від часу команда по-одному виходить у носову частину човна, де повітря краще, і занурює голови в цеберко з водою.

В кормових відсіках вдихають вже не повітря, а самі нафтові випари і, не дивлячися на це, всі на своїх місцях, а ми ж мусимо йти ще коло години тільки наперед. Виплисти і провітрити човен, про це немає мови—відразу нас побачуть з батарей.

Виплили на 18 футів і висунули перископ. На берегах протоки, що дуже близькі, гарно видко все.

„Зануритися на 100 футів"—подав команду командір човна, бо завважив гідроплян. По мапі ми знаходилися в небезпечній зоні, що була замінірована турками. Оджеж, міни під нами, а бомби гідропляну—над нами. Але що ж?—на то війна!

Раптом, як „Краб" був на глибині 70 футів, щось зашкряботіло по носі човна. Всі переглянулися, кожний зрозумів, але ніхто не промовив ані слова. Ми, очевидно, зачепили мінреп. Його шкреботіння пройшло по борту човна до корми. Чи попаде мінреп під ґвинти човна? Коли так—то нам кінець.

Але на щастя цього не сталося. Пройшли. По дорозі далі, через перископ, завважили турецький воєнний корабель, але вирішили його затопити лише тоді, як будемо повертатися.

Пройшло ще півгодини і ми досягли того місця, де мусіли поставити свої міни.

„Пришикуватися до ставлення мін! Відчиніть портик!

З корми до нас донісся шум мотору, що відчиняв портик до каналу з мінами, і люди, які було майже стратили притомність в цім поганім повітрі, почали оживати. Але видко було, що це останнє зусилля. Ще одна година плавання в таких умовах і ніхто б вже більш не витримав.

„Почніть ставлення мін!"

І ось одна за одною вилетіло аж 64 міни і залишилися ще 2 Манометр занурення показував 70 футів, коли раптом ніс човна міцно вдарився в щось, так що кілька електр. лямп загасло. Запалили запасові. Потім другий, за ним—третій удар. „Краб" одержує диферент на ніс і тоне. Манометр показує вже 120 футів. Човен не слухає керм занурення і потроху занурюється далі. Але вода до човну не дістається; це добра ознака того, що положення не безнадійне.

Очевидно, „Краб" спіткав на свойому шляху якусь скелю, що не зазначена на мапі. Але що робити? Продути всі цистерни з водою і виплисти нагору — річ виключена, бо ворог відразу б нас примітив.

Наши керми занурення, очевидно, заклиніло. Продуваємо цистерни в середині човна і тоді починаємо вспливати. Підносимо перископ. Нагорі темніє, але берег зовсім близько. Занурюємося, ставимо ще дві останні міни і повертаємо.

Лишається на поворотній дорозі ще заатакувати і затопити міною той турецький корабель, але, як виявилося, носові мінні апарати були ушкоджені під час зіткнення із скелею; отже довелося відмовитися від цієї атаки.

Повітря в човні стає вже зовсім не до витримання. В кормовому відсіці кілька людей втратило притомність.

Ми ж мусимо вийти з протоки і тоді тільки зможемо винуритися, а це ще яких півгодини ходу.

Якими ж довгими здаються хвилини... Як тяжко дихати. Всі очі плачуть. Якийсь туман стоїть в човні. Кондуктор флоти К. останніми зусиллями намагається керувати човном...

Але ось почувся наказ виплисти. Ще мент і через відкритий люк до нас повіяло свіже морське повітря. Все ожило... Через деякий час „Краб" йшов вже повним ходом на Севастопіль.

Операція вдалася і дійсно за два дні ми вже мали відомості, що турецький крейсер „Меділі-Бресляу", виходячи з Боспору, напоровся на міну і мусив вернутися з ушкодженням".

В день, що мусить стати Святом Українського Козацького Чорного моря і Української Чорноморської флоти,

„29 КВІТНЯ"

вшануймо пам'ять наших славних морців:

Старшого Лейтенанта флоти

Михайла Івановича Білінського,

Морського Міністра в 1919 р. і Міністра Внутр. Справ у 1920 р., який голову свою склав у бою з большевиками 17 листопада 1921 р. на Київщині під с. Малі Міньки;

Контр-адмірала

Михайла Михайловича Остроградського,

Командуючого Україн. Чорноморською флотою, який помер на чужині в Букарешті 30.XII.1923 р.;

Лейтенанта флоти

Сергія Миколовича Дружину,

Старшину Укр. Мор. Ґенер. Штабу в 1919 р., якого розстріляно большевиками 27 червня 1919 р. у Києві;

Сотника по Адміралтійству

Петра Василевича Вдовиченка-Комаровського,

Укр. В.-Морського Аташе на Версальській Конференції в 1919 р. і Ад'ютанта Головного Отамана в 1920 р., який помер на чужині 12 травня 1931 р. в Сосновцю;

Штурмана Торговельної флоти

Харитона Івановича Трохименка,

Помішника Коменданта воєн. транспорту „№ 119", якого забито большевиками — матросами на Одеському рейді 4 січня 1918 р.,

і всіх українських морців, що голову свою склали за УКРАЇНУ, і схилімо перед ними чоло.

Лейтенант флоти

Святослав Шрамченко.

РОЗДІЛ IV.

Кількість і розподіл авт у світі.

ТАБЛИЦЯ I. Кількість авт у державах Европи на 1.I.1935 згідно з міжнародньою статистикою.

ДЕРЖАВА	Поверхня держав в км.²	Середня довгість доріг в км.	Загальна кількість авт	АВТА: особові	АВТА: тягарові	АВТА: автобуси	авт припадає на: 1 км.² поверхні держав	авт припадає на: 1 км. доріг у державі
Австрія .	84.000	40.000	39.171	21.811	15.184	2.176	0,5	1,0
Анґлія .	242.000	290.000	1.880.889	1.372.344	427.920	80.625	7,8	6,5
Бельґія .	30.000	50.000	155.000	97.500	57.500 (тягарові й автобуси разом)		5,2	3,1
Данія . .	43.000	60.000	125.553	88.289	35.987	1.277	2,9	2,1
Еспанія . .	497.881	80.000	167.760	122.500	45.260 (тягарові й автобуси разом)		0,3	2,1
Італія . .	310.137	190.000	370.896	265.847	95.500	9.546	1,2	1,9
Німеччина .	470.628	330.000	776.194	595.844	168.712	11.638	1,6	2,4
Норвеґія .	327.350	40.000	58.535	34.595	25.440	2.500	0,2	1,5
Польща .	388.390	55.000	24.821	18.334	4.945	1.542	0,02	0,5
Европ. Росія	4.670.000	50.000	180.000	33.500	146.500 (тягарові й автобуси разом)		—	—
Угорщина .	92.951	55.000	14.950	10.780	3.600	570	0,2	0,3
Франція .	550.986	640.000	2.036.653	1.586.653	450.000 (тягарові й автобуси разом)		3,7	3,2
Чехословаччина	140.394	60.000	111.918	79.137	28.933	3.848	0,8	1,9
Швайцарія .	41.000	20.000	87.920	67.500	19.000	1.420	2,1	4,4
Швеція .	448.460	75.000	141.000	98.200	39.200	3.600	0,3	1,9
Інші держави	1.739.823	1.965.000	388.489	255.844	140.339 (тягарові й автобуси разом)		—	—
Разом	10.077.000	4.000.000	6.559.751	4.748.678	853.608	19.866	0,65	1,6
					839.599 (разом з автобусами)			

Опрацьовано на підставі книжки Inż. H. Reiss „Konstrukcja i budowa ulepszonych nawierzchni drogowych. Część I. Natężenia przenoszone na jezdnie ruchem drogowym. Cieszyn. 1935, стор. 27—30.

ТАБЛИЦЯ II. Кількість авт на земській кулі на 1.I.1934 і 1935 р.р.

КРАЙ	Рік	АВТА				Мотоциклі
		Загальна кількість	Особові	Тягарові	Автобуси	
Америка	1934 1935	25.577.686 26.615.362	22.020.237 22.943.771	3.574.733 3.588.118	82.716 83.473	106.946 111.011
Европа	1934 1935	6.052.758 6.559.751	4.438.933 4.749.308	1.476.908 1.666.027	136.917 144.416	1.761.041 1.884.399
Африка	1934 1935	383.207 408.380	309.882 330.756	69.282 173.205	4.043 4.419	55.704 56.467
Азія	1934 1935	406.925 543.035	275.824 338.914	115.105 159.876	15.996 44.245	27.417 28.653
Австралія	1934 1935	778.856 800.693	602.896 617.954	175.461 181.635	499 1.104	68.740 75.596
Разом	1934 1935	33.299.432 34.927.221	27.647.772 28.980.703	5.411.489 5.668.861	240.171 277.657	2.019.848 2.156.126

За 1934 — 1935 рр. збільшилася кількість авт у цілому світі на 1.627.789 штук.

ДОДАТОК ДО ТАБЛИЦІ II.

I. Америка

Північна й Полуднева мають разом 42.797.000 км.^{2}, доріг — коло 6.000.000 км., загальну кількість авт — 26.615.562 штуки (див. таблицю II), при чому на Сполучені Держави Північної Америки (49 зфедерованих держав) припадає поверхні 9.487.000 км.^{2}, авт — 24.751.644 штуки (особових 21.446.191, тягарових — 3.244.598, автобусів — 60.855).

Аляска	має авт	2.919	шт.	Куба	—	30.714	авт
Арґентина	„ „	291.924	„	Мехіко	—	90.000	„
Бразилія	„ „	140.000	„	Перу	—	14.180	„
Канада	„ „	1.116.000	„	Порто-Ріко	—	14.863	„
Чилі	„ „	33.350	„	Уруґвай	—	33.510	„

II. Африка

Поверхню має 29.920.000 км.^{2}, доріг — 420.000 км. Загальна кількість авт — 408.380 штук (див. табл. II), особових — 330.756, тягарових—73.205, автобусів—4.419 штук, при чім на південну Африку припадає 191.000 авт, на Алжир—56.950, Єгипет — 28.640, Мароко — 36.420.

III. Азія

Поверхня 43.958.000 км.^{2}, доріг коло 1.600.000 кілометрів. Загальна кількість авт 543.035 (особових — 338.914, тягар.—159.876, автобусів 44.245). З цієї загальної кількости припадає на:

1. Туреччину	—	7.800	авт	Анґлійський Малай	—	26.654	авт
2. Філіпини	—	42.354	„	Китай	—	41.500	„
3. Індію	—	158.000	„	Індо-Китай	—	15.100	„
4. Японію	—	120.472	.	Цейлон	—	21.200	„
5. Гол. Схід. Індію		53.600	„	Персію	—	6.000	„
6. Сирію	—	11.986	„	Сіям	—	8.250	„

IV. Австралія (разом з Новою Зеляндією)

Континент — 8.972.000 км.^{2}, доріг коло 620.000 км. Загальна кількість авт—800.693 (особових 617.954, тягарових—181.635, автобусів—1.104 штуки). З тої кількости припадає на Австралію 575.000 авт, на Нову Зеляндію 174.627 і на Гавайські острови 48.323.*)

Інж. А. Марущенко-Богдановський,
Підполковник.

---

*) До цього можна додати, що в стосунку до кількости людности одне авто припадає: в Спол. Держ. Півн. Амер.—на 5 мешканців, в Нов. Зеляндії—на 9 мешк., в Канаді—на 10, у Франції—на 22, в Анґлії—на 27, в Данії—на 29, в Люксембурзі—на 31, в Швеції—на 41, в Бельґії—на 43, в Голяндії—на 58, у Німеччині—на 75, в Чехословаччині—на 137, в Австрії—на 171, в Польщі—на 1.362 мешк. (За „Іл. Кур. Щод.“).—Редакція.

Воєнна хроніка.

ГОЛЯНДІЯ. На шляху до модернізації війська прийнято новий тип панцерових самоходів.

ІТАЛІЯ. Використовується для зв'язку із Сх. Африкою винахід Марконі, що забезпечує радіосполучення від підслуховування автоматичною зміною хвилі передачі. — Під час останніх боїв в Абесінії вживали італійці нового газу, що від нього не дають захисту маски; цей газ викликає втрату зору і смерть по 20 хв. страшенного терпіння. — В літництві запроваджено обов'язкову службу. Будування самольотів йде приспішеним темпом (12 самол. денно) і на кінець року Італія буде мати 5.500 нових апаратів (в тому числі — значна частина швидких бомбовозів).

НІМЕЧЧИНА. Винайдено новий вибуховий матеріял, що має підвищити на 100% далекосяглість стріляння, й новий газ, що нищить фільтри всіх протигазових масок за винятком срібних; під час досвідів із цим газом загинули 4 хеміки.

СП. Д. П. АМ. Нова польова гармата має далекосяглість $12^1/_2$ кілом.

С.С.С.Р. Відновлюються на Дону і Кубані „казацькі" частини, що мають підсилити червону армію, даючи їй „червоне козацтво".

В. К.

Воєнно-морська хроніка.

АНҐЛІЯ. 26 лютого 1936 р. спущено на воду підв. човен „Grampus"—1520/2140 тонн., 15/9 вузлів, 1—100 мм., 2 кулемети і 6 мін. апаратів; екіпаж—55 людей. Це є мінний загородитель. Того ж типу п. чов. „Borqual" буде спущений на воду у літі 1936 р., а третій „Triton" — розпочато будову в березні ц. р. Замовлено 7 еск. міноносців по 1.850 тонн. Ухвалено надзвичайні кредити в 100 мільйонів фунтів на озброєння. Крім того буде оголошена внутрішня позичка на 250 мільйонів фунтів на відновлення флоти. У 1935 році флота побільшилася на 25 нових кораблів (у 1934 на 20, а в 1933 на 12), а в 1936 р. побільшиться на 32.

БРАЗИЛІЯ. Парлямент ухвалив нову морську проґраму: 2 крейсери, 10 еск. міноносців, 6 підв. човнів і цілу чергу допомічних кораблів. Модернізація лін. корабля—дреднавта „Minas Gereas" (19.000 т. з 12—12 дм. гарматами, будови 1908 р.) переводиться в Анґлії.

ГОЛЯНДІЯ. Розпочато будову 2 підв. човнів „К. XIX" і „К.XX" (765/1020 тонн), малого крейсера „Tromp" (32,5 вуз., 6—150 мм., 3—127 мм. протилітакових, 6 мін. апаратів), а також 4 травлерів.

НІМЕЧЧИНА. В зв'язку з побільшенням флоти, до Гардемаринської Школи прийнято 150 нових гардемаринів замість 50, як в попередні роки. — Спущено на воду підв. човен „У. 25" (750 тонн.).—

У Вільгельмсгафені закінчується будова величезного плаваючого доку в 30.000 тонн. В проєкті — будова підводних крейсерів розміром від 1800 до 2400 тонн з ходом від 20/12 до 24/16 вузлів і відповідним узброєнням.

ПОЛЬЩА. Замовлено в Голяндії 2 підводні човни по 1000 тонн. Будівля має бути закінчена за 3 роки.

СПОЛ. ДЕРЖАВИ ПІВН. АМЕРИКИ. Морський бюджет виносить 549 мільйонів дол. Згідно з офіц. повідомленням, в будівлі знаходиться: 3 авіоматки, 11 крейсерів по 10.000 тонн., 53 еск. міноносці і 9 канонерських човнів, разом 340.000 тонн. В Амер. Гардемар. Школі на 1. І. 36 знаходилося в 1 сотні старших гардемарин 265, в 2 сотні 359, в 3 сотні 541 і в 4 сотні 852, що вступили за останній час. Ці цифри вказують на велике побільшення Півн. Амер. флоти.

С. С. Р. Р. Згідно з неперевіреними відомостями, а також за відомостями німецької преси, розпочато будову 60-го підв. човна (800 т., 15/10 вуз., 1—102 мм. і 10 мін. апар.). Ці підв. човни знаходяться головним чином у Кронштадті і Владивостоці.

ТУРЕЧЧИНА. Підписано умову з нім. фірмою Крупа про будівлю металюрґічних закладів в Тур-ні для її флоти. За ще неперевіреними відомостями, поза кораблями, що замовлені в Японії, Туреччина має замовити в Еспанії 2 підв. човни по 600 т. і 4 еск. міноносці по 800 тон. — Митова морська сторожа буде поставлена під команду контр-адмірала, в розпорядженню якого буде флотилія узброєних катерів.

ФРАНЦІЯ. 24. III. 1936 спущено на воду крейсер „Жорж Лейг" — останній з серії 6 крейсерів по 8.000 т. (див. ч. 27 „Табору"). Розпочато будову 3 еск. міноносців по 1.700 тонн і 1 паливного транспорту для нафти на 4.500 тонн. Морський бюджет на 1936/37 рр. виносить коло $3^1/_2$ мільярдів франків.

ЯПОНІЯ. Морський бюджет виносить 712 мільйонів ієн. Цікаво, що 10 мільйонів з нього призначено на розбудову флоти Манджуко. Японія, як відомо, вийшла з Лондонської В.-Мор. конференції і оголосила, що її тепер не зобов'язують жадні в.-мор. міжнародні умови, що обмежують в.-мор. узброєння. — 8 еск. міноносців по 525 т., 28 вузлів, що будуються, отримали назви птиць, а 13 по 1.370 т. і 34 вузли—назви атмосферичних проявів як, напр., „Дощ в рідному селі" і т. д.

ЮГОСЛАВІЯ. Має замовити у Франції у фірми Луар в Нанті 1 еск. міноносець з тим, щоб ще 2 таких було вибудовано цією ж фірмою в краю, в Катарро, де ця фірма має вибудовати відповідні верфі.

Лейтенант флоти Святослав Шрамченко.

У „Воєнно-морській хроніці" („Табор", ч. 27, стор. 43, ряд 20 здолу) помилково подано прізвище, а саме: „1 Дивізіон підводних човнів під назвою „Beggimena". Має бути: „Weddigen".

Редакція.

Чинність членів спілки професорів Української Господарської Академії в році 1935.

Як і в минулих роках професорська колеґія Української Господарської Академії, не дивлячись на припинення викладів в Академії, продовжувала свою наукову та педагогічну діяльність.

Протягом 1935 р. професорським персоналом було написано 19 підручників для Українського Технічно-Господарського Інституту, 133 наукових розвідок-статей для фахових журналів; надруковано 120 праць, з яких 47 в українській мові, 12 в чеській, 28 у французькій, 11 в німецькій та 22 в інших. Крім того протягом 1935 р. професори Української Господарської Академії виконали 43 доклади публічних та 21 в наукових установах.

Педагогічна праця професорів Української Господарської Академії зосередилася на веденні навчання позаочним методом в Українському Технічно-Господарському Інституті. Крім писання та редаґування відповідних лекцій (протягом року Інститут видав 8 назв нових підручників, а цілковито 250 друкованих аркушів), лекторський персонал керував студіями окремих осіб на місцях у спосіб перевірки надісланих писемних праць та подачі вказівок щодо студій. Коли приняти на увагу, що річно надсилається студентам кілька тисяч листів та запитів, то полагодження цієї кореспонденції вимагає багато часу. Частина професорського персоналу мусить багато часу присвячувати технічному веденню справ Інституту: догляд за друком лекцій та експедицією, полагодження поточної кореспонденції, розробка плянів навчання, догляд за фінансовою стороною справи і т. д.

Помимо вищезгаданої діяльности професорський персонал бере чинну участь у громадському життю та взагалі провадить різні праці.

У травні ц. р. минає 5 літ існування Товариства Прихильників Української Господарської Академії. Т-во має насьогодні 346 членів, в тому числі—57 установ, спілок і товариств. За час п'ятилітньої діяльности Т-во зібрало майже 200.000 кор. ч.— членські внески та пожертви на „Фонд Української Політехніки".

Редакція вітає Товариство Прихильників Укр. Господ. Академії з нагоди закінчення п'ятого року його плідної і висококорисної для розвитку національної культури діяльности, бажає йому дальшого успіху й закликає читачів до активної участи в поширенні ідей Т-ва серед українського громадянства.

Підполковник Інженер А. МАРУЩЕНКО-БОГДАНОВСЬКИЙ (Kraków, Ujejskiego 4/II p.) бажає купити або виміняти на ч. ч. 7, 8, 14 чи 16 „Табору": 1) „Табор" ч. 1,
2) Український Інвалід № 3.

Бібліоґрафія.

З приводу одної публікації. Що таке червона армія, яка її сила, вишколення, озброєння — це питання, що не перестають бути загадкою й цікавити не тільки нас, українців, як найближчого партнера в недалекій прийдешній кривавій борні, але й цілий світ.

Добре стережені кордони як китайським муром відгородили від цілого світу все те, що зветься насьогодні чотирьма літерами СССР, і що твориться там. Зосібна, нічого чи майже нічого не просочується через той мур такого, щоб давало можність хоч у приближенню пізнати колоса, що стоїть на сторожі непорушности кордонів Совітів — їхньої червоної армії.

Тим цікавішим і ціннішим для нас буде запізнання з публікацією непідписаного автора в ч. 37 німецького орґану „Deutsche Wehr" — „Німецька оборона". Автор цей, без сумніву, досить компетентна і добре обізнана з сьогоднішніми московськими відносинами людина, віддаючи в своїй публікації належне екіпіровці й вишколенню військ червоної армії, з усією рішучістю твердить, що армія ця, на випадок війни, не уявляє з себе великої грізної сили.

Чому ж це так? А ось чому.

Червона московська армія хоч і має насьогодні 73 дивізії, що лічать у своєму складі по $8^1/_2$ тисяч люду, але через те, що складають її війська суто московські і війська територіяльні, що їх виставили окремі автономічні республіки совітського союзу, під поглядом народности не є монолітом, не є тим, на що можна з певністю покладатися. Цих терит. військ має червона армія біля половини й вони виглядають так: В Україні — 8 дивізій чисто українських, 4 дивізії мішані і тільки 5 дивізій чисто московських. На Білорусі — 2 дивізії чисто білоруські і 3 дивізії мішані. На Кавказі — 2 дивізії чисто ґрузинські з місцем постою в Тифлісі й Кутаїсі, І дивізія азербейджанська — в Баку, І вірменська в Еривані та 3 дивізії піх. й 1 кін. бриґ. чисто московські — в якості війська окупаційного. На Північному Кавказі — 1 полк кінноти — Владикавказ, 1 неповний даґестанський полк. Інші територіяльні війська — 1 полк ідель-уральських татарів — в Казані, 1 башкирський полк в Уфі, 1 полк надволжанських німців — в Саратові, 1 бриґада туркменської кінноти — в Ашабаді, 1 мішана узбекська бриґада — в Самарканді, 1 неповний полк кінноти таджиків і дивізіон гірської артилєрії — в Сталінабаді, 1 полк козацько-кіргізької кінноти — в Петровську, 1 неповний полк каракіргізької кінноти — в Пішпекові і т. д. В усіх терит. військах вишколення і команда провадяться в місцевих мовах, якто: ґрузинській, вірменській, татарській і інш. окрім військ українських, де тільки вишколення провадиться в мові українській, а команду заведено московську.

Коли взяти під увагу те, — каже автор, — що СССР має силу

найрізнородніших народностей з їхніми терит. військами, та що переважаюча більшість цих народностей виразно вороже наставлена до Москви, то з незбитою певністю можна твердити, що червона армія не уявляє з себе моноліту, об неприступні мури якого може розбитися всяка інша ворожа їй армія.

На потвердження цих своїх виводів автор публікації подає, що на одному тайному засіданні Центр. Вик. К-ту СССР в році 1933 стверджено, що з дивізій, які постоюють в Україні, 8 (чисто українські) цілком непевні, 4 (мішані) — сумнівні і тільки 5 (чисто московські) дивізії, окупаційні, на які можна покладатися.

На Білорусі і особливо на Кавказі — діється те саме, не кажучи вже про Азію, де становище ще гірше.

В Азії переважаюча більшість військ. відділів тамошніх терит. військ нібито дуже вороже успособлена до Москви. На доказ цього автор наводить такі факти, що там і досі не повелося совітській владі позакладати комуністичних клюбів; безбожництво не тільки не дало певних наслідків, а навпаки — піднесло авторитет і повагу магометанського духовенства; що під час знаних подій в бурятській Монголії в залогах залишилися тільки самі совітські урядовці та писарі, бо місцеві військові кінні відділи, як тільки почули, що японські війська ввійшли до Дженґолю, порозбігалися до одного.

Вкінці автор твердить, що московська совіт. влада, в разі воєнної небезпеки, може розраховувати тільки, і то виключно, на свої чисто московські війська, що розкидані по безмежних просторах Совітського Союзу в цілях окупаційних. Рушити ж їх звідтіль неможливо, бо зараз же там вибухне неминуче безоглядне повстання проти Совіт. окупації та влади.

Виводи згаданого автора, на нашу думку, безперечно правильні й безпомилкові. Мури червоної московської тюрми народів таки тріснуть і розваляться, як тріснула й розвалилася сильніша за неї тюрма царської Росії.

Полковник **М. Садовський.**

15. XI. 1935 року.

„За Державність". Матеріяли до історії війська українського. Збірник 5. 1935. Видання Українського Воєнно-Історичного Т-ва.

Останній збірник „За Державність" презентується ще більш солідно, ніж попередні. Щодо вартости вміщеного матеріялу, а також зовнішнього виконання — то трудно вимагати кращого. Вміщені праці являються переважно продовженням друкованих у попередніх збірниках. Такими є: ґен. Пузицького „Боротьба за доступи до Київа", О. Переяславського — закінчення „Лоїва", ґен. О. Удовиченка — продовження операцій правої ґрупи після форсування Дністра в 1920 р. та і. Всі повищі праці описують дуже цікаві моменти з нашої визвольної боротьби.

Початок праці полк. Савченка торкається мало відомих обставин боротьби нашого війська з москалями на Лівобережжі (кінець 1918 і початок 1919 р.), а підполк. Марущенко-Богдановський розпочав історію одної з найстарших частин армії : — 1-го кінного Лубенського ім. М. Залізняка полку.

Праці полк. К. Смовського, Ю. Науменка, Я. Водяного і Ю. Липи змальовують окремі моменти з часів відродження нашої збройної сили в р. 1917. Певні історичні дані знаходимо в працях: лейт. С. Шрамченка „Закон про державну укр. флоту"... та ґен. В. Дашкевича-Горбацького „Про походження Остапа Дашковича".

Дуже цінними являються матеріяли для бібліоґрафічного покажчика до історії Українських Січових Стрільців, опрацьовані П. Зленком.

Загальну вартість збірника збільшують добре виконані схеми та світлини. Ціна збірника — 6 зл. у Польщі (з пересилкою) і 6.50 закордоном, що, в порівнанні з ціною рівновартних книжок на книгарському ринкові, безумовно невисока. **В. К.**

„Історія Українського Війська", кн. III—VII. Видання І. Тиктора. 1936 р. Львів, Косцюшка 1а. Ціна цілої 12 зол.

Дальші зшитки цієї популярної історії збройної Укр. сили охоплюють Запорозьке військо (з багатьома малюнками і картами) і доходять вже до Укр. Січових Стрільців. Безумовно помилково опускає „Історія" укр. військові формації, що існували під владою російською і в XIX столітті до часу У. С. С. Вже є досить історичних праць про це, які б можна було використати. Так само конче треба було хоч коротко, але подати історію Кубанського козачого війська.

Для традиції до козачих морських походів треба було б пригадати про похід Отамана Голки Вислою аж до Балт. моря і про походи Отамана Антіна Головатого по Каспійському морю.

Володимир Інгулець. За „Українське море". 1936. Львів. 32 стор. з картою. Ціна 20 грошів.

Якраз на часі популярно написана книжечка про значення моря і флоти для нації під девізом „могутність України — в силі й міці української флоти; Чорне море і Озівське море—Українське море",— з коротким переглядом історії нашої флоти.

Треба направити лише деякі помилки: німці ввійшли до Севастополя „30 квітня 1918 р." (а не 29) і частина Чорном. флоти: „2 дреднавти" і міноносці вийшли до Новоросійська (стор. 29). На тій ж сторінці не треба було зменшувати чисельного складу великої флоти Чорного моря: 8 лін. кораблів (а не 7), 4 крейсери (а не 2), 27 ескадр. міноносців, 22 підв. човни (а не 8) і т.д. Потім „1 Гуцульський полк Морської піхоти" (стор. 31) складався не з матросів б. Австро-Угор. флоти, а із спеціяльного „Морського полку", що почав у 1919 р. формуватися в Коломиї, і ін. дрібні.

Але на загал книжечка добра.

В. М. Лащенко. „На ріках Вавилонських". Прага. 64 стор.

Цей збірник віршів старого укр. діяча, б. Голови довоєнного Укр. гуртка „Кобзар" і пізніш — Голови „Чорноморської Української Громади" в Севастополі, поділяється на дві частини. В 1-й частині — ліричні вірші, присвячені укр. морю, степам, народові і т. д. на чолі з історичним для Укр. Державної флоти віршем „Золотосині

прапори", що відчитаний був автором 12 липня 1917 року на палубі нововибудованого лінійного корабля Чорн. фл. „Воля", зараз же після його прибуття на Севастопольський рейд. Вірш був відчитаний під час привітання Радою Укр. Чорноморської Громади цього велетня—дреднавта перед українською командою його, яка стояла з великим жовто-синім прапором на правому флянґові. Частина 2-а збірника містить сатиричні вірші і гуморески.

Лейтенант флоти Святослав Шрамченко.

Квартальник „Вістника". ч. 1. 1936. Д. Донцов. „Патріотизм".

На зміст цієї книжки складаються два артикули пера Д. Донцова: „Два патріотизми" та „Патріотизм і характер". Теми безумовно актуальні і цікаві, особливо в застосуванні їх до нашої української дійсности. Автор доводить, що лише конфлікт і боротьба найсильніш діють на розвій національної свідомости, що всяка збірна істота (нація) мусить мати волю з'єднатися і волю протиставитися: любов і ненависть. Слушно підкреслює він ролю відчуття, яке й являється головним стимулом активного патріотизму, тоді як розум грає другорядну ролю. Найголовнішою ж передумовою патріотизму є характер, на вироблення якого слід звертати пильну увагу, бо тільки він надає людині певність себе і робить її вірною для ідеї і витревалою в дні нещастя і невдач.

„Данило О'Коннель". Д. Варнак. Книгозбірня „Вістника" ч. 3 (7).

О'Коннель, ірляндський політичний діяч початку XIX ст., являється дуже цікавою постаттю на фоні тогочасної боротьби ірляндського народу за свої права. Згадана книжка описує той власне стан боротьби, коли Ірляндія, по запровадженню політичної унії з Анґлією, опинилася в положенні безправної колонії. Постать О'Коннеля, головного трибуна ірляндського народу в цій добі, визначається силою духа і стремлінням дійти до мети, не дивлячися на всі перешкоди.

„Ми". ч. 5. Зима. 1936 р. Літературний чвертьрічний журнал.

Чергове число журналу презентується непересічно цікаво під оглядом добору матеріялу і тем. Дві новелі — А. Крижанівського і Ю. Яновського змальовують фраґменти з часів революції ув Україні. Цікаве студіюм Б. Ольхівського увипуклює значення творів В. Липинського для виховання конструктивного духа в будучих поколіннях українців. Ряд живих і займаючих рецензій на твори українських і польських письменників доповнює загальну корисну картину журналу.

„Дешева книжка". Львів. 1936. ч. 1—9.

Маємо перед собою новий тип видань, що намагаються в популярній формі поширити головно серед селянської молоді відомості про найбільш актуальні насьогодні питання, як напр. „Большевизм і селянство", „Чому Крути?", „Сучасна молодь", „За Українське море" т. і. Можна сподіватися, що завдяки низькій ціні книжок (20 гр.) і суто-національному підходу до порушуваних тем, нове ви-

давництво зуміє заповнити ту прогалину, що відчувалася в справі виховання української молоді в національному дусі. Вже вийшло 8 чисел цього видання.

„Wschód". Kwartalnik, № 4/35 r.—1/36 r. Warszawa. 1936.

Новий зшиток цього цікавого і джерельного журналу приносить серед кількох артикулів, присвячених різним питанням з ділянки орієнталізму, два цікаві артикули на тему польського прометеїзму. Перший з них — В. Бончковського „Польський прометеїзм і слов'янська ідея"— протиставить слов'янофільській ідеї об'єднання всіх слов'янських народів, не виключаючи і москалів, ідею об'єднання народів, що уярмлені Москвою. Другий—Т. Радванського „Прометеївська ідея на тлі геополітики Польщі", — доводить конечність уґрунтовання серед польського суспільства ідеї прометеїзму, що являється не тільки сентиментом, скільки реальним політичним інтересом.

„Z. S. S. R. Rzeczywistość". M. M. Warszawa. 1936. Wydawnictwo kwartalnika „Wschód".

Є це відбитка з артикулів, друкованих у квартальнику „Wschód" в р.р. 1934-36 під загальним титулом „Замість хроніки СССР". Треба признати, що в цих артикулах відчувається вправне літературне перо, яке зуміло в спосіб надзвичай влучний схарактеризувати істоту сучасного московського комунізму на підставі автентичного совітського матеріялу, що його знаходимо в щоденній пресі СССР. Міркування автора цих артикулів доводять, що сучасний Совітський Союз є лише одною з форм політично-державної конструкції, званої „Росія". Прочитання цієї брошури дає, без сумніву, значний запас відомостей про СССР і освітлює істоту того процесу, що відбувається на теренах бувшої імперії Романових. **Ю. Н.**

Надіслані книжки та журнали:

Biuletyn Polsko-Ukraiński. Tygodnik ilustrowany. Warszawa, Rok V. 1936 №№ 5 (144) — 18 (157).

Відродження. Ілюстрований журнал Українського протиалькогольного й протиникотинного руху. Львів. Рік IX. 1936. Ч.ч. 1, 2, 3—4.

Кіно. Львів. VII рік вид. 1936. Ч. 83—84 (1—2).

Михайло Середа. **Рисеві пригоди.** (Оповідання з доби первісних людей). **Діточа бібліотека**, книжечка 173. Львів. Видавництво **„Світ дитини"**. 1935. З мал. Стор. 48. Ціна 50 гр.

Політично-інформаційний бюлетень. Варшава. Рік II. 1935. Ч. 12 (17), 1936. Рік III. Ч.ч. 1 (18), ч. 2 (19) і ч. 3 (20).

Тризуб. Тижневик. Париж. 1936. Рік вид. XII. Ч.ч. 6 (510)—18 (522).

Вісти Українського Наукового Інституту в Берліні. 1936. Річник IV. № 1 (21), № 2 (22), № 3 (23).

Український тиждень. Прага 1936. Р. IV. Ч.ч. 7 (165), 9—11, 13, 15—19 (177).

Рільник. Орґан воєвідського Товариства орґанізацій і колок рільничих в Луцьку. Рік III. 1936. Ч. ч. 3 (40) і 7 (44). Передплата 4 зол. річно. Łuck, ul. Mickiewicza 1.

Рідна Школа. Ілюстр. часопис для всіх. Рік V. 1936. Ч.ч. 4, 5, 6, 7-8 і 9. Львів, ул. Сикстуська ч. 46.

НАДІСЛАНІ КНИЖКИ ТА ЖУРНАЛИ

Bulletin Tri-Hebdomadaire d'informations orientales „Ofinor". Paris. Український відділ. 2-й (9) рік видання. 1936. №№ 47—52.

Вояк. Місячник Т-ва б. вояків у Франції Армії Укр. Нар. Республіки та Союзу б. Укр. Старшин в Чехословаччині. Париж. Рік І. 1936. № № 1, 2 і 3. Ціна 1 фр. 42, rue Denfert-Rochereau, Paris 5 — France.

Вістник. Львів. Річник IV. 1936. Кн. 3, 4 і 5.

Ми. Чвертьрічник. 1936. Зима. Варшава.

Рідна Мова. Варшава. Рік IV. 1936. Ч. ч. 3 (39), 4 (40), 5 (41).

Наш Приятель. Львів. Річник XV. 1936. Ч.ч. 157, 158 і 159.

Д. Донцов. **Патріотизм.** Квартальник Вістника. Львів. 1936. Ч. 1. Стор. 64. Ціна 1 зл.

Праці Українського Наукового Інституту:

Том XVI. Серія правнича, книга 2. Проф. О. Лотоцький. **Автокефалія.** Том 1. Засади автокефалії. Варшава. 1935. Стор. 203. Ціна 8 зол.

„ XVII. Серія історична, книга 3. Ян із Токар Токаржевський Карашевич. **Діярій гетьмана Пилипа Орлика.** Варшава. 1936. Стор. 184. Ціна 6 зол.

„ XXV. Серія літературно-історична, книга 1. Степан Смаль-Стоцький. **Т. Шевченко.** Інтерпретації. Варшава. 1934. Стор. 237. Ціна 10 зол.

„ XXVI. Серія економічна, книга 6. В. Садовський. **Робоча сила в сільському господарстві України.** Варшава. 1935. Стор. 149. Ціна 6 зол.

„ XXIX. Серія фільольоґічна, книга 4. Д-р Василь Лев. **Український переклад хроніки Мартина Бельського.** Варшава. 1935. Стор. 69. Ціна 3 зол.

„ XXXIV. Серія фільольоґічна, книга 6. Роман Смаль-Стоцький. **Українська мова в Советській Україні.** Варшава. 1936. Стор. 270.

Наша Культура. Місячник. Варшава. 1936. Кн. 3 (12), 4 (13).

Вісти Музею Визвольної Боротьби України. Прага. 1936. ч. 11.

За Державність. Матеріяли до історії Війська Українського. Збірник 5. Каліш 1935. Видає Українське Воєнно-Історичне Товариство. Стор. 276. Ціна з перес.: в Польщі 6.00 зл., за кордоном 6.50 зл.

Видавництво **„Дешева книжка".** Двотижневик. Рік II. 1936. Львів, Скарбківська 35. Стор. 32. Ціна 20 гр.: ч. 1. Петро Воїн. **„Соціяльне"**, ч. 2. Б. К. **„Сучасна молодь"**, ч. 3. Р. Борис. **„Чому Крути?"**, ч. 4. Максим Вергун. **„Большевизм і селянство"**, ч. 5. Сергій Орелюк. **„Коли комуністи за національне визволення"**, ч. 6. Ігор Вірлий. **„За могутність"**, ч. 7. Володимир Інгулець. **„За українське море!"**, ч. 8. М. Н. **„Що таке ‚Народній фронт'?"**, ч. 9. Р. Борис. **„Микола Міхновський"**

Wschód. Orient. Warszawa. Rok VII. № 4 (z 1935)—1 (z 1936 r.). Str. 96 Cena zł. 2.

M. M. **Z. S. S. R.** Rzeczywistość. Warszawa. 1936. Wydawnictwo kwartalnika „Wschód". Str. 79.

Бюлетень Українських комбатантів у Франції. Ч. 1. Січень—лютий 1936. Париж.

Шлях молоді. Двотижневик позашкільного виховання молоді. Львів, ул. Сикстуська 46. Рік 1. 1936. Чч. 1 і 2. Ціна 10 сот.

Вільне Козацтво. Вольное Казачество. Иллюстрированный двухнедельный журнал литературный и политический. Год изданія 9-й. 1936. Ч. ч. 196 і 197. Paris (16), 10 Rue Victorien Sardou.

Вісті Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання в Подєбрадах (ЧСР). 1936. ч. 14—15. Poděbrady — Zamek.

